

Р. 2
100

ОЛЕКСАНДР ПАРХОМЕНКО

Вибрані
твори

ОЛЕКСАНДР ПАРХОМЕНКО

ВИБРАНІ
ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ

ТОМ ПЕРШИЙ

Вірші, думи,
поеми, оповідання

Для молодшого
шкільного віку

Малюнки
ВОЛОДИМИРА САВАДОВА

Портрет роботи
ЛЕОНІДА КАЦНІЛЬСОНА

f-25476

КРЕМЕНЬЩИНСЬКА
МІСЬКА УНІВЕРСАЛИЗОВАНА
БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1983

У2
П18

Стихотворения, думы, поэмы и рассказы украинского советского писателя Александра Пархоменко посвящены героям гражданской и Великой Отечественной войн, людям труда, а также современным школьникам и пионерам — дружным, веселым, трудолюбивым.

Рецензент і автор передмови
ВІКТОР КАВА

4803010200—131
П—89.83.
М206(04)—83

© Видавництво «Веселка», 1983,
ілюстрації, передмова

СВІТ ДОБРА, КРАСИ І ЛЮДЯНОСТІ

Коли юні читачі на зустрічах з письменником Олександром Пархоменком цікавляться, звідки він родом, Олександр Іванович, усміхнувшись, відповідає:

— Народився я на дні морському...

Діти весело сміються, вони люблять жарти і, звичайно, не вірять письменникові. Тоді він пояснює, що в цьому жарті є доля правди. Бо ж Олександр Пархоменко народився 9 вересня 1923 року в селі Новосілках Дніпрових на Київщині. Але марно стали б ми шукати це село на карті: нині на тім місці широко розкинулося Київське море.

Сашко змалечку при звичаївся до праці. Пас на придніпровських луках корів, копав і садив город, рубав дрова... А ще вудив рибу в незліченних чарівних озерах, купався в м'якій пахучій воді, ганяв з хлопцями по лозах-верболозах... І вбирав очима, серцем, всім своїм еством красу й неповторність навколишнього світу, його кольори, згуки, голоси й пісні... І коли став навчатися в школі, то не раз, одклавши тихенько вбік домашнє завдання, брався описувати бачене й чує. А в п'ятому класі створив цілу «поему» й послав її до газети «На зміну». Щодня вибігав назустріч поштареві — так кортіло швидше дізнатися, що ж думають про його поему в редакції столичної газети. Відповідь не забарилася. Коли Сашко взяв до рук грубий конверт, солодко тенькнуло серце: чи не прислали газету з надрукованою поемою?.. Ні, газети не було, був лист, в якому тактовно, але переконливо говорилося, що поема не вдалася, треба багато знати і вчитися, щоб написати справжній твір. Поетична справа зовсім не легка... Відповідь не порадувала, однак і не засмутила надовго школяра. Охота до писання не пропала, навпаки, з'явилася якась хороша злість, бажання довести газетярам і собі, що напише-таки справжнього вірша. А порад послухався — сумлінніше став учитися, більше й уважніше читати.

У старших класах остаточно впевнився — потяг до літератури в нього серйозний. Хтозна, чи вийде з нього письменник, та варто піти на філологічний факультет університету.

Але документи до університету не встиг однести. 22 червня

прокинувся удосвіта від незвично сильного гуркоту. Вискочив з хати і застиг од гіркого здогаду — почалася війна. Над Києвом шуліками шугали фашистські літаки... Олександр сповна зазнав злигоднів ворожої окупації. Коли ж на диво теплого і ясного осіннього дня 1943 року до села зайшли жадані визволителі, юнак пішов до Радянської Армії і разом з нею з боями виганяв фашистів з рідної землі, добивав клятих ворогів.

Після демобілізації поніс заяву на філологічний факультет університету. По його закінченні працював журналістом. А вечорами писав вірші. Були це переважно вірші про війну, про побратимів, багатьом з яких не судилося вернутися до домівок. Не раз збирав написане й рушав до газети чи журналу. Та сумніви зупиняли на півдорозі. Лише на початку 50-х років нарешті поклав свій доробок на стіл редактора... Вірші сподобалися, були надруковані. Згодом побачили світ інші поезії Олександра Пархоменка.

Здавалося б, треба радіти успіхові, писати більше. Його помітили критики, похвалили... А молодий поет був незадоволений. Не полишало відчуття, що ці вірші — всього-на-всього пошуки, що він іще не знайшов свою творчу стежку...

Відкрив Олександр Пархоменко ту стежку, коли працював на республіканському радіо, в редакції мовлення для дітей. Тут уперше зіткнувся зі справжньою лавиною листів від юних слухачів. Безмежний світ відкрився з тих листів, світ зацікавлений, допитливий, жадібний до знань, до відкриття, до прекрасного! Ось для кого треба писати! І якось одразу, один за одним, пішли твори для дітей. Невдовзі й перша книжечка з'явилася — «Ранок» (1957 р.). Вона вся була пройнята радісним відкриттям дитинства, сповнена пташиними співами, барвистими луками і, звичайно ж, дітьми — непосидючими, роботящими, веселими мрійниками...

Відтоді ось уже впродовж тридцяти років Олександр Пархоменко талановито, чесно й самовіддано працює на ниві дитячої літератури.

Більше трьох десятків книжок вийшло з-під його пера. Майже кожен рік дарує він юним читачам повість чи збірку віршів, балади чи оповідання: «В нас планета не тісна», «Шумлять тополі в Шумську», «Дума про червоних козаків», «Дума про Київ та його витязів», «Казка про трьох вітрів», «Горич», «За райдугу», «Багрянний фарватер», «Вона була мов іскра», «Вінок у морі», «Ластівка день починає», «Навіщо любити зяблика»...

Як же широко розчинив Олександр Пархоменко браму в життя, як далеко й глибоко сягнув його погляд, скільки цікавих, неповторних людей, дорослих і дітей, відкрив він нам! І як тонко,

ненав'язливо, справді по-батьківськи веде він малу людину у великий світ, показує їй яскраві сторінки героїчної історії — революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, — і не менш яскраві та повчальні картини сьогодення, коли радянська людина злетіла в космос, героїчно трудиться, напружено веде боротьбу за мир... Його твори виховують хлопчиків і дівчаток справжніми патріотами, інтернаціоналістами, працелюбами, захисниками Вітчизни. І, звичайно ж, вчать любити й розуміти красу — красу природи і людини, красу праці.

А починається той великий світ для дитини з батьківської хати, зі стежки на луки, з рожевого ранку, розквітлої вишні під вікном... Ми милуємося погожим весняним ранком разом з маленьким героєм вірша «Ранок»:

Мовимо гучно
З ганку:
— Світочку,
Доброго ранку!

Захоплюємося «найхоробрішою квіткою» з однойменного вірша — проліском:

Він сміявся цвітом білим
З-під дубочка, з-під сосни.
Отаким удався смілим,
Справжнім вісником весни.

Нас кличе травень на луки, де мовби вишиті квіти поміж трав, де сіє на ниви лагідний дощ. Здійснюємо захоплюючу подорож до лісу («Три стежини»), там не тільки збираємо гриби та горіхи, а й дізнаємося чимало цікавого про життя лісу. Та найчастіше мандруємо ми в поле. І не випадково. Бо ж поле годує людей, дає їм хліб... Ми милуємося квітучою гречкою («В полі гречка зацвіла»), нам ніжно голубить зір льон («Льон»), зачаровано слухаємо спів достиглих колосків («Співучі колоски»)..

Та серед тої краси, розмаїття й багатства не губиться людина. Олександр Іванович з особливою теплотою, повагою малює образи трудівників. У «Казці про трьох вітрів» він заявляє:

— Між народів між земних
Всі чудові,
Всі найкращі,
Хоч великі, хоч малі;
Бо трудящі,
Роботящі —
То брати на всій землі.

У двотомнику справді багато виразних образів «трудящих, роботящих». Це і дід Пилип, котрий на маленькому літаку висіває добрива. Це і комбайнери, які гордо стоять за штурвалами своїх степових кораблів — комбайнів. І мільціонер («Хто у нас на вулиці головний») з «чорно-білою паличкою чарівною», котрий розумно й невтомно порядкує на галасливій вулиці. Це і рибалки з великого поетичного циклу («Чайки віщують погоду»), що в дощ і вітер виходять у море, аби не переводилася риба на нашому столі... Є з кого брати приклад юним читачам!

Звичайно ж, його маленькі герої не просто спостерігають працю своїх батьків, односельців, знайомих і незнайомих трудівників, вони прагнуть посилено допомагати і тим самим при звичаються до пізнішої серйозної праці. Олександр Пархоменко, як тактовний, мудрий учитель і батько, уміло, інколи навіть з легенькою хитрістю поєднує дитячу працю з грою.

Хлопчики й дівчатка з вірша «На покосі» не просто збирають сіно на лузі, вони борються з вітруганом, який розвихрює «стога-велетня».

Лесю («Ну яка ж вона мала») хтось необачно назвав малою. Вона образилася й вирішила довести, що то сказано помилково. Зранку сама застелила ліжко, одягнулася, «дві косички заплела», вмилася, навіть татові гудзик пришила й «меншеньку сестричку без матусі одягла».

Багато корисного може зробити кожен хлопчик, кожна дівчинка, навіть коли справді їм ще небагато років. Цю думку ненав'язливо і поетично висловлює письменник у віршах, оповіданнях, повістях.

Взагалі, Олександр Пархоменко прагне, щоб кожен його твір не тільки збагатив юного читача знаннями, відкрив йому якусь невідому частку світу, полонив його образним словом, а й допоміг стати кращим — добрішим, дружелюбнішим, наполегливішим у праці й навчанні...

Доброзичливий і лагідний у більшості своїх віршів та оповідань, письменник стає уципливо-дотепним, навіть гострим, коли борється з недоліками. Особливо характерний з цього погляду цикл про Панька. Панько — хлопець лінкуватий, хитруватий. Ось він «занеміг» — заявив, що в нього заболіла нога, коли його клас садив біля школи дерева. Учитель відпустив хлопця додому. І сталося диво:

Ми бачили, як він
Додому побіг,—
Догнати Панька
И чемпіон би не міг!

Мені не раз доводилося виступати разом з Олександром Івановичем перед школярами, і я добре пам'ятаю, як під час читання віршів про Панька злинав у залі веселий сміх. А дехто з дітей червонів і гнув голову донизу. Точно влучило поетичне слово!

У наш час, коли імперіалісти прагнуть розв'язати нову війну, коли наша партія, наша держава, все прогресивне людство веде боротьбу за мир на планеті, вагомо звучить поетичне слово Олександра Пархоменка, що кличе: «Пильнуйте, люди, хай воєн не буде, хай бомби дітей не гублять!» Не може нікого залишити байдужим балада «Тисяча журавлів» — оповідь про японську дівчинку Садако, яка жила в Хіросімі і стала жертвою американського атомного бомбардування. Давно розвіявся попіл Хіросіми, вже «небо прозоре, і вже війна не гримкоче, в Садако ж горе, Садако хвора, а як вона жити хоче!» Тужно дивиться на журавлів, що летять за синє море, питається в них, чи буде жити. Мовчать журавлі... І раптом з'являється в неї думка:

«Якби-то за літо
Вдалося зробити
Тисячу пtiць паперових
І дітям роздати,—
Змогла б я устати,
І знову була б я здорова!...»

Кволі дитячі пальчики гарячково клеять паперових журавликів, уже вони повсюди в хаті, а тисячі все ніяк немає. Так із паперовим журавликом у руці й зацікавила дівчинка навіки...

Жах війни, розв'язаної американськими імперіалістами проти миролюбного в'єтнамського народу, спізнала на собі й маленька дівчинка («Про дівчинку на милицях»). Її зробила калікою бомба з літака. Кров холоде в жилах, коли бачиш нещасну:

Очиці пригашені мукою,
Печалі печать на лиці.
А милиці сухо постукують,
Мов кидає хтось камінці.

Суворим присудом імперіалістам звучить «Балада про Нікоса». Мати, аби прогнати велику сім'ю, змушена продати свого сина багатію. Важке життя і в Бамбіно Пачеллі з однойменної балади, котрий змушений носити валізи пихатим туристам, одержуючи від них штурхани, і в Робертіно, сім'я якого за порятунок хлопчика має платити лікарні величезні гроші («Шапка по колу»).

Вірними друзями дітей усього світу є радянські діти. Ця думка звучить у багатьох творах Олександра Пархоменка.

Та чи не найбільше у доробку письменника творів героїко-патріотичної тематики.

Нові яскраві сторінки в літопис громадянської війни вписують думи та балади Олександра Пархоменка.

Пух лебединий
По Наддніпров'ю,
Ліг крижаною габою.
Сині замети
Скроплені кров'ю,
Щедро пролітою в бою.

Це — «Дума про Миколу Щорса». Ми вочевидь переносимося в зимовий Київ часу громадянської війни, потрапляємо в атмосферу радості трудящих, яких визволили славні щорсівці та боженківці від гетьманців.

Виразними постають у думках та баладах образи героїв громадянської війни: Микола Щорс, Боженко, Юрій Коцюбинський, Віталій Примаков, Микола Кропив'янський... Вони схожі на народних героїв, такі ж чесні, віддані, безмежно мужні. І водночас це нові герої, народжені Жовтневою революцією, їх веде в криваві битви мрія про першу в світі державу робітників і селян. За ними йдуть всі трудящі, навіть дітей запалює приклад цих велетів.

Важко приймаківцям пробитися до Києва («Про кінську підкову») — «барабанять кулемети», залягли петлюрівці поза горами, а тут ще й сніг коням по живіт... З старої хатини на Сирці вигулькнув хлопчина Петрусь. Хочеться йому допомогти червоним, але як? Раптом побачив загублену підкову. Треба однести приймаківцям, хоч трохи пособити їм. Переборюючи страх, дістався до червоних. І таки став їм у пригоді: провів приймаківців ярком у тил ворогові.

В'ється, в'ється та доріженька
Через терен, через глід.
А по ній ступають ніженьки,
На піску дрібненький слід.

Беруть за серце ці журні слова. Чий же то слід? То біжить, обливаючись слізьми, «і роздягнута, й роззута» дівчинка Оленка. Вскочили в їхнє село Здвижове німці й гайдамаки, порубали «радівців», серед яких був і її батько, і тепер хочуть знищити все

село. І дівчинка кинулася шукати партизанів. Нелегкий її шлях — кущі заступають його, глибокі річки, хуга проймає до кісток. І тоді мала, мов до живих, звертається до лісу, річки:

— Змилюсь, бистра річенько,
На тяжку мою біду.
Розведи на мить водиченьку,
Хай на той бік я пройду!..

І рідна природа допомагає Оленці. Вона добилася до партизанського загону Миколи Кропив'янського. Мовби вихор підняв партизанів. Аж «земля кресала під копитами», коли мчали до села. Справедлива кара нависла над бандитами.

Фронтвик, котрий пройшов тисячі важких доріг Великої Вітчизняної війни, Олександр Пархоменко з особливою відповідальністю пише про своїх бойових побратимів, про відомих і безіменних звитяжців, які кували перемогу над фашизмом. Глибинними почуттями братерства освячена «Дума про брата», де розповідається про казаха Азата, котрий ціною свого життя врятував українського друга.

Гімном морякам, які прийняли на себе ворожий удар, рятуючи корабель з севастопольськими дітьми, на яких безжальний фашист спрямував торпеду, є балада «Червоне на синім».

Одним із кращих творів Олександра Пархоменка про юних героїв є поема «Шумлять тополі в Шумську». Завдяки великій талановитій праці поета перед юними читачами постав на весь зріст образ незламного піонера Василька Шишковського, котрий в роки війни мужньо боровся з фашистами, а після визволення рідного міста піднявся проти підлих ворогів бандерівців і загинув як герой.

Досі я говорив тільки про поетичні твори Олександра Пархоменка. А є ж у нього чимало повістей, оповідань, новел.

Високим інтернаціональним звучанням пройнята повість «Будь мені братом», де правдиво, схвильовано показано, як севастопольські революціонери разом із болгарськими моряками Спасом Спасовим, Сакакушевим, Тотевим, разом із підлітками Даринкою, Камбалою і Голкою ведуть самовіддану боротьбу проти інтервентів та білогвардійців.

Оригінально й цікаво зображено життя сучасних школярів у повістях «Лесева перемога» і «Летючий Федь».

Навряд чи залишить кого байдужим повість «Лесева перемога». У звичайному класі сталася незвичайна пригода, коли хлоп'якам Лесеві й Сеневі довелося багато думати, інколи навіть болісно, довелося виявити справді громадянську мужність, аби дошука-

тися істини і вивести на вірну стежку товариша, що схибив. З непослабною увагою, часто усміхаючись, слідкуємо ми за життям та пригодами Летючого Федя з однойменної повісті. А повість «Ластівка день починає» веде нас до класів, до майстерень, де навчаються учні професійно-технічного училища — майбутня зміна робітничого класу. Всі повісті та оповідання Олександра Пархоменка сюжетно напружені, населені різними людьми, сповнені багатьох пригод, світлі й поетичні. І всі пронизані щирим бажанням допомогти хлопчикам та дівчаткам виховати в собі кращі риси людини.

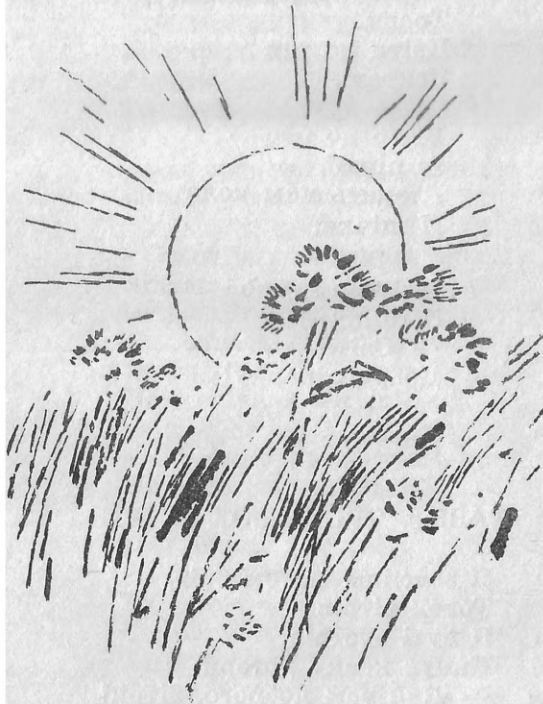
Окрасою вибраних творів Олександра Пархоменка є цикл оповідань про Тараса Шевченка. Автор зумів показати цілісну постать великого Кобзаря: незламного революціонера, геніального поета, надійного друга та захисника всіх знедолених. А ще ніжного й сердечного старшого товариша, друга дітей — українських, російських, казахських...

...Здається, вчора те було, а насправді минуло багато років... Сидимо ми поруч з Олександром Івановичем у видавництві «Веселка», працюємо над рукописами. Я, тоді ще зовсім «зелений» редактор, раз у раз звертаюся до Олександра Івановича за порадою, а то й просто щоб почути його розважливий голос, побачити його лагідну підбадьорливу усмішку... І не тільки мені, багатьом редакторам, письменникам, різним людям допоміг, став щирим радником і другом Олександр Іванович — людина сердечна, щедра на тепло, на дружню руку в складний час... Я скавав би — прекрасна людина!

Такий він і в своїх книжках — добрий, сердечний, щедрий на поетичне слово, сповнений однієї мети — допомогти людині стати кращою — сердечнішою, щирішою, багатшою розумово й духовно!

ВІКТОР КАВА

Світочку,
доброго
ранку!

РАНОК

Вийшли ми з хати
На ганок,
Радо стрічаєм
Ранок.

Сонечко мие
В росах
Довге проміння —
Коси.

Килимом стеляться
Трави.
Квіти по нім
Яскраві.

Вітер до нас —
Із річки,
Гладить нам чола
Й щічки.

Мовимо гучно
З ганку:
— Світочку,
Доброго ранку!

КАЗКА ПРО ТРЬОХ ВІТРІВ

Я зеленим світом брів,
Трьох вітрів
В путі зустрів,
Кинув кепку догори:
— Дня вам доброго, вітри!

Три вітри
На мій привіт
Білий цвіт
Струснули з віт,
Прогуділи три вітри:
— Що ти хочеш? Говори!

— Три вітри,
Зимою й літом
Ви шугаєте над світом,
Все вам видно ізгори,
Тож скажіте, три вітри:
Різні є народи в світі,
А який найкращий з них?

Три вітри
Гудуть у вітті:
— Між народів між земних
Всі чудові,
Всі найкращі,
Хоч великі, хоч малі;
Бо трудящі,
Роботящі —
То брати на всій землі.

— А яка найкраща мова
Поміж мовами всіма?

— Кожна мова пречудова,
Тільки кращої нема
Над одну ласкаву мову,
Ту, що нею при зорі
Любу пісню колискову
Нам співали матері.

— А який найкращий край
На весь світок білий?

Три вітри:
— Запам'ятай,
То одним-єдиний край,
Чарівний та милий,
То одним-єдина
Рідна Батьківщина.

Я зеленим світом брів
Між бори
Та між яри,
Усміхавсь до трьох вітрів:
— Прощавайте, три вітри!

НАЙХОРОВІША КВІТКА

Простеливши білу свиту,
Меле борошно зима,
Заметіль несамовиту
Долом гонить жартома.
Ой, та що це, милий світку?
Нахилилась до землі:
Хтось продер їй білу свитку,
Зяє дірка на полі.
З дірки — квітка, білосніжка.
Мов сніжинки, пелюстки,
Зеленава ніжна ніжка,
Зеленаві три листки.
Підняла зима хурдищу,
Загула, мов навісна:
— Загублю, завію, знищу!
Не весна ще, не весна!..—
Та даремно сніг трусила,
В вічі проліску мела,—
Вже була зима безсила.
Не могла вчинити зла.

Він сміявся цвітом білим
З-під дубочка, з-під сосни.
Отаким удався смілим,
Справжнім вісником весни.

ОЙ БЕРЕЗНЮ, МІЙ БЕРЕЗНЮ

Ой березню, мій березню!
Скільки рясту у березі!
Та вже в тебе, квітнів брате,
Вся долина в квіти вбрата!

Нарву рясту при долині,
Бо в маусі свято нині.
Йй, найкращій в білім світку,
Подарую першу квітку.
А вже потім,
А вже потім —
Геть усім на світі тьотям,
Всім бабусям — у петлиці,
Всім дівчаткам — у косиці.
Нарву рясту пребагато,
Бо в усіх сьогодні свято.

ТРАВЕНЬ ЗЕМЛЮ ПИШНО ВБРАВ

Травень землю пишно вбрав,
Вишив квіти поміж трав,
На посівах несходимих,
Нивах ярих і озимих
Теплим променем заграв.

Далі взяв решітку в руки
І, мов збіжжя золоте,
Сіє дощ на поле й луки:
Хай усе росте й росте!

Бур'яни рубає шпарко,
Заглядає у двори:
Чи готові там косарки,
Трактори та молотарки
До жнив'яної пори.

Має Травень діла досить:
Не дрімай, усе встигай!
Хай на нивах Серпень скосить
Урожай, неначе гай!

НА МАЇВКУ

Гаю, гаю, наш розмаю,
Розмаїта весно!
Первомай іде по краю,
Як це розчудесно!

Їдем, їдем на маївку
Пораненьку-рану
І співаємо гаївку,
Пісеньку весняну:
 Ой ти гай, зелен гай,
 Первоцвіту злива!
 Первомай, первомай —
 То пора щаслива!
Кожен з усміхом привітним
Нам услід киває,
І автобус наш блакитний
Чи не сам співає?..
Ні, то ми сьогодні з дому
Їдем на маївку,
Веземо до гаю в ньому
Пісеньку-гаївку:
 По траві, по росі
 Діти в танці кружать.
 Хай усі, хай усі
 Люди світу дружать!

ТРИ СТЕЖИНКИ

В'ються, в'ються по траві
Три стежинки живі.
В'ються, в'ються в зелен гай —
Яку хочеш вибирай!

Перша стежка ягідна,
Сонячна та лагідна.
Любите ожину —
Йдіть на ту стежину.

Друга — то горіхова,
Немала то втіха вам.
На розложистій ліщинці
Тут розвішані гостинці:
Ось горіх і ось горіх —
Набери хоч цілий міх.

Третя стежка грибна,
Мов мережка дрібна.
Йди сюди в осінню днину.

І клади гриби в корзину:
Де не глянь — немов шапки,
Маслюки, боровики!..

В'ються, в'ються по траві
Три стежинки живі.
Яку хочеш вибирай —
Всюди гарний наш гай.

УДАЛАСЯ Я РУДА

Удалася я руда —
Невелика то біда.
Онде сонях молодий
Виріс на городі.
Подивитись — геть рудий,
А красунь та й годі.
Пшениці у полі спіють —
Знай, рудіють та рудіють.
Спіє нива гречки —
Теж руді вершечки.
Ранне сонечко зійде,
То й воно собі руде!..
Невелика то біда,
Що вдалася я руда.

НА ДНІСТРІ

Вечір крила розпростер,
Впав на річку бистру,—
По-українському Дністер,
По-молдавськи Ністру.

Ой ти річко, ой ріка,
Береги похилі!
Плине музика лунка
На ласкавій хвилі.

Біля річки край гори
Стали в коло явори,
А під ними наче маку
Гомінкої дівтори.

Наче маку дітвори,
Бо зійшлись два табори.
Маріора і Марічка
Обнялись, як дві сестри.

Скільки сміху та пісень
Побіля багаття.
Сприязились Йон і Сень,
Наче рідні браття.

З тріском кидає костер
В синю сутінь іскру...
По-українському Дністер,
По-молдавськи Ністру.

ЛЬОН

Щедре смагляве літо
Землю промінням поїть.
Синьку у полі розлито,
Поле — мов синя повінь.

Де її стільки взято?
Плине по всій долині.
Котить вітрець завзято
Хвильки по синій сині.

Ні, то не синьку розлито,—
Квітнуть льони у полі.
То вам вирощує літо
Вишиті льняні льолі.

КРИЛАТИЙ ХЛІБОРОБ

Синє небо, синя хмарка,
Синє сяйво мерехтить.
Нам не зимно і не жарко,
Наш літак, немов безтарка,
Понад степом торохтить.
При штурвалі льотчик сивий,
Мій сусіда, дід Пилип.
Долі вруняться посіви,—
Все то хліб, і хліб, і хліб!

Діло ми у висі маєм
Із пілотом-вусачем:
Висіваєм, висіваєм
Долу добриво дощем.
Чисте небо,
Зелень чиста
Розіслалась по землі.
На зелі роса краплиста.
В небі хмарка золотиста,
Мов буханка на столі.

В ПОЛІ ГРЕЧКА ЗАЦВІЛА

В полі гречка зацвіла,
Наче сніг довкола.
Вчора пасіку з села
Вивезли у поле.
Як гречки отак цвітуть —
Буде добрий взяток:
Більше меду принесуть
Бджілки для маляток.

НА ПОКОСІ

Вітер луками никав,
Щось незгублене шукав:
Шурхотів у осоці,
Брижив воду на ріці,
Не спочив,
Не пообідав,
Що шукав —
І сам не відав.
По стерні сінце розкидав,
Що гребли гребці.

А вони собі спішили,
Стога-велетня вершили,—
Сяв на сонці він,
Наче мідний дзвін.
Вітер знай шугав у сіні,
Кидав клапті по долині.

Ми зносили їх до стога —
Хоч мала, та все ж підмога.
«От і молодці!» —
Дякують гребці.
А за вдачу препогану
Ми корили вітрюгана.
Вітер зважив на догану
І в кущах густих
Ліг і... стих.

ГЕЙ, ХТО В ЛІСІ, ОЗОВИСЬ!

Тепла стежка від воріт,
Тепла стежка в дивосвіт
В'юниться по рясті.
Дивосвітом зву я ліс,—
Угорі гіллям сплелись
Велетні гіллясті.

Лиш послухай, помовчи:
Піють птиці, беручи
Щонайвищі нотки.
Шум і щебет наокіл.
Зачарований Вукхіл,
Друг мій із Чукотки.

Він у тундрі змалку ріс,
Вперше бачить справжній ліс,
Диво предковичне.
В гущину бреде, в пільму,
Все цікаве тут йому,
Все таке незвичне!

— Гей, хто в лісі, озовись! —
Голос наш углиб і ввись
Котиться розкуто.
А за хвилю долина
З далини гучна луна,
Ніби нас почуто.
— То,— жартую,— лісовик
Обізвався на наш крик
Ген із-за яруги.—
Усміхається мій гість:

— Хай він казку нам повість,
Погукаймо вдруге!..

Диво дивне наокіл!
Зачарований Вухкіл,
Очі — мов вуглини.
Казку-яв про дивосвіт
Повезе він як привіт
Чукчам з України.

СПІВУЧІ КОЛОСКИ

Ой летіли три синиці,
Впали-сіли при пшениці.

А пшениця доспіває,
А в пшениці хтось співає.

Три синиці щебетали,
Одна в одної питали:
— Хто це, хто воно, сестриці,
Так виспіває в пшениці?

— То колосся налилося,
Розспівалося колосся.

— О, яких то див буває!
А чому воно співає?

— А тому, що налилося
Та дорідним удалося,
І само зраділо тим,
Що дозріло не пустим.

СОНЯХ ТА ОСОТ

Якось на обніжку за плотом
Уродились Сонях з Осотом.
Проти сонця разом постали
І щодня росли-підростали.

У Осота вдача погана,
Чванився зухвалець щорана,
Жадібно тягнув собі соки,
Соняха штовхав попід боки:

— Ой у мене шапка з султаном,
Буду я над Соняхом паном,
Бо хіба з городнього роду
Є од мене кращі на вроду!

Тут Сапа заблискала срібна:
— Нам твоя краса не потрібна! —
Підтяла коріння Осоту
І на тім скінчила роботу.

Підійняв з полегкістю Сонях
Золоту тарілку в долонях,
На тарілці зернята сушить,
І ніхто під боки не душить.

ХВАЛЬКО

Колоскові колосок
Шепче, крутячи вусок:
— Он який я гінкий
На стеблинці тонкій
Виріс на обніжку!
Ти, сусіде, не такий,
Ти дебелий та важкий,
Ледь не вломиш ніжку!..

А дебелий колосок
І собі крутнув вусок
І на мову на хвалькову
Теж подав свій голосок:

— Вихваляєшся дарма,
Що стирчиш над усіма,
Бо ж подіти правди ніде:
В голові твоїй, сусіде,
Ані зернятка нема!

В СТЕПУ ЧЕРВОНІ КОРАБЛІ

Гуляє вітер по лану
І котить хвилю вдалину.

По золотій гарячій млі
Пливуть червоні кораблі.

Бринить стебла струна жива —
В степу жнива.

Прозоре зерно, мов янтар,
Тече у рублений амбар

І веселить робочий люд:
Лани оддячили за труд.

Шепочуть мідні пшениці:
«Печіть млинці!»

Зметнувшись грудкою в zenіт,
Над степом жайворон дзвенить,

Дарує пісню, мов зорю,
І сіячу, і косарю.

Яка краса,
Які дива
Оті жнива!

НАРЯДНИЙ СНІП ВЕЗУТЬ В СЕЛО

Нарядний сніп везуть в село,
Село обнови одягло.
Я свята більшого не знаю,
Як свято доброго врожаю,
Як літній день, коли під спів
Вінок плететься з колосків;

Коли вінчається вінком
І комбайнер, і агроном,
Коли вшановується праця,
І очі радісно іскряться,
І жайвір дзвоником з-під хмар:
«Будь славен, щедрий хлібодар!»

В святковім сяєві зорі
Оджниували жниварі,
В амбарах збіжжя не вмістити,—
Яке то щастя — хліб ростити!..
В село везуть останній сніп,
Медово пахне свіжий хліб.

ПО ЖНИВАХ

Сонне пожнивне поле,
Впала на поле тиша.
Тільки шелесне спроквола
Поміж стернею миша,

Тільки стоги соломи,
Бабиним літом обвиті,
Мов богатирські шоломи,
Заткані в срібні ниті.

Поле трудилось немало,
Труд його в зерні-злоті.
Тим-то воно й задрімало,
Мов хлібороб по роботі.

ХОДИТЬ ПОВАГОМ ЖАР-ПТИЦЯ

По саду, гаю, діброві
Ходить повагом жар-птиця.
Пір'я жовто-пурпурове,
Де не глянеш, золотиться.

Коло хати в нас три клени,
А під ними пір'я, пір'я!
Наче килими черлені
Хто послав на все подвір'я.

Зеленіють лиш озимі —
Добре жито і пшениця.
Ходить птиця поза ними,
На хліба ступить боїться.

Дивна птиця тиху осінь
Нам несе на крилах скорих.
Хай несе — ласкаво просим! —
Урожай уже в коморах.

БАВИНЕ ЛІТО

За горами, за лісами,
Сам не відаю, де саме,
Лунко прядка стугонить,—
Баба Осінь суче нить.

Крутить прядку швидко, швидко:
— Ти не рвися, вийся, нитко,
Не вовниста, не ляна —
Шовковисто-срібляна.

Я тобою розгаптую
Хустку жовто-золотую.
Розгаптую, надягну —
Буду краща за Весну!..

Раптом — де узвся в лиха? —
Вітерець підкрався стиха.
Видер в Осені нитки
І порвав їх на шматки.

Біле шмаття в небі в'ється,
А пустун-вітерець сміється,
Рве з бабусі на льоту
Хустку жовто-золоту.

ЖУРАВЛІ ЛЕТЯТЬ НАД КРАЄМ

Журавлі летять над краєм —
Будь здорова, земле мила.
Холодніше сонце сяє,
Нічка дня укоротила.

Літній труд в багатім збіжжі:
Мов янтар, зерно в коморах.
Пахнуть хлібом ріллі свіжі
На просторах неозорих.

Жовтий лист до ніг лягає,
Тракторами степ гуркоче.
В вирій птаство відлітає
Неохоче, неохоче.

ТЕПЛИЙ СНІГ

В небі незримі жорна
Мелють холодне мливо.
Вчора земля була чорна,
Нині, мов біле диво!

Плечі в топольок голі,
Вітер подер їм шати.
«Зимно,— шепчуть тополі,—
Швидше б тепла діждати!»

Скаче зайчисько чвалом,
Слід хитромудрий пише:
«Зимно, нівроку, стало,
Літа б мені скоріше!»

А на лану пшениця
Вкутана білим пухом:
«Тепло. Чудово спиться,
Мов на печі під кожухом!»

Щедро снігами вкрита
Наша озима нива —
Буде врожайне літо,
Будуть мільярдні жнива.

ПРО РІЖОК ПИРІЖКА

Казка-жарт

Із роду в рід, із віку в вік
Живлющий хліб господар пік.
А перед тим лани орав,
І сів жито, і збирав,
І молотив, і віз у млин,
І піт гіркий, немов полин,
Не раз котився по чолі,

Аж поки чудом на столі
Лягав умитий буханець,
Труду одвічному вінець.

Те чудо завше буде чудом
У вічній шані поміж людом.
Розумний цінить труд у хлібі,
Не дасть пропасти ані скибі.
Коли ж дурний, наївшись досить,
На смітник кусники виносить,
Сердито корить дід сідий:
«Не кидайсь хлібом, він святий!»

А як малюк, ще нетямущий,
Додолю впусить шмат насущний,
Такому мовиться не зле,
Щоб шанувалося мале:
«Гай-гай, пустуне (чи пустохо),
Ну як то хліб не берегти!
Гляди, залізе крихта в вухо,
То доведеться поревти!..»
Отак і ходить в рід із роду
Повір'я зовсім не пусте:
Як зробиш хлібу щось на шкоду —
Тобі одплатиться за те.
Звичайно, вірить в те не кожен,
Усяк собі, бач, на умі.
А що не вірити негоже —
Із казки впевнитесь самі.

...Жив та був малий Борис,
В ластовинні щоки й ніс.
Жив та жив, та поживав,
Кашу їв і хліб жував.
Ріс, нівроку, дужаком,
Тягся вгору Боря...
А проте із пиріжком
Раз набрався горя.

Взяв знічев'я пиріжок
Якось по вечері,
Не доїв малий ріжок,
Викинув за двері.
Не доїв, не дожував

Не ріжок — крихтинку,
Але ж як переживав
Із-за свого вчинку!..

Ходить сон коло вікон,
Заглядає в хати.
Геть усіх змагає сон:
«Спати, спати, спати!»
Ліг у постільку Борис,
В ластовинні щоки й ніс.
Позіхнув і теплим пледом
Загорнувся аж до пліч.
Злиплись очі, наче медом
Їх змастила сонна ніч.
Спить дитячим сном міцним,
Сниться всяка всячина.
А під ранок — що це з ним?
Коїться небачене!
Ще він спить і вже не спить,
Хоч надворі темно.
І йому щось торохтить
Гучно й неприємно.
Все торох, торох, торох
В вусі бідолахи,
Наче сипле хто горох
На шматину бляхи!..

Проминуло кілька днів
В неспокої й скрусі.
Геть Бориско помарнів
З торохтіння в вусі.
Кличе мама лікарів:
«Наш Бориско захворів,
Що зробилося йому —
Утямки я не візьму!»

Лікарів недовго ждати,
Лікарі ідуть до хати,
Оглядають хлопчика:
«Покажи-но язика.
Удихни на повні груди.
Покажи-но вуха, ніс!..»
Ані грипу, ні простуди:
«Та не хворий ваш Борис!»

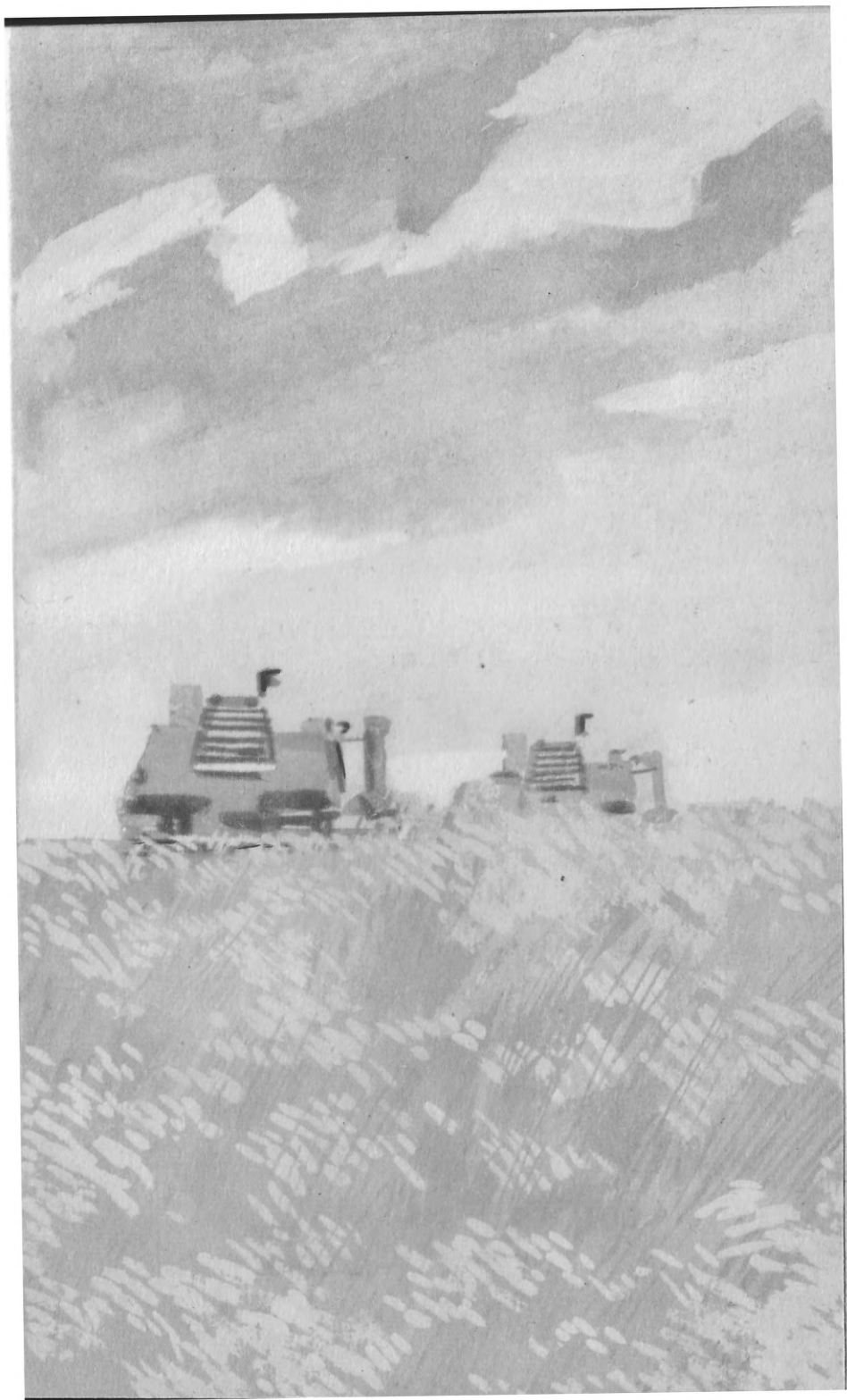
«Як не хворий,— каже мати,—
Він вночі не може спати,
Все торох, торох, торох
В вусі бідолахи,
Наче сипле хто горох
На шматину бляхи!..»

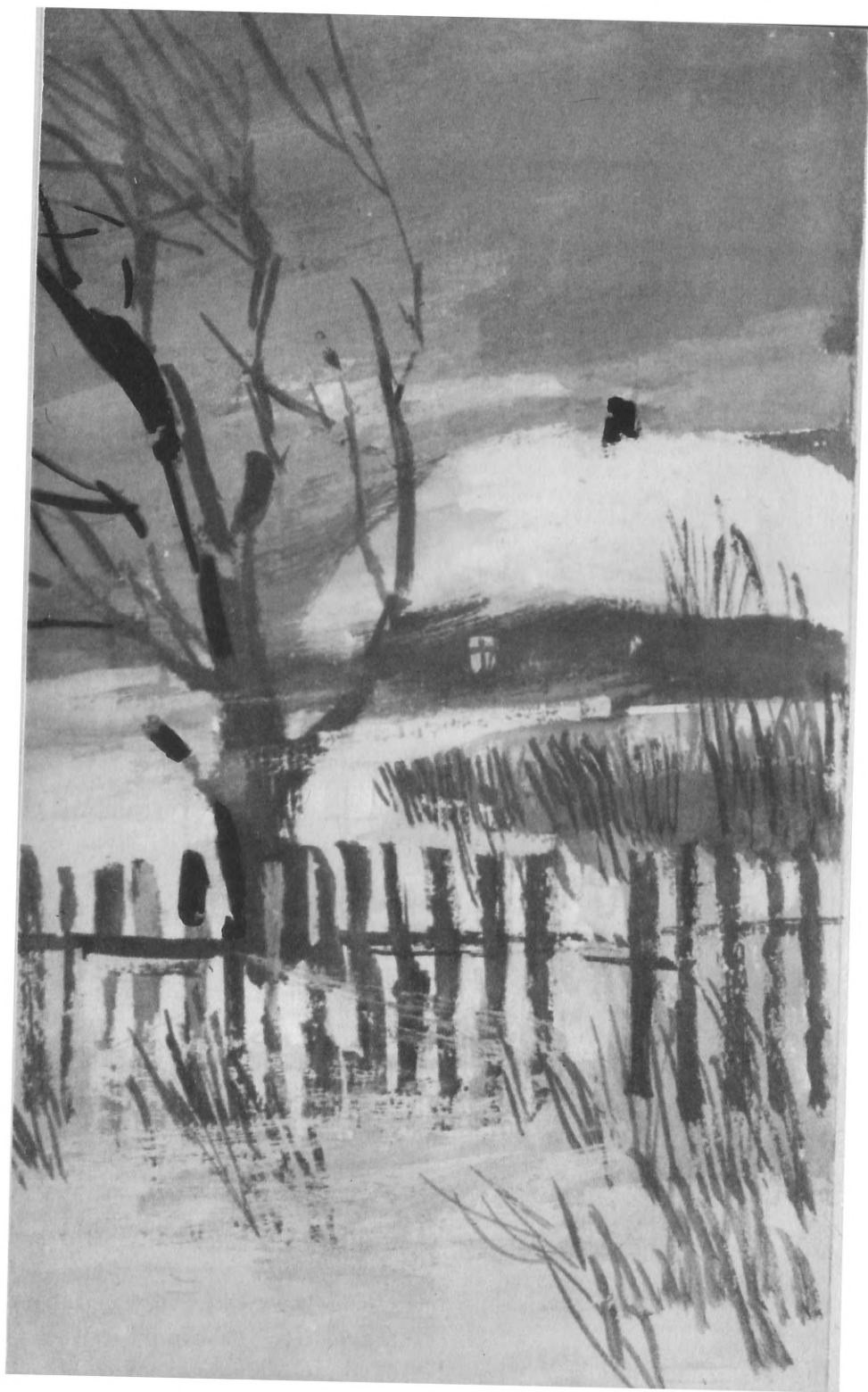
Невдогад ані матусі,
Ані добрим лікарям,
Що в чудній своїй недузї
Винуватий хлопець сам.
Взяв знічев'я пиріжок
Якось по вечері,
Не доїв малий ріжок,
Викинув за двері.

А як тільки в ліжку ліг —
Скік ріжок через поріг,
Тишечком та нишком
Скік до хлопця в ліжку,
Потім на подушку
І за хвилию — в вушку!..

З того часу хлопчака
Дуже він тривожить.
А побачити ріжка
Й лікарі не можуть:
Невидимкою стає,
Лиш залізе в вухо,
І спокою не дає —
Торохтить щодуху!..

На покуту для Бориса
В хаті ліків достобіса.
Їх з плачем ковтає він,
Хоч гіркі — достоту хрін.
Ще й гірчичники, й уколи,
Ще й відро бридких мікстур! —
У житті Борис ніколи
Не зазнав таких тортур.
Скільки зойку, скільки крику,
Та нема на хворість ліку:
Грім не тихне ні на мить,
Все гримить, гримить, гримить!

Хтозна, що було б з малим —
З болю ледве дихав.
Та на щастя дядько Клим
Із села приїхав.
Плугатар, сіяч, косар,
Чарівник і хлібодар,—
Буйна кучма руса,
Мов колосся, вуса.

Климу бідкається мати:
«Дивна хворість у хлоп'яти.
Лікарі були учора,
Лікували так і сяк,
А проте дитина хвора,
Не видужує ніяк!..
Щось торох, торох, торох
В вусі бідолахи,
Наче сипле хто горох
На шматину бляхи!..»

«Ха-ха-ха! — регоче Клим,—
От комедія з малим!..
Їв,— питає,— пиріжок,
А згадай-но, сину?
Певне, викинув ріжок?..»

«Так, одну крихтину...»
Клим ще дужче: «Ха-ха-ха!
Так недовго й до гріха!
Прогнівив ти, хлопче, хліб —
От тобі й відплата.
Буде він тобі сто діб
В вусі калатати!..»

Геть Бориско сполотнів:
«Це ж бо сто ночей і днів!
Я і так сім діб не сплю,
Я і так ледь-ледь терплю!
Та мені вже й дві доби
Не прожити, далебі!»

Мудрий, добрий дядько Клим
Змилюстививсь над малим,
Голову погладив

І затим порадив:
«Лиш одним напасть таку,
Хлопче, переважиш:
Поклянись, що на віку
Хліба не зневажиш!»

Прояснів малий Борис,
В ластовинні щоки й ніс:
«Чим завгодно поклянусь,
Жовтеньяцьке слово!»
Клим крутнув пшеничний вус:
«От і пречудово!»

Диво!.. В вусі одлягло,
Грому наче й не було,
Наче все те уві сні
Хлопцеві наснилось.
Та було воно чи ні —
А добром скінчилось.

ХТО ГУДЕ В ДИМАРІ

Хто гуде в димарі
Наді мною вгорі,
Стугонить на даху, на горищі?

Хто рипить ворітьми,
Хто гукає з пітьми,
Хто розбійно під вікнами свище?

То не баба-яга,
То гуляє пурга,
Налітає, кудлата, на хати.
Кучугури в дворі
Намете дітворі,—
На санках завтра буду кататись.

Не боюся пурги,
Хай клубочить сніги.
Постели мені постіль, матусю.
Хай лякає з пітьми,
Хай рипить ворітьми,—
Буду спати, бо я не боюся.

МОРОЗЕНКО

Коні-змії запрягла
У гринджоли віхола
І до нашого села
Улетіла-в'їхала.

Морозенко-жартівник
В парі із хуртечею.
Видно, дуже він за рік
Скучив за малечею.

Геть усіх, усіх малят
Добрий дід провідує
І гостинці з гринджолят
Пригорщами кидає.

На горі дітей юрма,
Сніг легенько скрипає.
Морозенко жартома
Їм носи пощипує.

Мить — і наче не було
Білих коней віхоли.
В інше місто чи село
Подались-поїхали.

Хай летять, навкіл нехай
Їх підкови дзенькають.
Облетіти весь наш край
Треба Морозенкові.

Бо чекає кожен дім
Часу новорічного.
Побажати треба всім
Щастя й миру вічного.

КАРНАВАЛ

Наче в лісі, пахне глиця.
Аж гуде святковий зал.
Все тут сяє, все іскриться —
В залі нині карнавал.

Музика виляскує.
То не ми під масками —
То звірята в танці
Кружать на полянці.

Он ведмедик туп, туп,
Аж мокріє чуб, чуб.
Тихо просить жабку:
— Не ступай на лапку.

Кіт очима блискає.
Ходить в парі з лискою.
Журавель — із білкою,
Цап — із перепілкою.

Вовк зубами клац, клац:
— Замалий тут плац, плац.
Нам би в поле, сарно,
В полі гарно, гарно!..

Сарна каже вовку:
— Чим же тут не ловко?
Не піду з тобою в поле,
Бо згублю головку.

Всі од сяйва мружаться,
Всі попарно кружаться.
Тільки гусочка сама,
Пари гусочці нема.

Дід Мороз іде у зал,
Рипають сап'янці.
Він до гусочки сказав:
— Прошу вас до танцю!

Нині є до пари всім,
Нині всі у крузі.
Ходить ходором весь дім:
«З Новим роком, друзі!»

Коли
діло
робиться

ДОБРЕ ДІЛО РОБИТЬСЯ, НАЧЕ КАЗКА МОВИТЬСЯ

Тільки вийди за поріг —
Скільки стелиться доріг!
На яку не поверни —
Всюди стільки дивини:
Всюди діло робиться,
Наче казка мовиться.

В морі тралер тягне трал,
Ловить срібну рибку.
В домні вариться метал,
Майстер робить скрипку.

В високості срібний птах
Креслить білу лінію.
На заврунених житах
Сяє срібло інею.

Виростає красень-дім,
Не злічити вікон в нім.
В кожному — світла, світла,
Пречудові житла.

Усміхається ріка,
Хвилею заходиться:
Наче вишивка тонка,
Міст над нею зводиться.

Десь вівчар пасе овець,
Черевики шиє швець,
Груша, яблуко в саду
В плід вагомий в'яжеться...
«Слава чесному труду!» —
Недаремно кажеться.

Обійди чи облітай
Геть увесь Радянський край —

Між рівнин і верховин
Скрізь набачишся дивин:
Добре діло робиться,
Наче казка мовиться.

ПІОНЕРБУД

З-за гори, гори високої
Позлітались юні соколи.
У розмаєві багряноту
День будили барабанами.
В сурми сонячні курликали,
Звідусюди друзів кликали:

— Гей, гарячий юний люд,
Всі до нас, хто любить труд!
Хай росте, немов у казці,
Славний наш
Піонербуд!

Нас-бо сила немала,
Нам ні ліку, ні числа.
Разом крок єдиний ступим —
Захитається земля!

Разом здіймем догори
Пурпурові прапори —
Грає море пурпурове
І над ним гудуть вітри.

На риштовання зійдем,
По цеглині покладемо —
На віки споруду строгу,
Диво-пам'ятник зведемо!..

Мужня правда давніх літ
Переллється у граніт.
Про героїв-піонерів
Не забуде білий світ.

Тут на бій вони ішли.
Все до краю віддали.
Полягли в нерівній січі,
Та фашизм перемогли!

Диво-пам'ятник зведем,
Надихнем живим вогнем,
Імена звитяжців юних
Добрим ділом пом'янем!..

З-за гори, гори високої
Позліталися не соколи,—
Юні лєнінці загонами
Йшли під стягами червоними,
Монумент героям ставили,
Батьківщині вірність славили.

СТАРШИЙ ТВІЙ БРАТ КОМСОМОЛ

Яблуко соком в саду налилося,
Хилить янтарні голівки колосся,
Двері відкрила нам школа гостинна,
Небо шовками знамен розцвіло,—
В тому юнацької праці частина,
Серць комсомольських тепло.

Линуть сигнали з космічної далі,
Будять дрімучу тайгу магістралі,
Робот розв'язує мудрі задачі,
З домни метал — ручаєм золотим,—
В тому юнацькі зусилля гарячі,
Труд комсомолу у тім.

Всесвіт дивує моя Батьківщина:
В радості, розквіті, мирі людина!
Будь, піонерє, найпершим на марші,
Йди з комсомолом з вершин до вершин!
Мужній, звитяжний товариш твій старший,
Партії відданий син!

КОЛИ ЗЕМЛЯ ДИХНЕ ТЕПЛОМ

Коли земля дихне теплом
І ярина в степу заврунється,
В зелений світ поза селом
Моя ваблива стежка в'юниться.

Води з джерельця зачерпну,
Що б'є з-під каменя, мов грається.

До мами в ланку заверну,
Хай п'ють та сили набираються.

Їшеницю рослу та густу
Погладжу пальцями слухняними.
І ніби чую, як расту
Разом зі сходами весняними.

КРИНИЦЯ

При шляху на Торгавицю,
Що біжить через поля,
Наш дідусь робив криницю,
А над нею журавля.

Від неділі до неділі
Ми також були при ділі,
Трохи діду помогли,
Воду першими пили.

Нині журу-журавля
Видно кожному здаля.
Хто б не їхав по шосе —
Всім води він піднесе.

Ще й поклониться:
— Будь ласка,
Частувати я люблю!..—
Люди дякують за ласку
Журі-журі-журавлю.

ТЬОТЯ ГАЛЯ

Тьотя Галя — славно ткаля,
От про неї я й повім:
В тьоті Галі дві медалі
На жакеті на новім.

Часом тьотю я прошу:
— Дай медальку поношу.—
А вона: — Мені не жаль,
Я дала б тобі медаль,
Тільки ж мало ти прожив
І, либонь, не заслужив.

Я покривджено кажу:
— Будьте певні, заслужу!
Не позичену, а власну
Скільки схочу поношу!

КЛУМБІЯ

У дворі, в яким живу,
Землю я відкрив нову,
Землю пречудову,
Різнокольорову.

Ген, погляньте з вікна,
Буйноквіття в'ється:
Та країна чарівна
Клумбією зветься.

Я, радий, броджу по ній,
Мов по ріднім домі.
В цій країні чарівній
Всі мені знайомі.

Он клумбієць Тюльпан,
Мов кармінний дзбанок.
Он Піон у тюрбан
Вбрався спозаранок.

Он зірчастий Нарцис,—
Як він за ніч підріс.
Як, нівроку, виріс
Синьоокий Ірис.

Он Троянда чайна,
Просто надзвичайна!
Он її сусідки,
Скромниці Нагідки.

Гладіолус і Мак,
Канна й Матиола!..
Тут усяк на свій смак,
Всіх не злічиш ніяк,—
Стільки їх довкола!

Ось колиска хить-хить
Серед білих Лілій.
В ній Дюймовочка спить
На постелі білій.

Джміль-літак прогудів,
Опустився низько.

Хтось, либонь, прилетів
В Клумбію незблизька.

Я по Клумбії іду
Тихою ступою.
Щоб було все до ладу,
Брязкаю сапою.
Будякам та Пирію
Ні дихнути не даю,
Не пускаю бур'яну
У країну чарівну.

Від клумбійців дари
Маю пречудові:
Веселкові кольори,
Пахощі медові.

ПО ДОРОЗІ СТУК-СТУК

По дорозі стук-стук,
Мов залізний жук-жук.
Не боюсь того жука,
Я на ньому верхи.
Важелі моя рука
Куди треба вертить.
На педалі налягаю,
А мій трактор трак-трак!

Трохи тато помагає,
Примовляє: «Так, так!»
Я сиджу із ним рядком,
Тато в мене добрий.
Лан з таким помічником
Виорю по обрій!

ОЙ ЯКА Я ЗАРОШЕНА

Гуси проса захотіли,
Гуси в шкоду залетіли.
Виганяла гуси з проса,
А на просі роси, роси!
Виганяла гуси з лану,
Намочила сукню лляну.

Стріла мама коло ганку:
— Де ти бродиш без сніданку?
— Виганяла гуси з проса,
А на просі роси, роси!..
— Ой яка ж ти хорошая!
Не знічев'я зарошена!

ТАТУ, ПОГРЕБА КОПАЙ!

На городі відділила
Мама грядочку мені.
Я картоплі насадила —
Розрослись куці ряні.
Мама каже, що багатий
Восени зберу врожай.
— Щоб було куди зсипати,
Тату, погребка копай!

НА ЛАНУ РУБАЮТЬ КАПУСТУ

На лану рубають капусту,
Під ногами хрусту та хрусту!
На узліску заєць сумує:
Як-то він тепер прозимує?
На лану капусту рубають,
А про нього зовсім не дбають.
— Не журися, зайцю вухатий,
Урожай багатий, багатий!

І дарма на нас не гнівись ти —
Ще й тобі тут буде що їсти:
Ми головки в місто одправим,
А для тебе ніжки зоставим!

КАШТАНИ

Каштани, хлоп'ятка брунатні,
Зі стуком стрибають по бруку.
Такі шоколадні, принадні,
Самі тобі просяться в руку.

У декотрих каски зелені
На очі насунуті низько,—
Чистісінько на белебені
В солдатиків грають хлопчиська.

А я поскидаю їм каски,
Візьму ту малечу з дороги:
— Ходіть у кошелік, будь ласка,
Аби не попасти під ноги.

Навіщо скакати знічев'я?
Погралися трохи — і годі.
Із вас насаджаю дерев я,
Гайок зашумить на городі.

НУ ЯКА Ж ВОНА МАЛА?

Леся зраночку на ніжках,
В Лесі зраночку діла:
Застелила Леся ліжко,—
Ну яка ж вона мала?

Одягла сама спідничку,
Дві косички заплела,
Зав'язала черевички,—
Ну яка ж вона мала?

Чисто вмилася із милом,
У кімнаті замела,
Тату гудзика пришила,—
Чи змогла б ото мала?

Навіть меншеньку сестричку
Без матусі одягла.
...Хоч вона ще й невеличка,
Та не зовсім же й мала!

Я МАТУСЮ ДОЖИДАЮ

Поглядаю, поглядаю
У вікно частенько,
Дожидаю, дожидаю
Із роботи неньку.

І на кухні, і в світлиці
Підмела, прибрала,
І водиці із криниці
Два відра набрала.

І посуду перемила —
Буде рада ненька.
Прийде, скаже:
— Ти стомилась,
Відпочинь, рідненька!

МОЇ КВІТИ

Ще стоять зимові дні
І мете метелиця,
А у мене на вікні
Плющ зелений стелиться,

Фікус стелі дістає,
З пальмою змагається,
Бальзамін віночок в'є,—
Все росте, не гається.

Доглядаю все сама,
Пещу кожну квіточку.
Хоч надворі ще зима —
В мене в хаті літечко.

Я ЛИШИВСЯ ДОМА САМ

Я лишився дома сам,
Не боюсь нітрішки.
Почитаю іграшкам
Казочку із книжки.

«Кіт-воркіт біля воріт
Чеше лапкою живіт»,
Стережіться, мишки,
Не чіпайте книжки!..

Це ось татові книжки
У твердій оправі.
Все великі та важкі,
Тільки нецікаві.

В них лиш літери одні,
Нецікаво, правда ж, ні?
Треба, щоб сторінка
Вся була в картинках.

Зараз таткові отут
Намалюю парашут,
Тут kota і хату,—
Радість буде тату.

...Я старався, я хотів,
Щоб було красиво.
Але тато не зрадив...
Що воно за диво?

ХУДОЖНИК

Барви земні й небесні,
Райдуга й синя злива,
Сиві хуртечі й весни,—
Скільки у тому дива!

Лиця людські і очі,
Стіни нового дому,
Руки тверді робочі,—
Скільки тепла у тому!

Цвіт тополиний долі,
Наче шматинки вати,
Гомін у нашій школі,—
Як те намалювати?

Сонцем вікно залите,
Мамина ніжна ласка.

Краю мій, білий світе,
Ти — дивовижна казка!

Хвостиком пензлик водить,
Казка в малюнок в'ється.
Все, мов само, виходить,
Легко усе вдається.

Легко усе вдається...
Та чи дарма говорять:
«Довго художник б'ється,
Поки щось гарне створить».

Легко, якщо ти множиш
Дар на велику працю.
В іншому разі можеш
До малювання не браться.

ДОБРИЙ ЛІКАР

Одягнув Івась халата:
— Гей, дивітеся, малята,
Я вже більше не Івась,
А дитячий лікар.
Може, хворий хтось із вас —
Можу дати ліків.

І хоч хворих — ні одного,
Ми сміємося до нього:
— Ну, звичайно, хворі є,
Ви нас полікуйте!..—
Він... цукерки дістає:
— Ось таблетки, жуйте!

Ми у чергу до Івася,
Бо до тих «таблеток» ласі.
Добрий лікар наш Івась,
І усі ми згодні:
Хай щодня лікує нас,
Як оце сьогодні.

ХТО У НАС НА ВУЛИЦІ ГОЛОВНИЙ

Чорно-біла паличка чарівна
І свисток у дядечка чарівний.
Дуже наша вулиця гамірна,—
Він у нас на вулиці головний.

Тільки свисне він зненацька у свисток —
Мимоволі пішохід притишить крок.
Тільки паличку угору піднесе —
Зачаровано спинається усе.
Перехожий чи водій — стій,
Поки зніме дію чарів чародій!

Шелестять по брукові сотні шин.
Будьмо обережніші між машин.
Ви куди, товаришу пішохід?
Там же не написано «Перехід».

Наче коні, форкають двигуни.
Гей, шофере, стримуй їх, не жени.
Нетерпляче бублика не крути,—
Треба дітям вулицю перейти.

Має службу дядечко непросту,
Зранку і до вечора на посту,
Щоб у тому рухові у міськім
Не спіткалось лишенько ані з ким!

Тільки свисне він зненацька у свисток —
Мимоволі пішохід притишить крок.
Тільки паличку угору піднесе —
Зачаровано спинається усе.
Перехожий чи водій — стій,
Поки зніме дію чарів чародій!

ДЕТИМАМ І ЯВСЕСАМ

Мала мати два сини,
Дивно звалися вони:
Трохи старший — Детимам,
А молодший — Явсесам.

Явсесам за кожне діло
Бравсь охоче,
Бравсь уміло:
— Вчусь робити я все сам!..
Детимам же тільки хниче
Та щоразу маму кличе:
— Я не вмію... Де ти, мам?..

Явсесам сьогодні зрана
Клеїв іграшки старанно,
Літаки та голуби.
Детимам сидів та хлипав,
Детимам на маму кліпав:
— І мені таке зроби!

Детимаму мовить мама:
— Так негоже, Детимам.
Вчися, синку, в Явсесама,
Пробуй все робити сам.

ЩОБ ЗРОСТАТИ ДУЖАКОМ

Птаха ценькає в саду:
— Годі спати, братку!..—
Я хуленько з хати йду,
Я роблю зарядку.

Раз-два! Раз-два!
М'язи — наче тятива.
Бо робити звичні
Вправи гімнастичні.

Хочеш бути дужаком —
Подружи зі спортом:
Із катком, із турніком,
Стадіоном, кортом!

Раз-два! Раз-два!
Стала свіжа голова.
Корисні, їй-право,
Гімнастичні вправи!

ПРО КОТА МАТВІЯ

В школі дзвоник дзінь та дзінь,
А kota напала лінь.
Вдача ж хитра у kota —
Склав учительці листа:

«В школу я прийти не міг,
Бо мете страшений сніг,
Геть засипав наш провулок,
З хати — ані за поріг!
Отому й пишу до вас:
Завтра я прийду у клас,
Як затихне сніговій.
На все добре,
кіт Матвій».

Хитра вдача у kota,
Але хто б відніс листа?..
Взався, вдягся, вийшов з дому:
— Треба лист нести самому!

ПЕРШИЙ ДЗВІНОК

Шумливо в шкільному дворі,
І в кожного, кожного квіти.
До школи прийшли школярі,—
Усі відпочили за літо.

Смикнула Ганнуся Панька:
— Ой-ой, не діждуся дзвінка,
Ой, дуже люблю я дзвінок
На перший-найперший урок!

— Та легше, бо квіти помнеш,—
Панько відступив на 'півкроку.—
Я дуже люблю його теж,
Та тільки, коли... з уроку.

ПАНЬКО ЗАНЕМІГ

Садив коло школи
Дерева наш клас.
Одного Панька
Не було серед нас.

Панько занеміг —
Заболіла нога.
Узявсь за лопату —
І ледь шкутильга.

Панька відпустив
Анатолій Кузьмич:
— Іди-но та ногу
Попариш на ніч.

Ми бачили, як він
Додому побіг, —
Догнати Панька
Й чемпіон би не міг!

КОСАРІ

Якось раз Панько з дідусем
В літній час косарював.
Дід півдня косити мусив,
А Панько гасав між трав.

В холодку опівдні сіли,
Узялися за обід.
— Е, замало ми вкосили, —
Проказав зі смутком дід.

— Що тут, діду, дивувати,
Ну, які з нас косарі?
Не вкосити нам багато —
Я малий, а ви старі.

— Ну й поїли ж ми багато,
Мов які богатири!..
— Що тут, діду, дивувати?
Ми ж бо з вами косарі.

«ДОПОМІГ»

Бабуся води два відра
Насилу несла із криниці.
Трудилась, хоч дуже стара,—
У хаті ж ні краплі водиці.

Поглянув Панько із вікна,
Подумав: «Сердешна бабуся,
Напевне, стомилась вона,
А я тут сиджу та дивлюся».

Прожогом із хати, з двора,
Аж хвіртка услід йому грюка.
Поставила відра стара,
Всміхнулася вдячно до внука.

А він із відерець води
Надлив і подав їх старенькій:
— Бери-но, бабуся, та йди,
Тепер вони зовсім легенькі.

— То це задля цього ти біг? —
Відерця взяла вона в руки.
Зітхнула: — Оце допоміг!..
Ох, маю я, людоньки, внука!

ПО СІЛЬ

Варила матуся
Обід для Панька.
Поглянула — солі
Нема ні дрібка.

Майструє рогатку
Під вікнами син.
— Сходи-но, синочку,
По сіль в магазин.

Хлопчина за гроші,
Біжком до воріт.
А тут коло тину
Вмивається кіт.

Навшпиньки підкрався
Панько до kota.
Нагнувсь і зненацька
Смикнув за хвоста.

В сусіднім під'їзді
Дістав до дзвінка,
Натиснув: покличте,
Мовляв, двірника.

З мітлою виходить
З під'їзду двірник.
На щастя, Панько
Між проходимими зник.

Побачив: малеча
Ганяє в футбол.
Панько розігнався,
Ударив — і гол!

Напевне, з годину
Ганяв у м'яча,
А далі погрався
У гилки й квача.

Та з тим і вернувся
Панько до двора.
— Давай, мамо, їсти,
Обідать пора.

Всміхнулася мама:
— Бери ось та їж,
Он суп у тарілці,
Он ложка і ніж.

Він швидше до столу,
За ложку, за хліб.
Сьорбнув і на маму
Очицями кліп!

А мама: — Та їж-бо,
А то захолоне...
Чи, може, синочку,
Занадто солоне?

МІСЯЦЬ ХМАРКУ ПРОДРАВ

Місяць хмарку продрав,
Гострі має ріжки,
Та й прослав
Через став
Срібляну доріжку.
Милувався Панько
Сявом доріжки.
А Панько
Ще й хвалько —
Похвалився трішки:
— Я торік
На той бік
Біг по цій стежині
Та й пропік
Черевик,
Ось діра й понині.
Був ставок, як на гріх,
Наче жар, гарячий!..
Діти в сміх:
— Як ти біг
По воді, брехаче?
Ще ніколи в житті
Цього не бувало!
— Та тоді
На воді
Скрізь льоди лежали.

ДИВУВАЛАСЬ КОЗА

Дивувалась коза із Панька:
— Не стрічала такого лінька.
Ані «бе», ані «ме» він не зна,
Отака новина-дивина!
Вперше бачу, їй-право, таке.
Козенята мої, ме-ке-ке,
Хоч підручників зовсім не мають,
«Бе» і «ме» назубок уже знають.
Нащо книги Паньку, букварі?
Хай віддасть їх моїй дітворі,
Адже толку від них для Панька —
Все одно, що з козла молока.

Дума
про
червоних
козаків

ДУМА ПРО ЧЕРВОНИХ КОЗАКІВ

Ой по горах сніги лежать,
По байраках струмки біжать.
Оболоння за байраком
Червоніє цвітом-маком.

Ні, не мак то по долині,
Не червона ружа гожа:
Ллється кров на Україні
І козацька, і ворожа.

Виряджала мати сина:
— Кличе, сину, батьківщина.
Ось шабелька, ось пістолі,
Добивайся щастя-волі.

Виряджали батька діти,
Жінка мужа виряджала.
То не хмара на півсвіту —
То козацька сила встала.

Встали піші, встали кінні,
Встали взуті і роззуті.
За свободу на Україні
Не втихали січі люті.

Ой важкі шляхи-дороги
Рать червона проверстала!
Буйним цвітом перемоги
Кров козацька проростала.

Кобзарі, діди сторічні,
Срібнострунні кобзи брали,
Козакам на віки вічні
Славу грали-вигравали.

Пісня-дума не вмирає,
Не тьмяніє ратна слава,—
Сяє досі понад краєм
Слави доброї заграда.

ДУМА ПРО МИКОЛУ ЩОРСА

I

Пух лебединий
По Наддніпров'ю
Ліг крижаною габою.
Сині замети
Скроплені кров'ю,
Щедро пролитою в бою.

Вільно ширяє
Вістка на крилах,
Радістю в душах скипає:
В Київ зимовий,
Вибивши білих,
Щорс переможно вступає.

Щойно із грому,
Щойно із січі,
З поля, де галиччя кряче.
Втома свинцева
Тисне на вічі,
Пісня не мовкне одначе:

«Скільки вас, хлопці,
Славні богунці,
Вийшло од рідної хати?
Нас не багато,
Нас і не мало,—
Вистачить пана рубати!»

Гук із Шулявки,
Гук із Подолу,—
Змучене місто, та щире.
Радо вітає
Щорса Миколу:
— Слава тобі, командире!

Витер до блиску,
Вилизав вітер
Бруку студене обличчя.
В інеї дзвони
Били: «Зовіте
Люд трудівничий на віче!»

Били підкови
Лунко й затято,
Птахом — червоне знамено.
Батько Боженко
В бурці по п'яти
З Щорсом стремено в стремено.

Поспіль на площі
Кепки робочі,
Мур, крізь який не пробиться.
В Щорса сяйнули
Стомлені очі,
Вгору зметнулась правиця:

— Мир, люди добрі,
Вашим оселям,
Вашій бідарській громаді!
Рать пролетарська
Дужа, мов скеля! —
Буть на Україні Радвладі!

2

Бідна родина,
Мати і діти,
Мерзнуть в підвалі сирому.
В голоді, холоді
Доки вам скніти,
Доки вам гинуть, сіроми?

Діти — мов тіні,
Мати ж бо хвора,
Де їй з бідною змагаться!
Старший — надія,
Старший — підпора,
Старшому —
Ледь за дванадцять.

— Десь би, Івасю,
Взять хоч поліно,
В грубці б оце протопила.
Може б, тоді я
Так не боліла,
Хворість в теплі б одступила.

Хлопця хуртеча
Штурхає в груди,
Вихори слід замітають...
Та подивись-но,
Що то повсюди
Люди на тумбах читають!

Кожному усміх
Враз розцвітає,
Мов між заметів троянда —
Київ радіє,
Київ читає
Перший наказ коменданта:

«Гнані, голодні,
Бідні, безправні,
Дужче знамена розмаймо!
Годі сваволі,
Кривді прадавній,
Нумо із мороку в сляво!
З чорних підвалів,
Жител вологих,
З хижок, мов плісняві діри,
Переселяйся,
Люде убогий,
В світлі буржуйські квартири!»

— Чуєте, мамо,
Осьде приніс вам
Щорсів наказ: а не дров я!..—
Радісна мати
Вмилася слізьми:
— Дай йому боже здоров'я!..

Благом позначив
Світлу годину
Перший наказ коменданта.

Переселили
Бідну родину
В тепле житло фабриканта.

3

Гримали грози,
Спахкував обрій,
Дим — наче куписька вати.
Брязкала зброя,
Роти хоробрі
Йшли біляків добивати.

Били підкови
Лунко й затыто,
Птахом — червоне знамено.
Батько Боженко
В бурці по п'яти
З Щорсом стремено в стремено.

Квапились люди
З кожного дому,
Мовили щирі та чулі:
— Хай не беруть вас .
В бою святому
Ані шаблі, ані кулі!..

— Дядечку Щорсе,—
Очі в хлопчиська
Сяли палкою жагою,—
Дуже вас прошу,
Хочу до війська,
Чи не взяли б із собою?

— Добрий ти, бачу,
Хлопець, Івасю,
Саме такі нам і треба.
Тільки ж матуся
З ким зосталася,
Як їй з малими без тебе?
Ти ж бо — надія,
Ти ж бо — підпора,
Ти ж — головніший у всьому...

Ми переможно
Вернемось скоро,
Жди нас невдовзі додому.

Разом зажура
Гризла Івася,
Й радість у серці бриніла.
Пісня богунців
Мужньо лилася,
За небокрай даленіла:

«Звідки ви, хлопці,
Зброя в вас ясна,
Громом гудуть батареї?..
З Києва, Ніжина,
З краю-розмаю
Ще й з України всієї!»

БАТЬКО БОЖЕНКО

Чорнозем клюють батареї,
Шкварчить ковила у вогні.
А хтось у козацькій киреї
Гарцює на чорнім коні.

І голос — гучною луною
Над лісом вогнених шаблук:
— Гей, діти, за мною! До бою!
Ще трошки — й Петлюрі каюк!

Не тишиться битва гаряча,
Багриться земля під селом.
А чорна кирея козача
Могучо махає крилом.

В селі ж колотнеча й розпука,—
Петлюрівці чинять розбій.
Ще жалить отруйна гадюка,
Хребта ще не зламано їй.

В Максимкову вскочили хату,
І мама, й Максимко у крик!

Бо руки викручують тату:
— Прощайся з життям, більшовик!

У двір повели під шаблями,
Штурхнули лицем до воріт.
В очах у Максимка і мами
Од жаху потьмарився світ.

Один підійняв карабіна,
Вже стрелити в тата хотів.
Матуся бубух на коліна,
Та де вже вблагати катів!

Ногою турнули у спину:
— Не скигли, негіднице! Цить! —
А мати: — Максимочку, сину,
Ой, як же ми будемо жити!.. —
Максимко поблід од нестями,
А зло мовби сил додало!
Петлюрівцю в руку зубами
Уп'явся що сили було.

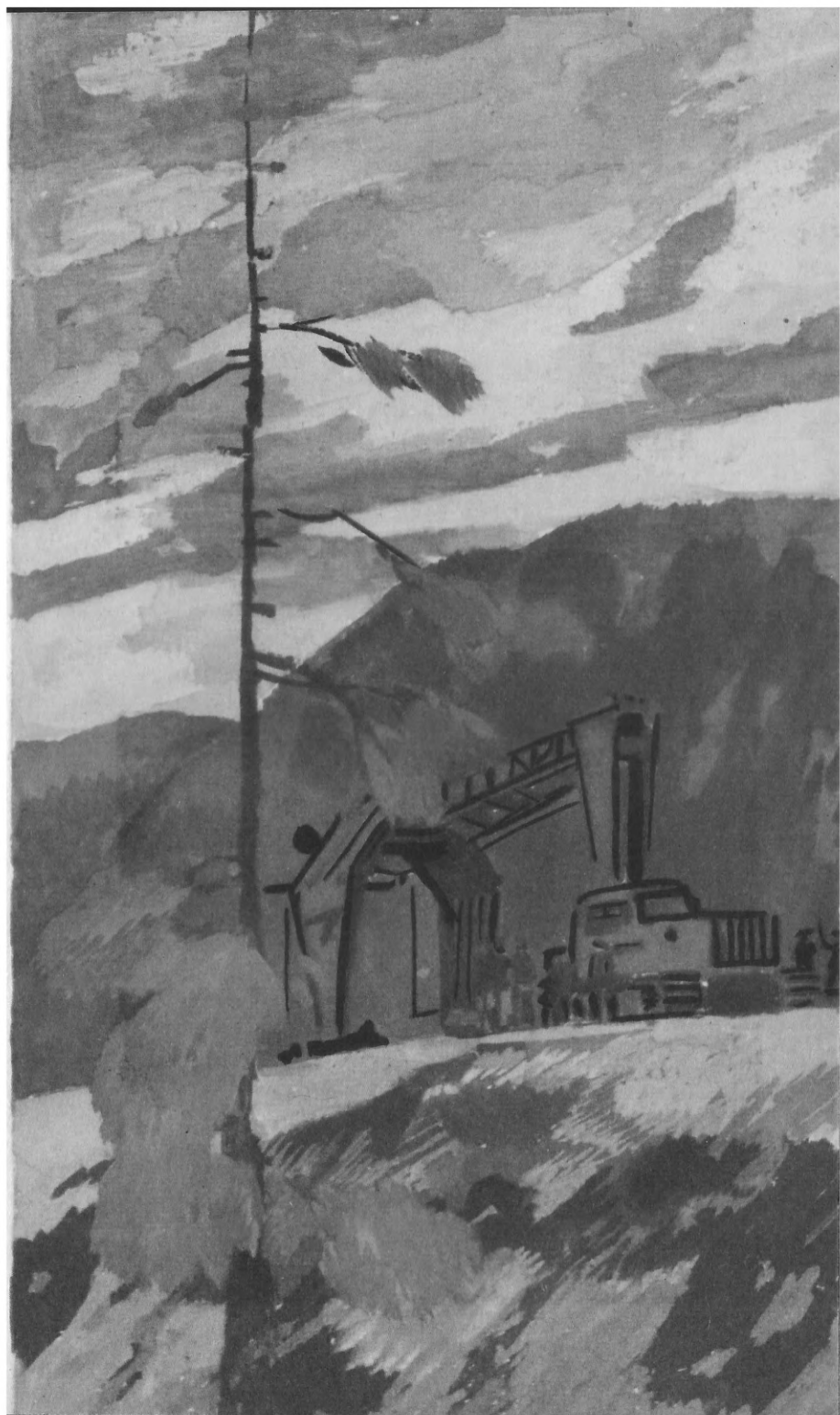
Од болю завив посіпака,
За горло схопив клопчєня:
— Забийте старого собаку,
А я задавлю це щеня!..

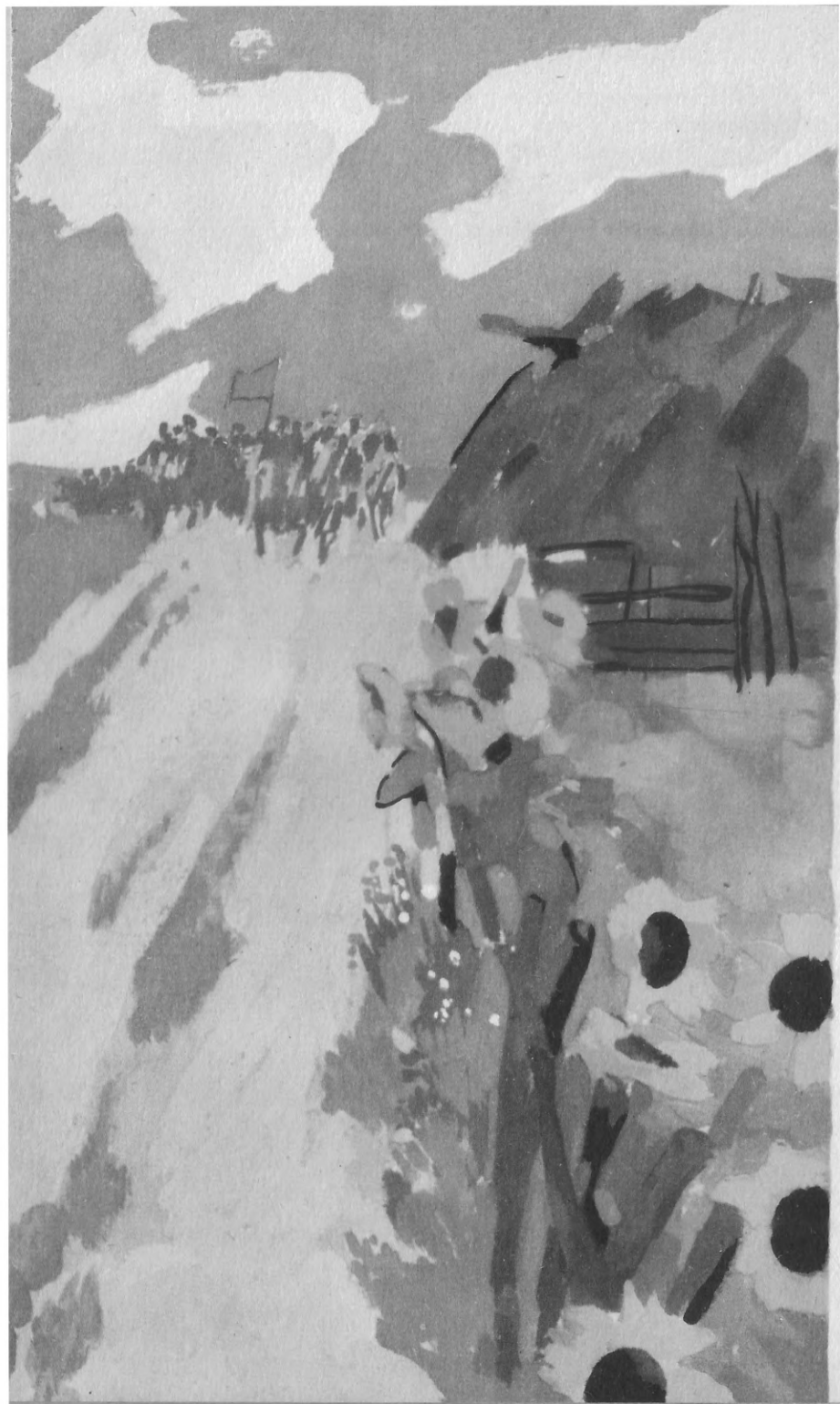
Ще мить — і Максимкові, й тату
Прийшов би жахливий кінець.
Та раптом, як птиця крилата,
У двір улетів верхівець.

Козацька кирея в пилюці,
Земля стугонить під конем.
І промінь тремтить на шаблюці
Гарячим червоним вогнем.

Мабуть, її з сонця склепали:
Торкнися — одразу згориш!..
Петлюрівські голови впали
Качанням у курний шпориш...

А хто це рятунок Максиму,
І тату, і мамі приніс?..
— Це батько Боженко, мій сину.
Низенько йому поклонись!..

Вклонився Максимко і мати,
А тато узяв карабін,
Петлюру пішов добивати
Із військом Боженковим він.

Стелись їм пряма доріженька
До волі у ріднім краю!
Хай ратників батька Боженка
Всі кулі минають в бою!

ЮРІЙ КОЦЮБІНСЬКИЙ

То не круки коло ставу
Тирлували вранці —
Раду радили лукаву
Німці та гетьманці.

По Десні і по Супою
У пилюці бурій
Козаків веде до бою
Коцюбинський Юрій.

Як дорогу заступити
Козакам-повстанцям?
Будуть бити.
Що робити
Німцям та гетьманцям?

Раду радили лукаву,
Як би не пропасти.
Пан Жолкевич склав об'яву —
Кращої й не скласти!..

«До люду українського.
Послухай, чесний люд:
Хто зловить
Коцюбинського —
Тому плачу за труд.
Живого або мертвого
Його доставте нам —
І я мільйон пожертвую
Та ще й землиці дам!»

Жолкевич німцю хвалиться,
Свербить йому язик:
— У нашу пастку ввалиться
Проклятий більшовик!

Ті гроші хлопу голому
Заснути не дадуть —
Більшовикову голову
До ніг нам покладуть!

І німець зуби вищирив:
— О пан Жолкевич, гут!
Ми вожака їх знищимо,
А там і всім капут!..

* * *

У неділю гайдуки
По шляхах гасали:
— Гей, читайте, селюки,
Що вам написали!

По Україні тут і там
Гомін серед люду:
— Бач, забаглося катам
Десь знайти іуду!

— Ха! Мільйон дають пани!
Ой же безтолкові!
Та нема йому ціни,
Нашому Юркові!

— Ха-ха-ха! Землі даю!
Отаке удрати!..
Ми дамо їм ще й свою —
Метрів два на брата!

* * *

Ходить Юрій поміж людом
В понеділок зрана:
— Що робити, браття, будем?
— Бити!
— Бити пана!..

То не клекотом орли
Будять пуці сонні —
Кару пану понесли
Козаки червоні.

По Десні і по Супою
Хмарою повстанці.
Ой тікали з поля бою
Німці та гетьманці!

— Помози втекти, майн гот,—
Просить німець бога.

Вслід регочеться народ:
— Скатертю дорога!..

І Жолкевич маже п'яти,
Репетує: «Пробі!»
— Не вертайся, супостате,
Щоб не бути в гробі!..

Козаків веде в атаки
Юрій Коцюбинський.
Квітнуть стяги, наче маки,
По землі українській.

ДУМА ПРО ВІТАЛІЯ ПРИМАКОВА

Ой, Примає, душа правдива,
Лицарю залізний,
Ой, та бив же ти сміливо
Ворогів Вітчизни!

З народної пісні

Київ з бідом змагається,
Кров'ю жаркою вмивається,
Димом пропахся і порохом,
Стиснув приклад у руці.
В лютім двобої із ворогом
Гинуть червоні бійці,
Гинуть, одначе не коряться!..
Небо снарядами пореться,
Віхола крутить по вулиці,
Січень батіжжям січе.
Чинять розбої петлюрівці,
Крівця повстанська тече,
Квітне гвоздиком чистою...
Силам червоним чи й вистоять!
Київ зачасно слухає,
Руку до серця кладе:
— Браття, у Дарниці бухає!
— Браття, підмога іде!..

...Ген-ген по шляху придніпровому
При знамені пурпуровому
Кіннота летить із-за Дарниці,
Зірки на папах, мов мак.

На Київ з полками ударними
Іде легендарний Примає!
Тільки, хоч як того хочете,
Притьмом до міста не вскочити:
Берег гарматами дибиться,
Ворог пильнує щосил,
З-під неба шулікою дивиться,
Хиже вишукує ціль.
Кінним на обширі голому
Кидає бомби на голову...
«Клопіт із аеропланами! —
Гнівавсь Примає не на жарт.—
Дарма смертями та ранами

Ніколи платити не варт...
Як-бо на серці нехороше!.. .
Та зачекай лишень, вороже,
З карою ми не загасмось,
Скоро-таки пропадеш!
З тилу до міста врубаємось,
Звідки червоних не ждеш!..»
Ходить Примак та подумує,
Сніг під ногами похрумусь.
— А хто не з лякливих, соколики? —
Сотня довкруг Примака.
— А підгодуйте-но коники,
Буде дорога важка!..

... У білій січневій завії
Коні летять, наче змії,
Передчуваючи бій.
Місяць над хмарами скаче.
Ну-бо скоріше, Примаче,
Жде тебе Київ твій!
Луки позаду й ниви.
Батечку, Дніпре сивий,
Дужче закуйся в льоди,
Не проломися, благаєм!
Ген Куренівка за гасм,
Дай перейти туди!..
Вишгород, Валки позаду.
Чути здаля канонаду,—
Ворог по Дарниці б'є.
Вітер в обличчя гаряче,
Ну-бо, скоріше, Примаче,
Вже он світання встає!
Хвиля дорожча від року.
Хлопці, наддайте-но скоку,
Барвиться небо в багрець.
Вже недалеко до цілі,
Онде у мороці білім
Тьмяно сіріє Сирець!..

...А на Сирці світанковім,
Наче у царстві казковім,
Все упокорене сном.
Тільки сторожа в кожухах,
Шапки шликаті на вухах,—

Чатується аеродром.
В Петлюри нові ескадрильї.
За морем дива прудкокрилі
За крадені гроші купив.
У темнім повстанім ангарі
Натомлено втихли почвари,—
Сон, мов полон, охопив.
Вчора вони одбомбились,
На ніч до сховку забились,
А завтра — знов на розбій.
Ні, не злетіть вам, шуліки,
Тут вам пропасти навіки,—
Іде Примаков на бій!

...В аеродромні ворота
Вихор влетів чи кіннота?
Гук прокотив по Сирці.
Паніка в стані ворожим.
Сонній пикатій сторожі
Голови тнуть верхівці.
Петлюра надбав собі зброї:
Бомби, гвинтівки, набої —
Склад, а не аеродром!
— Хлопці! Трофеї в машину!
Всиплемо вражому сину
Його ж таки власним добром!..—
Хвиля по хвилі збігає,
Заграва неба сягає,
Пломінь жере літаки.
Щербиться криця об крицю.
Прудко, немов блискавиці,
Києвом линуть чутки:
— В місті червоні! Червоні!..—
Дибляться змилені коні,
В штаб до Петлюри — гінці:
— Нас обійшли, оточили!
— У них незліченні сили!
— Їх цілий полк на Сирці!..—
Паніка в стані ворожим:
— Вдержати Київ не зможем,
Лаштуймо мерщій клумаки!..

...А з Задніпров'я тим часом
Скоком, перебігом, плазом

В наступ рушають полки.
При знамені пурпуровім
Ідуть по льоду по Дніпровім:
— Браття, ні кроку назад!
Бути навіки однині
Вільною нашої країні,
Бути Республіці Рад! —
Встала зірниця ранкова,
Мужнім бійцям Примакова
Світить преславний шлях.
Радість у серці безкрая,
Промінь червоний грає
На бойових шаблях.

ПРО КІНСЬКУ ПІДКОВУ

Сонце ронить у замети
Перші промінці.
Барабанять кулемети
Зранку на Сирці.

Поміж білих сніговіїв,
В скреготі атак
Пробивається у Київ
З сотнею Примака.

Розгоряється пожегом
Неба мла сира.
Вже під ярмом-крутояром
Гримає «ура!»

Грузнуть коні в кучугури,
Дзвякають шаблі.
«Не топтати вам, петлюри,
Рясту на землі!»

Та петлюри мов зубами
Вгризлися в рубіж,
Залягли поза горбами —
І хоч ти їх ріж!..

Кулемет не знає впину,
Гавкає в ярку.

Бій кипить уже годину —
Важко Примаку.

Через яр конем не скочиш —
Яр таки ж не степ,
Спішуйсь,
Хочеш чи не хочеш,
Та лягай у цеп!..

* * *

На Сирці стара хатина,
Жив Петрусь у ній.
З хати вибрався хлопчина,
Лиш почався бій.

Углядався в хугу білу,
Слухав грім здаля.
«Дай бійцям червоним силу,
Матінко-земля!»
В неспокої та тривозі
Рвався їм навстріч.
Раптом бачить — на дорозі
Що воно за річ?

Нахилився — а то підкова.
Де вона взялась?
Тут же сотня Примакова
Щойно пронеслась!

Це ж у когось із кінноти
Розкувавсь кінь.
А надворі ж он слизота,
Хоч лягай та гинь!

Бій то втишиться, то знову
Струсоне хати.
Хлопець стис в руці підкову:
«Треба однести!...»

Скільки сили біг хлопчисько,
Грузнучи у сніг.
Уклонявся кулям низько,
Та все далі біг.

Цеп червонців ближче, ближче.
Он, коло ярка!

— Ти куди це в бойовище? —
Шарпнув хтось Петька.—
Швидше падай, чортів сину,
Поки не поліг!..

Хлопець, наче на перину,
Бухнувся у сніг.

На червонця глянув Петя —
З радості заляк:
Та їй-богу ж у заметі
Поруч з ним Примак!

Пальцем свариться малому:
— Бач, який прудкий!
Ну, рачкуй лишень додому,
Тут же, бачиш, бій!

— Бачу, так,—
На строгу мову
Відповів хлопчак.—
Але я знайшов підкову,
Дядечку Примак.

Загубили ваші, нате,
Бо така ж слизінь.
Бо погано ж воювати,
Як розкутий кінь.

— Справді, кепсько,
як розкутий,—
Усміхнувся Примак.—
Тут і слизько, тут і круто:
Не пройти ніяк!..
Лежимо, як та піхота,
Тиснем на курок.
От якби могла кіннота
Обійти ярк!..

Із замету мов пружина
Підняла Петра:

— Таж на той бік є стежина
З нашого двора!

Можна з кіньми, можна пішки
Вийти за байрак.
Провести вас тишком-нишком,
Дядечку Примак?

* * *

Знов над яром тріскотнява,
Знов над яром бій.
Хоч рідка червонців лава,
Та вогонь густий.

Прикував ворожу силу,
До землі притис.
А Примак тим часом з тилу
Шаблю вже заніс.

Розгорілася пожегом
Неба мла сира.
Вже за яром-крутояром
Гримнуло «ура!»

— Гей, рубай петлюр, орлята! —
Котиться, мов грім.
У петлюр душа у п'ятах —
Де вже встоять їм!

Той конає, той зникає
В хмарі сніговій.
Бій під містом замовкає,
Переможний бій.

* * *

Сніг рум'яниться на сонці.
Вільна в Київ путь.
Козака несуть червонці
І коня ведуть.
Душить грудка, мов льодина,
В горлі у Петька.

Бач, знайшла лиха година
В битві козака.
Може, винна в тім підкова,
Що поліг козак?..
Серце крається Петькові:
— Дядечку Примак!
Ось підкова ж. Мо, придасться
Ще комусь із вас?..

— Ти знайшов її на щастя
У жорстокий час.
Хай тобі. На спомин вічний
Збережи її.
Про криваві, героїчні,
Про важкі бої.

Сніг рум'яниться на сонці,
Стеле в Київ путь.

Козака несуть червонці
І коня ведуть.

ПО СТЕПУ ІШЛИ МАТРОСИ

На житах свинцеві роси
Мерехтять, немов дробини.
По степу ідуть матроси,
За плечима карабіни.

Хто б не стрівся, хто б не глянув,—
Замилується загоном.
Чорноморець Полупанов
Під знаменом, під червоним.

Дірка, кулею прошита,
В командира на бушлаті.
Шлях чумацький серед жита
В'ється в куряві кошлатій.

За стернею за рудою
Оksamит лугів Дніпрових.
При дорозі з чередою
Двоє хлопців чорнобрових.

Через плечі по торбині,
Геть у латах сіряки.
Тільки очі — зорі сині:
— А куди ви, моряки?

— Не гуляти — воювати,—
У строю легкий смішок.
— А мене могли б узяти? —
Просить старший пастушок.

Командир поправив зброю,
Хитрувато підморгнув:
— Скільки ж літ тобі, герою?
— Та шістнадцятий минув!

То дарма, що хлопець бреше,
Що добавив рік чи два.
Бач, очима так і креше,
Вдача, видко, бойова.

— А як батько твій налає,
Що б йому я відповів?
— Батька, матері немає,
Он пасу чужих корів.

— А коли лиха личина
В шкоду череду внесе?
— То пусте,— на те хлопчина,—
Гриць і сам її впасе.

Що там пасти, правда, Грицю?
Лізе в шкоду — заверни...
Ну, а я зате рушницю
Привезу тобі з війни.

— Що ж, іди,— утерши носа,
Ляснув пугою малюк,—
Поможи їм, цим матросам,
Добивати глитаюк.

Голосним матроським сміхом
Степ дзвенить на сотню гін.
— Ну, об землю, хлопче, лихом,
Беремо тебе в загін!

На житах свинцеві роси
Літнє сонце допиває.
По степу ідуть матроси,
Вітер прапор розвіває.

Між бушлатів — сірячина,
Мов капуста, тільки лати.
У похід іде хлопчина
За свободу воювати.

В'ється курява кошлата
У ранковім безгомінні.
Хай щастить і тим бушлатам,
Хай щастить і сірячині!

ДУМА ПРО ЧЕРВОНИХ ВОЄНМОРІВ

Никнуть долу жовті трави,
Шурхотять свинцеві хвилі.
В місті спажкують заграви,—
Знов у Київ вдерлись білі.

Дні од диму стали сиві,
І мов кров — багряні ночі.
У затягості і гніві
В бій пішли полки робочі.

Правда з кривдою стялася.
Грім гарматний небо поре.
Кров гаряча полилася —
Сила силу не поборе.

Каючок по річці плине
Попід сизі верболози.
Із весла важкі краплини
Кап та кап, немовби сльози.

В каючку хлоп'я кирпате,
Б'є на сполох серце дзвоном:
— Дніпре, Дніпре, любий брате,
Дай-но сил полкам червоним!

Бо знеможені до краю,
Бо чи вистоятъ —
 не знати.
Поможи їм білу зграю,
Люту хмару розігнати!..

На ріку імла спадає,
Але що то ген за нею?..
Кораблі Дніпро гойдає,
Вкриті крицею-бронєю!

— Поможи-но, річко-мати,
Біляків перебороти!..
Водять жерлами гармати,
Мечуть смерть на вражі роти.

З кораблів громоголосих
Сходить в спалахах бузкових
Бойовий загін матросів,
Наче витязів казкових.

Кулеметними стрічками
Навхрест груди оповиті.
Безкозирки з зірочками,
Найяснішими на світі!..

— Гей, до бою, воєнмори! —
Командир стискає зброю.
І одлунює над гори:
«Гей, до бою!
Гей, до бою!»

А навстріч хлопчисько чвалом,
Весь у радості й тривозі:
— Дядю, дядю, он за валом
Їх гармати в верболозі!
— Добре, синку! Ми їм, гадам!..
— Я провів би вас...
— Не варто,
Зоставайсь, бо кулі градом,
Препогані з ними жарти.—
Скинув зброю:
— Ну-бо, хлопці,
Всипмо їм за комір жару! —

В бій ідуть червонофлотці,
Білякам несуть покару.

Мов прибій — червоні лави,
Грім визвольний в небо грянув.
Яскравіше від заграви
Стяг проміниться багрянний.

В каючку хлоп'я кирпате
Теж святкує перемогу:
— Ой спасибі, Дніпре-брате,
Що подав-таки підмогу!

ПРО КОМАНДИРА
КРОПИВ'ЯНСЬКОГО
ТА ПАРТИЗАНСЬКУ ДОНЕЧКУ

Побивалось, плакало
Здвижове-село.
Німців з гайдамаками
Лихо принесло.

Прапор над сільрадою
Шаблею підрубаний,
Вниз багряно падає,
Кулями подзубаний.

Радівці повішені.
Вряд могили вириті.
На біду полишені
Малолітні сироти.

Спини людям списані
Нагаями вражими:
«Ми вам, злидні бісові,
Владу Рад покажемо!»

Не пшениця, житечко —
Кулі в полі сіються.
Ой ти, білий світочку,
Що на тобі діється!..

* * *

В'ється, в'ється та доріженька
Через терен, через глід.
А по ній ступають ніженьки,
На піску дрібненький слід.

Од напасті, смерті лютої
Уночі з села
І роздягнута, й роззутая
Дівчинка втекла.

Все біжить, петляє стежечка,
А по ній дівчатко — в ліс.
На сорочечці мережечка
Полиняла вже од сліз.

Хоч стежки дівчам тут вивчені,
Тільки ж темно уночі.
Де не ступить — всюди дівчині
Заступають шлях куці.

— Ой ліщино, ой горішино,
Чи не бачиш, як спішу?
Мого батечка повішено,
Пропусти, прошу!..

У долині річка хлюпає,
Де тут бродик чи місток?
А мала вже ледве тупає.
Змерзла до кісток.

— Змилосождься, бистра річенько,
На тяжку мою біду.
Розведи на мить водиченьку,
Хай на той бік я пройду!..

Йде та йде дівча засмучене,
А попереду байрак.
Зупинилася над кручею,—
Як на той бік? Як?..

— Ой ти, пташко-перепілочко,
Пожалій мене.

Пронеси лишень на крилечках
Через урвище страшне!..

За селом та за Дроздівкою
В лісі тиша залягла.
Бородань стоїть з гвинтівкою:
— Ти куди, мала?

— Та мене до вас недоленька,
Лихо привело!
Ой дідусю, ой соколоньку,
Захистить село.

Погибає наше Здвижове,—
Повно німця в нім.
Чи до ранку хто там виживе,
Чи й кінець усім!..

* * *

Знявся гомін партизанський
У бору густому.
Сам Микола Кропив'янський
На коні гнідому.

Сам Микола Кропив'янський,
Командир повстанський,
Догори підносить зброю:
— Гей, бійці, до бою!..

Шикувались під дубками,
Під березами.
Кулеметними стрічками
Підперезані.

У тачанки запрягали
Зміїв-коней.
Із чохла видобували
Стяг червоний.

А Микола Кропив'янський,
Командир повстанський,
Нахилився над малою:
— Ідь, дитя, зі мною!

Взяв дівчатко попідруки,
Підійняв з землі
І вмовив коло облуки
У своїм сідлі.

— Як тебе, сердешна, звати?
— Таж Оленкою.
— А скажи лишень, чия ти?
— Коваленкова.
— Коваленка? Може, Гната?
— Ні, Пилипова...—
Сирота згадала тата
І захлипала.

— Не тужи!
Сльозу солону
Витри, сонечко.
Будеш нашому заgonу
Ти за донечку.

...А тоді земля кресала
Під копитами.
Люта кара нависала
Над бандитами.

Не чекали тої кари
Німці та гетьманці
Вихиляли повні чари
За розгром повстанців.
Хліб, худобу одбирали,
Мордували, вішали.

А орли уже ширяли
Під селом, під Здвижовим.
Кинув мужні ескадрони
В битву Кропив'янський,—
У облозі і тевтони,
І набрід гетьманський.

Гук пекельний,
Скрегіт зброї
Висне над степами.
То кладуть бійці-герої
Ворогів снопами.

Гине ворог, умирає,
Під шаблями падає...
Знов багряним майвом грає
Прапор над сільрадою.

* * *

Вів героїв Кропив'янський
Із походу до походу.
Про загін його повстанський
Слава йшла поміж народу.

Не загін — звитяжна сила
Під його знамено стала.
Все міцніла та міцніла,
Все зростала та зростала.

І росла собі здорова,
Гарна, як те сонечко,
Чорноока, чорноброва
Паризанська донечка.

У ПОЛІ ОРЕЛ ПОМИРАВ

По черево коням сніги,
Яри, мов розриті могили.
В кривавім бою вороги
Орла молодого забили.

В січневу сліпу заметіль,
Між сивого диму та грому,
Допіру ж Кіквідзе Василь
Ще грав на коні вороному.

І шабля бряжчала в руці,
І військо вороже разила.
І йшли за комдивом бійці,
Гартована в пламені сила.

Посічено в битві дотла
Ворожу ватагу неситу.
Та впав і комдив із сідла
На землю, копитами збиту.

Простерлося бурки крило
На білій сирій скатертині.
Холоне комдиву чоло,
І очі скляніють орлині.

Смертельний ворожий багнет
Уцілив під серце гаряче.
Од крові багріє замет,
І кінь над хазяїном плаче.

«Не стій журно наді мною,
Коню вороний.
Не летіти нам з тобою
У гарячий бій.

Скачи, коню, білим світом
До далеких гір.
Стукни кованим копитом
Та й до батька в двір.

Вийде батько, розсідлає —
Сумно не іржи.
Вийде мати, розпитає —
Ти їй так скажи:

«Не плач, мати, не журися,
Сліз гірких не лий.
За свободу чесно бився
Син коханий твій.

Кров пролив джигіт за волю
І життя оддав.
Вже байрак йому у полі
Вічним домом став».

На бурці комдива несли
В село через балки та кручі.
За ним вороного вели,
Ковтаючи сльози пекучі.

«Не раз ти на бій нас водив
Із ворогом нашим заклитим.
Прощай же, товариш комдив,
Ми ворогу люто заплатим!»

І їжились густо штики,
І голови низько звисали.
Суворі старі селюки
Прокурені вуса кусали.

Зі стріх діставали шаблі.
«Візьміть нас у військо»,— просили.
По всьому, по всьому селі
В журбі матері голосили:

«Ой, чого в лиху годину
Не вберігся, орле?
Та ніколи ж тебе, сину,
Мати не пригорне!
Ой, далекі сині гори,
Звідки ти прилинув!
Чом же матінку на горі
Самотою кинув?..»

Кіквідзе, гірського орла,
Що склав у побоїщі крила,
Скорботна земля прийняла,
Навіки його всиновила.

Салют в піднебессі гримить,
І жаль журавлино курличе.
У воїнів серце щемить,
До помсти правдивої кличе.

«Хай спить наш Кіквідзе, хай спить,
Ти будь йому, земле, легкою»,—
І ката клялися добить,
Йдучи до останнього бою.

...Летіли гінцями роки,
І сяйвом повиті, і тьмяні.
Комдивові ми земляки,
Ім'я його в нас у пошані.

Видзвонює вічну хвалу
Вкраїна йому на бандурі,
Так само, як сину-орлу
Співає в Тбілісі чонгурі.

БІЙ ТОЧИВСЯ НА СУЛІ

Гостро блискали шаблі,
Тоскно ржали коні.
Проти білих на Сулі
Бій вели червоні.

Білих сила немала,
А червоних жменька.
Ой ти, річко, ой Сула,
Поможи їм, ненько!

Їх загін украй знеміг,
В них набоїв мало.
Командир в бою поліг,
Знамено упало.

Валом валять біляки
По кривавих гонах,
Притискають до ріки
Воїнів червоних.

«Ми вас геть перетовчем!
Смерть нікчемним хлопам!
На капусту посічем,
У Сулі потопим!»

Ой, не вистоїть загін,
З пастки не проскочить.
Кряче ворон та загин
Воїнам пророчить.

Нависа шабельний свист
Їм над головою...
Раптом звівсь на повен зріст
Хлопець над Сулою.

Звідкіля — ніхто не знав —
Взявсь він на Посуллі.
Знамено угору зняв
І поніс крізь кулі.

Сто рушниць по ньому б'ють,
Та безсила зброя:

Кулі зовсім не беруть
Юного героя.
Сто шабель в рудій імлі
Рушаться на нього.
Та ламаються шаблі
Об бійця малого.

Коло нього сто гранат
Риють чорні вирви,
По землі осколків град
Сипле, мов із прірви!

А йому усе дарма.
Сполошилися білі,—
Видко, сил таких нема,
Щоб сміливця вбили!..

Знамено підносить він
Вгору вище, вище.
А за ним увесь загін
Иде на бойовище.

Бився кожен за п'ятьох —
Де й взялися сили!
Наче той чортополох,
Ворогів косили.

Білих сила немала,
Та взяла могила!..
Ой ти, річко, ой Сула,
Ой ти, земле мила!..

Звідкіля — ніхто не знав —
Взявся на Посуллі
Той, що прапор підійняв
І поніс крізь кулі.

І тепер ніхто не зна,
Як ім'я хлопчини...
То ж бо славна давнина
Нашої країни.

Та подумайте як слід,
Походіть по людях:

Може, був то ваш сусід
З орденом на грудях?..

Може, саме ваш дідусь
Був отим героєм,
Та не хвалиться чомусь
Знаменитим боєм.

Попитайте, походить,
Пошукайте, діти.
Вам, щасливим, пощастить
Десь героя стріти.

МАЙЯ, МАЙКА, МАЙСЧКА

За плечима сто доріг,
Линуть роки-чайки,
Але хто б забути міг,
Хто б назавше не зберіг
Спомину від Майки?

Майя, Майка, Майсчка...
Валянці, фуфасчка
Та вушанка набакир,
Сумка санітарна,—
Невибагливий убір,
А до чого ж гарна!

На війні бої жахні
Що не день, не нічка.
Разом з нами крізь вогні
Мужньо йшла у ратні дні
Наша медсестричка.

Як найменшеньку в сім'ї,
Всі любили ми її.
А сестричка й поготів
Мала чулість в серці:
Рятувала вояків,
Ранених у герці.

Скільки раз її саму
В гromі, пломені, диму
Смерть опосідала!
Та про себе їй дарма,
Лиш над нами усіма
Щиро упадала.

Звідки брала стільки сил,
Скільки винесла у тил
Нас крізь бойовище!
Ветеране, брате мій,
Тим завдячуємо їй,
Що й тепер живі ще.

Майя, Майка, Майсечка...
Валянці, фуфаєчка...
Скільки гонів ми пройшли
Під багряним стягом!
І по битвах піднесли
Стяг той над рейхстагом.

...За плечима сто доріг,
Линуть роки-чайки.
Певно, тихий білий сніг
Ліг на скроні Майки;
Певно, водить малюка
В дитсадок і з дитсадка
Бабця симпатична,
Й невтямки для хлопчика,
Що бабуся он яка
Мужня й героїчна.

ДУМА ПРО БРАТА

При дорозі верба,
Не верба, а журба.
Никне віття з жалоби гіркої.
Під вербою солдат,
Під вербою мій брат
У довічнім німім супокої.

Не по крові мій брат,
По любові мій брат.
До Вітчизни любов та пречиста.
Побраталися ми,
Як стояли грудьми,
Заступивши свій край од фашиста.

...Ткала ніч сиву млу,
Ми по вражій тилу
Пробирались нечутно, мов тіні.
Слалась путь нелегка,
Ми вели язика,
Штабника у полковницькім чині.

Не вели, а тягли,
До кінця знемогли,
З ніг валила безмірна утома.
Ще на п'ядь, ще на крок,
Ще стернище, ярок,
Ще часина — і будемо дома!

Ось останній рубіж.
Та прожектор, мов ніж,
Перетнув нам зненацька дорогу.
Виднота навкруги,
А на нас вороги
Валять валом,
Беруть у облогу.

Темна нічко, сповий
Нас у чорний сувій,
Загорни в рятівні покривала!..
Ніч одсунула пріч,
Не сховає нас ніч,
Темну сутінь ракета порвала.

Сиплють кулі, мов град.
— Ти одходь,— мовить брат,—
Я їм всиплю, потворах кривавим!
Та мерщій, бо кістьми
Оба ляжемо ми
І у штаб язика не доставим.
— Ні,— кажу йому,— ні,
Дай зостатись мені,

Сам одходь, я прикрию надійно.—
Він розсердивсь нараз.
— Слухай,— каже,— наказ,
Сперечатись зі старшим не смій-но!

У очах йому гнів,
Як вогонь, паленів,
Він таким не бував ще ні разу.
Я у сутінь ярка
Люто гнав язика —
Не наваживсь перечить наказу.

А позаду щомить
Дужче, дужче гримить,
Косить брат ворогів з автомата!..
Потім — тиша німа.
Туга серце пройма:
Ой, нема вже, нема мого брата!

Я в землянку штабну
Язика уштовхнув,
У журі козирнув до комбата:
— Так і так,— доповів,—
Ось фашиста привів,
Заберіть, бо уб'ю супостата!

...Лиш займалось на світ,
Піднялись ми в похід,
Наступали супроти навали.
На стернищі рудім
Брату вирили «дім»,
Під гарматні громи поховали.

— Спи спокійно, браток,—
Я вербовий пруток
Посадив на могилі у брата.
Крізь вогні та дими
Гнали ворога ми,—
Настигала фашистів одплата.

При дорозі верба.
А на нивах сівба,
І мільярдне збирання на нивах.

І в янтарних житах
Підпадьомкає птах,
І над степом веселка ваблива.

Під вербою солдат,
Під вербою Азат,
Під вербою мій брат з Казахстану.
Тануть роки, мов дим,
Але пам'ять по нім
Я в душі бережу безнастанно.

І не я лиш один,—
Син казахських рівнин
Став навек Україні ріднею.
А верба все росте.
Про братерство святе
Я розказую внукам під нею.

ШУМЛЯТЬ ТОПОЛІ В ШУМСЬКУ

Поєма

1

Тоне Шумськ у шумі-зелені,
По землі — пухнастий килим:
Геть усі стежки устелені
Білим дивом — цвітом білим.

Мов казкові гуси-лебеді,
Ронять пух старі тополі.
Кужелиться він на леготі,
Долі стелиться поволі.

Вітерець його посмикує,
Котить сніжками в долину.
В тиші ранку викурликує
Сурма пісню журавлину.

В барабаннім дробі-стуківі,
В тополиному цвітінні
Школярчата йдуть по брукові
Мовчазні та безгомінні.

Чом усі вони у строеві
Урочисто-сумовиті?
Бо несуть квітки героєві,
Що піднявся у граніті.

Хто герой отой, питаєте,
У вінках із рути-м'яти?
Та невже ж бо ви не знаєте?
Як не знати?
Треба знати!

Він-бо житиме та житиме
В серці доброму людському.
Он тополі шепчуть вітами
На майдані на міському.

Не дарма вони у трепеті,
Не стихають ні на хвильку.
Тужна повість в їхнім шепоті
Про Шишковського Василька.

2

Вузька річка Вілія,
Зелені береги.
Там лепеха, там лілія,
Там кущики куги.

Не б'є у берег хвилию,
Куди вже їй до хвиль.
Та все ж у тиху Вілію
Закоханий Василь.

Із Раєю, сестричкою,
Хоча й мала вона,
Щоднини він над річкою
Гуляв би дотемна.

Тут можна покупатися,
Погратись у війну,
У шельогу забратися,
В саміньку гущину.

Шукайте, коли хочеться,
Сміливця-воєка!

Шепочеться, лоскочеться
Вусата осока.

Коли ж, немов із ситечка,
Поллється дощ — пусте.

Хто мокне серед літечка,
Скоріше той росте.

Недавно ще навчалися
По класах малюки.
Та от уже й промчалися
Гучні шкільні деньки.

Тепер Васько не в другому —
У третій перейшов.

З друзками та подругами
Гуляти можна знов.

На те ж бо і канікули
В Шишковського Васька.
Щодня хлопчину кликали
То поле, то ріка.

Але ніяк не всититься
Забавами Василь.
В його очах аж світиться
Небесна чиста синь.

...Нараз ту синь глибокою
Грозою облягло.
Безжурності та спокою
Немовби й не було.

На рідний Шумськ, на Вілію,
На край, де Вася ріс,
Пішла війна лавиною —
Фашист війну приніс.

Покривджені, поломлені
Дерева при шляхах.
Тріщать хати у пламені,
А люди — по льохах.

Щодня когось розстрілюють
Фашисти по ярах.
Спокійну мирну Вілію
Окутав сум і страх.

— Ой матінко, голубонько! —
Василько шепотів.—
Ой, де та кара-згубонька,
Що впала б на катів?

Пожари ще димилися,
Ще кров лилась жива.
А вороги глумилися:
— Гей, люди, на жнива!..

Запроданці з поліції,
Іуди із іуд,
Нагайкою, рушницею
Женуть на поле люд.

Риплять вози немащені,
Мов плачуть: хлип та хлип.

Зітхає люд: «Пропаші ми!
Ой хлібець наш, ой хліб!»

Ой поле, поле чистее,
Ой ниво голуба,
Невже ж ото фашистові
Ростились ті хліба?!

За старшого в поліції
П'янюга Герасим.
Здавати дань пшеницею
Наказує усім.

Крізь сльози Вася дивиться
На вулицю з двора.
Невже ж фашист поживиться
Із нашого добра?

Одплатиться лукавому
Те золото-зерно:
В неситій пельці каменем
Обернеться воно!..

Не дзвінок скликав уранці
 В рідну школу школярів,—
 Герасим, неначе бранців,
 Виганяв їх із дворів.

Де ті сміхи, де ті жарти?
 Школа тиха і сумна.
 З класів винесено парти,
 В школі зсипище зерна.

Не для себе, для фашиста
 У пришкільному дворі
 Зерно чисте, мов намисто,
 Сушать, віють школярі.

І Василько біля школи
 Сипав зерно у мішки.
 В голові йому кололи,
 Мов голки, думки важкі:

Підмела фашистська банда
 Всі комори, всі двори.
 Все для свого фатерлянда,
 Тут же людям хоч помри.

Як-то будем зимувати,
 Чим посієм навесні?
 Вже в Гринихи, каже мати,
 Пухнуть сироти дрібні.

Гринь пішов у партизани
 І в бою поліг кістьми.
 Жаль вдови його, Оксани,
 Що зосталася з дітьми.

Їх у неї аж четвірко,
 Довго їй не протягти.
 Як ніхто, бідує гірко.
 Треба б якось допомгти.

...Того ранку звеселіло
 Вийшов хлопець на поріг.

Мав на мислі добре діло,—
До Ванька й Петька забіг,

Перешіптувався стиха
Із друзками віч-на-віч.

І не відала Гриниха,
Що велась про неї річ.

Коло школи збіжжя гори,
Пил од віялок — мов дим.
Як і вчора, й позавчора,
Хлопці зайняті одним:

Крутять віялку повільно,
За півдня навіють міх.
Раз працюєш підневільно,

То й роботи, як на сміх!

Герасим до двору вступить —
Трохи дужче налягай,
Бо нагайкою одлупить
Ненависний поліцай.

Нині щось його не видно,—
Поникав і десь побрів.
Хлопці міх набрали швидко,
Приховали між кущів.

Вартовий дрімає любо,
Тільки носом свись та свись.
Спи міцніше, душогубе,
Лиш за нами не дивись!..

День хилився в надвечір'я,
Тіні довшали, росли.
В хмарах пилу на подвір'я
Дві машини пригули.

Навантажили з горою
В кузови мішків зерна,
З дужим ревом по вибоях
Покотили до млина.

Щезли промені останні,
Густо сутінки лягли.
Рятівний мішок Оксані
Хлопці нищечком тягли.

Де задвірком, де городом
Ледве йшли, таїли дух,—
Щоб не стрів хто і забродам
Не доніс, бува, до вух.

Аніхто, либонь, не бачив.
Темну пряжу вечір вив.
В Герасима ж ніс собачий,—
Нюхом щось-таки вловив.

В двір ускочив, зиркав скоса,
Усипав соньку чортів:
— В тебе хліб тягли з-під носа,
Ну, а ти куди глядів?!..

— Хе, тягли!.. Та що ви, пане!
В мене спробуй потягти!..
— Цить лишень, ледащо п'яне!
Тільки й знаєш, що хропти!

Перелічував чували,
Заглядав у записник:
— А один таки ж украли!
Ну, узнаю ж, як він зник!..

Зачекай-но, вітрогоне,—
Похвалявсь на Василя,—
Бач, мале, а вже червоне,
Не носи тебе земля!..

Вася поночі додому
По городах шелестів.
Почував страшенну втому,
А в душі таки ж радів.

Гомонів до мами стиха,
Ледве стримуючи сміх:
— Ми сьогодні для Гринихи
Потягли мішок у них!..

Гірко бідкалася мати:
— А побий їх божий грім!
Йди до бабці ночувати,
Бо ще являться у дім.

Не жартуй із ними, сину,
Бо чи довго до біди!
Тому кату Герасиму
В руки тільки попади!..

І Васько пішов із дому
Саме вчасно, бо за ним,
Через мить якусь по тому,
Заявився Герасим.

Ціпив зуби та грозився,
Мов сказився чоловік:
— Де вашвилупок подівся?
Ну, кажіть, куди утік?

Мати божитья: — Малого
Ще з роботи не було.
Та й навіщо ви по нього?
Ну, яке вчинив він зло?..

— Ліпше вам про те відомо,
Чим синок ваш завинив! —
Поліцай никав по дому,
Пильний обшук учинив.

Обдививсь кімнату й сіни,
Сунув носа у миски.
І поцупив з комірчини
Сала два чи три куски.

Та й оговтався помалу:
«Ну, пропав мішок, то й хай...»
Радий вкраденому салу,
Вийшов з хати поліцай.

У чорний смуток оповиті
 Тяглись болюче довгі дні.
 У Шумську горем люди вбиті:
 — Ну що це робиться на світі?
 Коли-то буде край війні?..

Лише чутки людей живили,
 Мов вітер їх на крилах ніс:
 — Отам карателів розбили...
 — Там склади збіжжя підпалили...
 — Пустили поїзд під укіс...

А це і в Шумську гуркіт бою
 Тривожну тишу розколов:
 І тут знайшлись-таки герої,
 Спалили німцям склади зброї
 І млин, що їм муку молів.

Й на фронті німець маже п'яти,
 Доходять вісті і відтіль.
 — Не так ще змелеться проклятим! —
 Казав на вулиці хлоп'ятам,
 Івану й Петрику, Василь.

...За кілька день в досвітню пору
 У місті знов заgrimав бій.

Схопився Вася, взувсь наскору,
 Із хати вислизнув до двору,
 Метнувся на шлях, у сніговій.

До Шумська в зимню рань імлисту
 Сміливці-месники ввійшли.
 Втекли у паніці фашисти,
 Але, отямившись, на місто
 Атаку люто повели.

На Лепешівку, мов скажені,
 Ідуть, обстрілюють хати.
 А партизанів зо дві жмені,
 Не встоять в вихорі вогненнім,
 Із боєм мусять одійти.

Васько глядів крізь сніговицю:
У ближній ліс втягнувся загін;
В очах йому сльоза іскриться,
Ех, мав би він оце рушницю,
То б показав фашистам він!

І раптом — що це? Коло тину
Лежить боєць, в руці наган.
— Рятуй,— шепоче,— бо загину,
Підстрелив гад в лиху годину.—
Збагнув Василько: «Партизан!»

Ой, білий світку, де сховати?..
Аж серце хлопцеві щемить.
Неподалік кричать солдати,
Тріщать шалено автомати,—
Фашисти ближчають щемить.

Жбурляє сніг пурга патлата,
Сліди Васькові витира.
Він до бійця, немов до брата:
— Оце моєї бабці хата,
Тікаймо швидше до двора!

Підвів пораненого з долу,
А той не встоїть на ногах.
Не вів — тягнув його в стодолу,
Котився під Ваську по чолу
І туманилося в очах.

— Ховайтесь скорше у солому,
Я вас кулями закладу!
— Спасибі, хлопче... Ти ж нікому! —
Прошепотів боєць малому,—
Бо тільки знайдуть — пропаду.

Одторохтіли автомати,
В німотній тиші тоне бій.
Повільно йде Васько до хати.
— Ну, де ти бродиш! — корить мати.
— В бабусі,— мовить хлопець їй.

Опівдні нишком взяв хлібину,
Налив у пляшку молока.

На мить заскочив в комірчину,
Знайшов біленьку сорочину
І все — під полу піджака.
Поніс у сховок партизану
Через городи навпростець.
«Нехай поїсть, зав'яже рану.
Я поможу йому, догляну,—
В загін повернеться боєць.

А ще потрібно запитати,—
Подумав хлопець ідучи,—
Чи б не піти бійцю до хати?
У мене ж добрі тато, мати.
Бо зимно буде уночі...»

Перев'язавши туго ногу,
Боєць напився молока.
— Спасибі, братку, за підмогу.
Добрячий хлопець ти, їй-богу! —
Всміхнувся вдячно до Васька.—

А от у хату йти не треба.
Ні-ні, нізащо не піду.
Бо можна, наче грім із неба,
І на рідню твою й на тебе,
На всіх накликати біду.

Мені вже легше, стихла рана —
Твоя сорочка допомгла.
А ніч — то мати партизана,
Я до своїх піду до рана...
Такі-то, голубе, діла.

Спитав боєць, як хлопця звати,
Гарячу руку міцно стис:
— Прощай, пора тобі до хати.
А я — не довго ночі ждати —
Як тільки смеркне, то й у ліс.

Васько пішов собі, та тільки
На серці спокою не мав.
Побув у бабці в хаті хвильку.
Ох, не сиділося Васильку,
Неспокій знову з хати гнав.

І гнав не дарма. Поліцаї
Чогось шукають по кутку.
В двори заходять, у сараї.
Ну що ти вчиниш проти зграї,
Ну що тут діяти Ваську?

Вже осьде, осьде банда п'яна.
Сюди звертає Герасим.

Васько назустріч:
— Прошу пана,
Я щойно бачив партизана,
За вільшнякам за ген отим!

У Герасима очі рогом:
— А чи не брешеш ти? Гляди!
— Клянуся, пане, паном богом!
Мелькнув отам він поза стогом! —
А Герасим:
— Гаразд, веди!..

Проймає страх Васькові груди,
Перед очима — мов туман.
«Ой що то буде, що то буде,
Коли дізнаються паскуди,
Що то — чистісінький обман?»

На щастя, справді, од вільшини
Пройшов хтось, грузнучи у сніг.
Повивсь на вигін слід людини
І до перекупки Фрузини
У двір прямісінько проліг.

Бандити вуха нагостирили,
Немов хорти на дичину.
Із двору виходи закрили,
Усе обійстя перерили,—
Роботу справили дурну.

Із хати, прочинивши двері,
Газдиня вийшла на поріг.
Ревуть до неї шкуродери:
— Ану, кажи, стара холеро,
До тебе щойно хто забіг?

— Пощо, панове, так кричати?
Чи при своєму ви умі?..
Гаврусь зайшов дровець врубати.
Ходіть, як хочете, до хати
Та подивіться самі.

Плита у кухоньці куріла,
Стояв химерний апарат.
Стара горілочку варила.
Сухі дровця колов Гаврило,
Фрузинин недоріка-брат.

— Тю, ти, диявольська омана! —
На Васю зиркнув Герасим.—
Знайшов, проклятий, партизана!..
— То я ж не відав, прошу пана,
Я стежив здалеку за ним.

До нетерплячки Герасиму
Кортіло випить, ясна річ.
Він Василя штовхнув у спину:
— Біжи додому, чортів сину,
Бо вже он, бач, заходить ніч!

Васько не йшов —
Летів, мов птиця,
Не чув ні рук собі, ні ніг.
Навстрічу люта сніговиця
Колола в очі, наче глиця,
А він все біг, та біг, та біг!

Минув над шляхом дві тополі,
У двір до бабці улетів.
У схов промацався поволі —
Нема нікого у stodолі,
Лиш тепле місце між кулів.

5

Битва хвилею котила,
Наближалася, росла.
То зі сходу грізна сила
Волю людові несла.

Раз за разом проривали
Наші воїни фронти.
З міста п'ятами кивали
Вкрай настрашені кати.

Виглядає Вася з двору,
Грають бісики в очах:
— Ну й дають фашисти дьору,
Скорше слід би їх прочах!

Мимо Васі по дорозі
Шкапи воза провезли.
Герасим на тому возі
Всівся круком на вузли.

Мов сполошена отара,
Бите воїнство бреде.
Все одно правдива кара
На злочинців упаде.

Вовчий страх жене прибуду
У якийсь краї чужі.
Хоче, бач, втекти від суду
За розбої, грабежі.

Аж глядіть на нього смішно.
Сп'явся Вася на паркан,
Погукав услід зловтішно:
— Це ж куди мандрує пан?

Може, Гітлер на гостину
Запросив аж у Берлін?
Не втечеш, собачий сину,
Пропадеш і ти, і він!

Герасим підняв повіки,
Люті сповнений ущерть.
Вороги вони навіки —
Їх не змирить навіть смерть!

Мовчки, звичним жестом ката
До плеча приклад підніс,
Скупо диркнув з автомата
По парканові навкіс.

Щастя Васі, що додолу
Встиг упасти перед тим.
Кулі даикали, мов бджоли,
Пролітаючи над ним.

* * *

Снили веснами тополі,
Впавши в біле забуття.
Люди, змучені в неволі,
Повертались до життя.

Знов малечу галасливу
Кликав дзвоник звідусіль.
Знову радій і щасливий
Рано в школу йшов Василь.
Почалися відсьогодні
Пречудові дні нові!..
Та не тільки безтурботні
В хлопця думи в голові.

Ще ж у бій за щастя Васі
Йшло добро супроти зла.
Вража сила не здалася —
Кров на заході текла.

Як сидіти в тиші хати,
Коли десь гримлять бої?
Треба війську помагати,
То ж бо рідні, то свої.

...Якось в хаті у бабусі
Залишився хлопець сам.
«В мене ж є добрячі друзі,
Треба б щось придумать нам...»
Розмірковував довгенько,
Виробляв важливий план.
Раптом — двері рип тоненько,
На порозі — партизан.

— Добрий день тобі, герою! —
Козирнув до Василя. —
От і стрілись ми з тобою.
— Ви? Ви живі? Звідкіля?

Партизан обняв хлопчину:
— Знов, як бачиш, у строю.
Врятував мене ти, сину,
Отже, ворога доб'ю.
Був три тижні на ремонті,
І нога — немов нова.
А тепер ось і на фронті
Опинюсь за день чи два.

З дива й щастя у хлоп'яти
Стукотіла в скронях кров.
Бабця скригнула до хати.
— Гляньте, хто до нас прийшов!

Поклонився гість низенько
Зачудованій старій:
— Щире вам спасибі, ненько,
Що у вас онук такий!

Бабця з скрині скатертину,
Чисту, дарма, що стару:
— За що хвалите хлопчину?
От, їй-бо, не доберу.

Чим було, боєць обідав,
Щиро дякував старій
І як є усе повідав
Про Васильків подвиг їй.

— Ба, дива тобі та й тільки!
В таємниці все беріг!
Ну й лукавий ти, Васильку,
Хоч мені сказати б міг!

І в бабусі наче свято,
Рада гостеві й вона.
Тільки часу малувато
У солдата, бо війна.

— Треба йти...—
Ваську й бабусі.
Смутком очі поїнялись.
— Буду жив, то ще вернуся,
Ще побачимось колись.

Вийняв зірку п'ятикутну
Із похідного мішка.
Хай про зустріч незабутню
Буде пам'ять для Васька.

6

Зірка, наче у солдата,
На кашкеті в Васі.
Заздрять геть усі хлоп'ята
Васі в третім класі.
Ранок тільки-но зоріє —
Він іде до міста.
Хлопцю світить, хлопця гріє
Зірка промениста.

За Васьком Петрусь і Ваня,
Друзі прехороші.
День у день ідуть зарання
Та збирають гроші.

Идуть од хати та до хати,
Кажуть всім і всюди:
— Треба фронту помагати
Хто чим може, люди!..
У війну які достатки?
Бідність до загину!
Все ж п'ятірки і десятки
Сиплються в шапчину.

За ті кошти побудують
Танки переможні.
Люди грошей не шкодують,
Вносять, що спроможні.

Та не всі ласкаві й щирі.
Он очима злими
Із-за рогу бузувіри
Стежать за малими.

Герасим втекти з фашистом
Сподівався даремно.
Не вдалося. Тож до міста
Причвалав таємно.

У запіллі дудлив брагу,
Ждав назад чужинців.
У бандерівську ватагу
Вербував злочинців.

З тих, що ворогу служили,
З підлого наброду,
Що тягли із люду жили,
Кров лили, як воду.

Вдень ковалися потвори,
Людям ні на очі.
Заповзали в темні нори,
Дожидали ночі.

А вночі, мов пси скажені,
Прокляті од роду,
Пхали зброю у кишені
І робили шкоду.

Васю з друзями, здається,
З'їли б, та несила.
Бо надворі аж сміється
Зимня днина біла.

* * *

У сади, на ниви, луки
Йде весна з усіх доріг.
Віник променів у руки —
Вигрібає талий сніг.

Вже потоки повноводні
Мчать до Вілії згори.
Скільки забавок сьогодні
Тут було б у дівтори!

Та дзвінок дзенькоче срібно,
Од потоку проганя.
На урок іти потрібно,
Ти ж бо вже не дошкільня!

Гомін тихне в третім класі, —
Має вчителька ввійти.

Ваня щось шепоче Васі.
— Перестань, не шепоти!

Чути кроки за дверима,
Всі умовкли — нітелень!
Ось їх вчителька любима.
Привіталась: — Добрий день!

— Добрий день!
— Усі на місці?
— Всі! — озвався гулом клас.
— Тихо, тихо!... Гарні вісті
Нині маю я для вас:
Найостанніші новини
Щойно встигли надійти:
Геть за межі Батьківщини
Одкотилися фронти.

Незабаром перемога.
З миром вернуться бійці.
В тому й ваша допомога,
Любі діти. Молодці!

На Васьків почин хороший
Одїззався кожен з вас.
На потребу фронту грошей
Здав немало третій клас.

Ось доставлено допіру
Із райради нам пакет:
Виніс вам подяку щиру
Виконавчий комітет.

Гомін, гам із класу рветься,
Плеще в ладки дітвора.
— Годі! — вчителька сміється.—
Починать урок пора!

7

Свято ленінське у квітні,
Двадцять другого числа.
Ранок чистий та привітний —
Повінь сонця і тепла.

Вася зранку вишиванку
Попрасовану надів.
Урочисту обіцянку
В котрий раз прошепотів.

Біг схвильований до класу,
Мов на крилах що несло.
У житті його ні разу
Дня такого не було.

Світло, затишно у класі,
Лижуть парту промінці.
Наче в сні п'янкуму, Вася
Держить галстук у руці.

Дослухає в безгомінні
До учительчних слів:
— В піонери прийдем нині
Сім найкращих школярів.

Тих, які найбільш старанні,—
Добре знаєте ви їх,—
Тих, що в праці і навчанні
Служать прикладом для всіх.

Наче в сні п'янкуму, Вася
У чіткім строю завмер.
Мрія хлопцева збулася:
Він одинині — піонер!..

* * *

В хаті відблиски червоні,
В грубці тріскає вогонь.
Сів Василько на ослоні,
Тихо скрипає гармонь.

Гас у лампі догоряє,
В хату входить сонна ніч.
Мати посуд витирає:
— Ти б, Васильку, ліз на піч.

— Ще, матусю, хоч хвилину,
Вивчу пісню ще одну.

— І в кого ти вдався, сину,
Ані вгомону, ні сну!..

Скоро вже свята травневі,
За яких чотири дні.
Дуже треба Василеві
Розучить нові пісні.

Раптом що за дивна штука?
Шибка дзень — і на друзки!
Гуп у хату каменяка,
Прямо мамі у миски!

З каменякою записку
Хтось укинув до вікна.
Упустила мама миску:
— Що це, — каже, — за мана?

Оглядівсь Васько по хаті,
До записки беручись:
— Ти диви, що пишуть, кляті:
«Піонерства одречись!
Одступись, аби не плакати!
В школі так і заяви.
І отой червоний клопоть

Скинь із шиї і порви!
А коли його не скинеш —
Знищу з кодлом із усім,
Смертю лютою загинеш!»
Нижче підпис: «Герасим».

У вогонь папір пом'ятий
Кинув хлопець: «Пропади!»
— Ой, — зітхнула важко мати, —
Ой, гляди, синок, гляди!..

— Заспокойся, люба нене, —
Чує банда свій загин.
І прошу, не бійсь за мене, —
Утішав матусю син.

З тополь летять листки багряні,
Шурхочуть сухо по землі.
Іде на мітинг люд зарані.
Аж тісно стало на майдані —
Зійшлись і літні, і малі.

Жовтневе свято в вільнім місті.
Знамена звихрює вітрець.

Сіють очі променисті,
Слова промовців урочисті
Людей проймають до сердець.

«...Уже одсунула заграда
Од наших міст, од наших сіл.
Бійцям радянським вічна слава!
Держава наша величава
Береться знов до мирних діл!

Радянська Армія незборна
Фашиста б'є в його ж кублі.
Ми знищим попелища чорні,
Плугами вирви бомб загорнем,
Хліба посієм на землі!..

Шановні друзі! Рідні браття!
Трудивники Країни Рад!
Змітаймо геть трудом-завзяттям
Сліди недавнього прокляття —
В труді наш мир, добробут, лад!..»

Василько ловить кожне слово,
Бо в кожному правда постає.
Тривожно й радісно Васькові,
Повинен він обов'язково
Сказати нині й про своє.

І вже хлопчина на помості.
Тремтить од збудження рука.
Його слова такі вже прості,
Та в них, мов світло з високості,
Струмує радості ріка:

— Справляєм свято ми на волі,
Спасибі Армії за те.
Ми вчитись будемо у школі,
Орать лани, садить тополі,—
Хай край наш садом зацвіте!

Хоч нині галстуки наділо
Ще мало нас, товариші,
Та ми їх носим гордо й сміло.
По-піонерськи кожне діло
Робити будем од душі.

Дарма бандери, чорні круки
Страхають: «Галстука зніми!»
І обіцяють смертні муки!
Хай знають: в них короткі руки,
Хазяїни в країні — ми!

Нехай лиш кілька нас у місті,
Та незабаром прийде час,
Що буде сотня, буде двісті!
Надінуть галстуки вогнисті
І прийдуть всі в загін до нас!

Дарма ворожі страхопуди
Хотять злякати бодай малих.
Повік по-їхньому не буде.
Із нір їх витягнемо, люди,
Правдивий суд впаде на них!..

— А молодець Шишковський Вася!
Отак бандер з піском протер! —
Хуртеча оплесків знялася,
Хвала майданом пронеслася:
— Оце-то справжній піонер!

— Росте розумною дитина,
Коб вік такою прожила,
Хай мати тішиться на сина...—
Проте якась лиха личина
Серед людей таки ж була.

Стояв хтось нишком на майдані
Та все на вус собі мотав,

Затим в криївці банді п'яній
Васильків виступ полум'яний,
Либонь, до слова передав.

9

Чорну вовну стеле ніч,
Проганяє втому пріч —
Місто спать лягає.
Сон заходить у двори,
Тільки місяць ізгори
Каганцем моргає.

Сплять старі і молоді
Чесні люди по труді
В мирі й супокої.
А бандити, мов щури,
Виповзають із нори
На нічні розбої.

Ніч морозна та лунка,
Скрип, як ніж, од каблука —
Сяють іскри білі.
Обступили шлях ліси,
А із лісу онде пси
Идуть осатанілі.

Місяць бачить: то чужі,
Бо обрізи, бо ножі
Пхають за халяву.

Ой, не спить, не спить, хати,
То ж ідуть чинить кати
Над Васьком розправу!

Чорним оком із пільми
Підглядає за людьми
Смерть — рушнична цівка.
Ой, чи довго до гріха!
Та не чує, мов глуха,
Сонна Лепешівка.

До Шишковських через пліт
Герасим плигнув, мов кіт.

Трое — коло плота.
В двері, вікна, ніби град,
Густо гупає приклад:
— Одчиняй, голота!

Облягає хату страх.
В мами Рая на руках.
— Тихо, доню, тихо! —
Батько взяв у сінях лом,
Не одчинить він добром,
Лихом стріне лихо!

— Лізь під ліжку із дитям,
Я їм вдертися не дам,—
Шепче мамі тато.
Зачаївся при дверях.
Раптом в хату — трах-тарах! —
Кинуто гранату!

Квилить мати:
— Боже мій,
Чоловіче, ти живий?
Не забили, кляті?
— Цить,— шепоче батько,— цить! —
Знов граната в дім летить —
Грім і пломінь в хаті.

— Добре, що хоча Василь
Ще за дня пішов відсіль —
В бабці ночувати.
Бо чи вижив би, чи й ні
В цім пекельному вогні,—
Плаче бідна мати.

Гримкотить рушничний грім,
Виїдає очі дим,
Дихати несила.
В вікнах сяйво, чути тріск.
Збідла мати, наче віск:
— Хату запалили!..

— Швидше, жінко, у вікно,
Бо загинем все одно
У оцій напасті.

Та біжим через город,
Та будім мерщій народ,—
Люд не дасть пропасти!..

А Ваську не спиться, ні!
Он заграва у вікні,
Вибухи, пожежа.
Од вікна сахнувся враз:
— То ж у нас горить, у нас!
Де моя одежа?..

Піджачину розшукав,
Ледве втрапив у рукав.
Серце завмирає.
— Не ходи!
— Я не боюсь!
Там же мама і татусь,
Там маленька Рая!..
Та пустить-бо, побіжу
Може, чимось поможу.
— Схаменись, онуку!..—
А йому і слід прочах,
А заграва світить шлях
Хлопцеві на муку.

Піонере, зупинись!
Піонере, бережись!
Не вберігся Вася:
Із темнющого кутка
Чорна лапа хижака
В комір уп'ялася.

На Василька зверху вниз
Видивляється обріз —
Смерть нависла клята.
Хоч кричи, хоч не кричи —
Хто почує уночі,
Вирве з рук у ката?

З глумом підить Герасим:
— Ну, щеня, тепер по всім!..—
Ще хтось із-за рогу:
— А якої-то тепер
Заспіває піонер?
Плач!.. Молися богу!..

— Сам, запроданцю, молись,
Сам наплачешся колись,
Чортів ти бандера!
Убивай, мордуй, стрілай,
Все одно вам скоро край,
Слово піонера!..

Почував не страх Василь,
А пекучий жаль і біль:
«Ех, і влип я кріпко!..»
Хтось приклад над ним заніс,
Хтось курок у темі натис —
Гавкнув постріл крипко.

Під ногами в Василя
Захиталася земля,
Наче розкололась.
Галстук кривцею обливсь,
Вася долу поваливсь,
Мов підтятий колос.

А уже з усіх усюд
На пожежу суне люд.
Банді час у кашу.
Підхопили Василя,
Розгойдали і здаля —
Полум'ю у пащу!..

На шляху тривожний шум,
На шляху скорбота й сум;
Погасили хату.
На шляху Васько лежить...
— Люди, скільки будем жить —
Не пробачим кату!..

Квилить бабця на шляху
Та на голову лиху
Кари шле страшенні.
О, якби вони збулись —
До ноги б перевелись
Вороги скажені!

З горя батько учорнів,
А в душі пекельний гнів,

Що спалив би вбивцю.
Тисне в горлі од плачу:
«Ну хіба не одплачу
За синкову кривцю!»

А у мами й сліз нема.
Скам'яніла, мов німа,
З горя та розпуки.
Виливаючи жалі,
Припадає до землі
Та ламає руки.

10

Тоне Шумськ у шумі-зелені,
По землі — пухнастий килим.
Геть усі стежки устелені
Білим дивом — цвітом білим.

В теплім сяйві ранку літнього
Діти збуджені й святкові
До підніжжя до гранітного
Стелять квіти Василькові.

А тополі коливаються,
Виграє роса ранкова.
А послухати — вчувається
В шумі-шелесті розмова:

— Хто це, хто приніс вінки мені
Із сріблястою росою?
— Та дружина ж твого імені,
Наш земляче, наш герою.

— Он вас скільки встигло вирости
Під ласкавою зорею!
— Ми, Василечку, по щирості
Горді славою твоєю.

Над морями та над горами
Слава чайкою знялася.
Ходить дальніми просторами
Теплохід «Шишковський Вася».
Ми, радіючи, зростаємо
Піонерською родиною.

Живемо в Радянськiм краєвi,
Дружнi дружбою єдиною.

І нiхто нам не погрожує,
Як тобi колись, Васильку.
Тiнню хмари непогожої
Нас не криє нi на хвильку.

Ми лиш чули од учителя,
Як, зловивши серед бору,
Люд судив твого мучителя
Справедливо і суворо.

Роботящими, хоробрими
Виростати ми стараємось:
І навчаємось добре ми,
І роботи не цураємось.

І дерева в парку садимо,
І вбираєм нашу школу ми.
І на лан iдем бригадами
Та старанно сходи полемо.

Прикрашаєм мiсто квітами
Найживішими, найкращими.

В комунізмi будем жити ми —
Як не будь нам роботящими!

Пух тополі завірюхою
На стежини осипається.

Піонерів Вася слухає
І, здається, посміхається.

Недарма пори буремної
У зимовому завої
Проти ночі, проти темної
Став на смерть він у двобої.

Бач, як сурма викурликує
Та рівняє крок колоні.
Вітер галстуки посмикує,
Наче вогники червоні.

Непогасні та розвихрені,
Все нові вони займаються.
«О, як легко серед них мені,
В серце радість уливається!»

Прапори у небо вгвинчені
Переможні та величні.
Вася славою увінчаний
Між живих на віки вічні.

У вінок довіку витиме
Час Васькові добру славу.

Шелестять тополі вітами
Без упину, без угаву.

ЧЕРВОНЕ НА СИНІМ

Лагідна й тиха, достоту голубка,
Хвиля воркує у нас за кормою.
Легко гойдається смолена шлюпка,
Берег далекий озвався сурмою.

В таборі скоро лінійка вечірня,
Спека південна опала помітно.
Здовжує тіні приморське нагір'я,
Звільна густішає синь оксамитна.

Скумбрію з дядьком Ільком ми ловили.
В морі — півдня, чуваємо втому.
Зблискують весел золочені крила,
Скучилось трохи, скоріше б додому.

Раптом зітхнулося дядьку. Чого він?
Очі пригасли немовби з печалі.
Чом не на берег скермовує човен,
А завертає праворуч щодалі?

Я обізвався: мовляв, чи туди нам?
В дядька задума у зорі гарячим.
Тихо кивнув головою: «Зажди-но,
Скоро приїдемо, скоро побачим...»

Плинем та плинем, а день догоряє,
Барви багряні по хмарі розмиті.
Промінь прощальний веселкою грає
На супокійній ласкавій блакиті.

Бачу — мов полум'я в моря на лоні,
Наче на бархаті жменька рубінів.
То на буйкові гвоздики червоні,
Схоплені дротом, щоб вітер не скинув.

Ба, несподіванка! Істинне диво:
Квіти живі серед ширу морського!
— Що то? — допитуюсь нетерпеливо.—
Я ще ніколи не бачив такого.

Дядько здійняв у засмуті кепчину
І на хвилину пірнув у мовчанку.
— Ген одійшло те за роки, хлопчино,
Та пам'ятається все до останку.

...Тиснули місто приморське фашисти,
Здержать навалу нам сил не ставало.
Тим-то малечу обложене місто
Перше-найперше евакуювало.

Перед світанком, повитим у мряку,
Вирушив лайнер в дорогу далеку.
В трюмах, каютах — дітей наче маку,
Їм ані помислу про небезпеку.

Справді, було супокійно і тихо,
Мряку розвіяла сонячна злива.
Начеб нізвідки не ждалося лиха,
Думалось, плавання буде щасливе.

Далеч ранкова безлюдна й безмовна.
Чайки безпечні над морем носились.
Ворог тим часом з підводного човна
Тисячам діток у груди націливсь.

Мить — і не стало й сліда супокою.
Зблід капітан на містку ходовому.
Зліва торпеда над гладдю морською!..
— Ліво руля! — повелів стерновому.

— Ліво руля! — повторив, та чи може
Велетень-лайнер уникнути згину!
Ближче та ближче торпеда ворожа.
Піде на дно корабель за хвилину.

А на борту ж бо он діти юрмою.
А на борту — наче каші, дрібноти!
Бавляться, лічать птахів за кормою,
І ні засмути у них, ні турботи.

Жодне в голівці маленькій не має,
Що небезпека жорстока нависла,
Що по хвилині життя їх минає,
Смерть-бо за шийки беззахисні стисла.

Скніє од болю душа в капітана,
Кров од безсилля у жилах холоне:
Тисяча квіток невдовзі зав'яне,
Тисяча діток невинних потоне!..

Враз ніби виринув з глибу морського
Катер маленький, на прапорі зірка.
В ньому — чотири матроси військові,
Вітер зриває з голів безкозирки.

Мчить навперейми суденце щосили,
Борт підставляє торпеді смертельній...
Небо, і море, й земля затрусилась,—
Все потонуло у громі пекельнім.

Потім упала пір'іною тиша,
Знов — ані сплеску з простору німого.
Лайнер тривожно і гаряче дише,
Від катерка ж не зосталось нічого.

Четверо смерть прийняли без вагання,—
Так маленятам життя одкупили.
Тим-то сюди ось гвоздики щорання
Люди привозять на їхні могили.

...Дух тамував я од тих оповідок.
— Дядьку, а звідки про те вам відомо?
— Сам очевидець і сам же я свідок:
Був капітаном на лайнері тому.

Зблискують весла, мов крила чаїні,—
Мусим на берег вернутися вчасно...
І даленіє червоне на синім —
Вдячної пам'яті племінь не гасне.

ПАМ'ЯТНИК ЗАГИБЛИМ КОРАБЛЯМ

Коли на захист рідної землі
Потрібно стати чи й життя оддати,
На смертний бій виходять кораблі
І часто умирають, як солдати.
Немало їх забрала глибина:

«Сміливий»,

«Гнівний»,

«Гордий»,

«Невгамовний»!

Вчитайся в ті славетні імена —

Які вони значуще красномовні!

«Стрімкий»,

«Могучий»,

«Грізний»...

Недарма

Вони в пучини канули прозорі:

Червоний вимпел вгору підійма

Багатомовний табір наш при морі.

У морі монумент устав із хвиль,—

Загиблі ж кораблі — мов ті солдати.

Спинися, хлопче, скинь на хвильку бриль,

Героям шану мусимо воздати.

МАТРОСЬКА МОГИЛА

Над бухтою висне брила,

Вітром і сонцем шліфована.

Під нею — вічна могила:

Героя-матроса поховано.

Тут дві доби він вистояв

Один проти раті ворожої.

Погас голубою іскрою,

Однак не був переможений.

Упав на гарячій схилові,
Життя на землі боронячи.
Чайки невтішно квилили,
Пір'я на хвилі ронячи.

Палав у вогні пекельному
Берег, ромашками вишитий.
Матрос у бою смертельному
Поліг, щоб Вітчизні вижити.

Кров'ю матроською скроплена,
Живе земля омолоджена.
Стежка, до брили протоптана,
Вовіки не стане неходжена.

ЮНГА СЛУЖИВ НА ЛІНКОРІ

Юнга служив на лінкорі.
Роки ж були суворі:
З моря, із суші, з-під неба
Сунули чорні орди.
Стати стіною треба
За нашу Вітчизну горду!

Юнга служив на лінкорі.
Враз подорослів у горі.
У праведнім гніві й відвазі
Ворога нищив у морі.

Цвіли в сорок п'ятім вишні,
І стяг наш зацвів у Берліні...
А хто він, юнга колишній?
А де, якщо живий, нині?

Зайдіть-но до нас у школу,
А хто то стоїть коло столу?..

Тим юнгою був наш учитель,
Пройшов героїчні походи.
Надіне у свято кітель —
Сонцем горять нагороди.

ДУМА ПРО ДЯДЬКА КЛИМА

Піди-но, хлопче, за село,
В оте безмежжя споловіле,
Коли колосся гне стебло
І мідно дзвонить зерно спіле;

Піди смерком чи на зорі,
Хай дощ чи спека невмолима,—
Завжди, о будь-якій порі
Спіткаєш в полі дядька Кліма.

Молочний чуб, смаглявий лоб
І шрам від вуха аж до ока.
Прожив немало хлібороб,
Та здоровенький ще нівроку.

З підхмар'я жайвори малі
Його вітають срібним співом.
Іде статечно по землі
Сіяч, хазяїн рідним нивам.

«О щедрий степе, теплий степе,
Щербили ми шаблі за тебе,
Кресали іскри в січі.
Здіймали зброю:
— Хліб голодним! —
Ішли до бою:
— Мир народам! —
Гляділи смерті в вічі!..
О щедрий степе, теплий степе,
Тужили ревно ми без тебе.
До плуга рвались руки,
А ми — стосило:
— Владу Радам!..
Супроти білих
Ряд за рядом,
Аж поки щезли круки!»

Козак червоний, дядько Клім
По битві взявся до орала,
І борозна услід за ним
Аж десь за обрій пролягала.

Козак червоний, більшовик
В добро вкладав добротні сили.
Він мир утверджував навік,
Він сіяв хліб, щоб люди їли.

На кривній батьківській землі
Колгоспи маком проростали,
А в вікна били куркулі,
А кулі холодно свистали.

Та що було, те прич пішло,
Те часом зметене всесильним.
Село жило, село цвіло,
Трудом леліяне артільним.

«О щедрий степе, теплий степе,
Фашист меча підняв на тебе,
Поповз на жниво в танку!
На бій ставали
Ми стіною,
Із навісною сараною
Змагались до останку!..
О щедрий степе, теплий степе,
Ми люто билися за тебе,
Скипався гнів у серці.
Громи на Всесвіт клекотіли,
Навік у безвість полетіли
Фашистські кровожерці!»

Не кланявсь кулям дядько Клим.
Вставав:
— За мною, комуністи!..—
І йшли бійці в вогонь і дим,
Правдиву мсту несли фашисту.

Земля вбирала кров і піт,
Необорима, неспалима.
І дивувався білий світ
Сназі й відвазі дядька Кліма.

Розгладив вуса дядько Клим,
Пройшовши бойові дороги.
Це він з людьми, а люди з ним
Таки ж дійшли до Перемоги.

В степу чорніли кураї,
Будяччя пнуло жовті жала.
А ниві снились врожаї,
А нива дядька Кліма ждала.
Вернувся Клим, степи орав.
На серці так погідно й гарно.
З ріллі осколки вибирав,
А засівав зерно янтарне.

І густо врунилились степи,
І наливалось колосся.
Де не піди, де не ступи —
Лунало праці стоголосся.

...Оглянь-но, хлопче, степу шир!
В цвіту земля твоя любима.
Одно про хліб, одно про мир
Думки і дії дядька Кліма.

Дивись, іде він по землі,
Сіяч, хазяїн рідним нивам.
З підхмар'я жайвори малі
Його вітають срібним співом.

ВЕТЕРАН

В діда довгі, довгі вуса,
На лиці рубці од ран.
Дідом дуже я горджуся,
Дід у мене ветеран.

По-геройськи у походи
Він ходив у час війни,
Тим-то й має нагороди,
І медалі, й ордени.

Щоб не впасти ні пилині
На заслуги срібляні,
Бережливо їх до скрині
Дід кладе в буденні дні.

А коли заради свята
Він одягнеться в мундир —
Зразу саява повна хата,
Нагороди сліплять зір!

Діду слава, діду шана,—
Не заноситься дідусь...
Маю діда ветерана
І недарма ним горджусь.

ВАРТА В НАС НАДІЙНА

Чи з матусею уранці
Ти ідеш у дитсадок,
Чи несеш книжки у ранці,
Поспішаєш на урок,
Чи на грядці квіти сієш,
Чи купаєшся в ріці,
Чи для ляльки, як умієш,
Шивеш слідниці,—
Мирне сонце над тобою,
Небо голубе...

Хто ж од воєн,
Од розбою
Береже тебе?

Твій татусь, твій дядя, брат,—
Командир він чи солдат
В бойовім строю,—
Він на чатах щохвилини,
Він боронить всю країну
І свою сім'ю.

І дарма підступний ворог
Робить бомби, сушить порох,
Мріючи про війни.
І на суші, і на морі,
І в небесному просторі
Варта в нас надійна.

КИЇВСЬКА ДУМА

1

Наче зірок
У космічному леті,
Наче на ріні Дніпровій піщин,
Не полічити
Міст на планеті,
А в незліченності —
Київ один!

Славою, вродою
Київ не даром
Друга і недруга
Вабив, мов чаром.
Друг із добром
Прибував на гостину,
Недруг хати
Повергав у руїну.

Потоптом, потоптом
Квапились обри,—
Зброю виковував
Київ хоробрий.
Смерчем вогненним
Ханові орди,—
Київ з пожарища
Зводився гордо.

Змивши знемогу
Водою живою,
Київ навіки
Єднався з Москвою.
Відгомонило
П'ятнадцять століть —
Красно і молодю
Київ стоїть!..

Юність і велич,
І ластівчин щебет.
Все, що в яснім
Сьогодні злилось,
Не подарунком

Упало нам з неба,—
В битвах і праці
Нелегко далось.

2

Вітер жовтневий
Ходить по листі,
Міниться ранній
Багрець на гілках.
Спахкують галстуків
Вогники чисті,
Квітнуть гвоздики
В дитячих руках.

Вітер допитливий,
Вітер у диві:
— Гей, піонери!
Куди ви? Куди ви?
Вітер ласкавий,
Шугає розкуто:
— Квіти червоні?
Кому то? Кому то?..
Тим, хто Вітчизну
Свою трудівничу
Виборов, виплекав
І возвеличив.
Тим, хто по слову
Піднявсь Іллічевім,
Став під знаменом
Його кумачевим.

Тим, хто Зимовий
Брав на світанні,
Хто помирав
В арсенальськiм повстанні,
Хто поколінню новому
У дар
Зірку щасливу
Дістав із-над хмар!..

Квіти героям
Знаним, не знаним,—

Пам'ять однаково
Дбає про всіх.
Площа Жовтнева
У майві багрянім,
Вітер
 уроче
 затих!

Чайки віщують погоду

ПОНАД МОРЕМ ТАБОРИ

Понад морем табори,
На флагштоках прапори.
У молочному серпанку
Чорноморська далина.
Тишу табірною ранку
Будить сурма чарівна.

Не злічити таборів,
Не злічити прапорів.
Плиньте тиждень узбережжям,
Надувайте паруси,—
Скрізь задивлені в безмежжя
Синьоокі корпуси.

Скільки сміху та пісень
Чує море день у день!
Дітвора, мов з міді лита,
В синій купелі морській
І гартується щоліта,
И дружбі учитися людській.

Понад морем табори,
На флагштоках прапори.
Де, в якій іще країні
Все те має дітвора?..
Щира дяка Батьківщині,
Що палаци білостінні
Зводить дітям для добра!

ЧОРНЕ МОРЕ

Чорне море гальку горне,
Наче грає в дивну гру.
Чом воно зоветься Чорне —
Ну, ніяк не доберу.

Був я в сонячнім Артеку,
Позичав снаги у хвиль.
Бачив море в дощ і в спеку,
Бачив шторм і бачив штиль.
Бачив синім, смарагдовим,
Фіалковим бачив теж.
І щораз було чудовим,
Аж очей не одведеш.
То туманне, то прозоре,
То як сталь, а то як скло.
Тільки чорним Чорне море
Так ні разу й не було.

РАЙДУГИ-РАЙДУЖКИ РОБИМО

Гамірно, голосно, радо ми
В море розгойдане вбродимо.
Бризки летять мірадами,—
Райдуги-райдужки робимо.

Спінюєм море під кручею,
Світимо райдужні віяла.
Море терпить, бо приручене,
Тільки зітхає замріяно.

Кажуть: «Пройдіть під веселкою,
Вмитою теплими зливами,—
Будете вічно веселими,
Будете вічно щасливими».
Хай до повір'їв нам байдуже,
Все ж у кипінні прозорому
Робимо райдуги-райдужки,
Щастя самі собі творимо.

МОРЕ СЕРДИТЕ

Море, млою оповите,
Лютувало дві доби.
Море, мов несамовите,
Підіймалось на диби.

Наче коні білогриві,
Хвилі билися скляні.
Хоч які ми всі сміливі —
Не купалися два дні.

Море пінилося, грало,
На мені зганяло зло:
Потайком сандалі вкрало
І у безвість занесло.

Нині зранку — подивіться:
Тиха й тепла синя гладь.
Хвиля лащить, мов киця,
Як не вимовить: «Погладь».

Залюбки на ній гойдаюсь,
Борюкаюсь жартома.
Про сандалі й не питаюсь —
Як нема, то вже нема!

КРАБ

Ну-бо, маску одягну,
Зазирну у глибину.
Ходить краб бочком, бочком,
Клешнями ворушить.
Я накрив його сачком,
Викинув на сушу.
Здоровецький чорний краб
В панцирі твердому
По камінню шкряб та шкряб —
Проситься додому.
По камінню шкряб та шкряб...
А навіщо мені краб?
Одпущу його назад,
До крабихи й крабенят.

ЧАЙКИ СІДАЮТЬ НА ВОДУ

Чайки сідають на воду,
Чайки віщують погоду.
Сейнер із порту виходить
В мареві тепло-ліловім.
Море рибалкам догодить,
Вернуться з добрим уловом.

Поки ти плещешся в морі,
В сонця береш позолоту,
В далях рибалки суворі
З досвітку мають роботу.
В них мовби жнивна година,
В них почалася путина,—
Скільки капронові трали
Срібла морського набрали!

Чайки сідають на хвилі,
Синь зацімила у штилі.
Тисяча сонячних скалок
Зблискує з сині тієї.
Море шанує рибалок —
Щедрі скарби віддає їм.

МОРСЬКІ ВОРОТА

Море дихає спрокволу,
Гомонить гостинний порт.
Коло пірсів, коло молу
Стали судна борт у борт.

Пізнаєм по прапорах ми,
Де свої, а де чужі.
Довгошиї, мов жирафи,
Крани носять вантажі.

Розвантажать, навантажать,
Піднесуть і подадуть.
— В добру путь! —
Зичливо скажуть
Тим, що в плавання ідуть.

А гостям різноголосим,
Що надходять звідусіль,
Мовить порт:
— Ласкаво просим!
Добрим друзям — хліб і сіль!

Всім, хто йде до нас із миром
В ранню рань чи в пізню ніч,
Ми морські ворота широ
Відчиняємо навстріч.

ПАСАЖИРСЬКИЙ ЛАЙНЕР

Біле-біле видиво щоденне
Розтає у меві кучерявім.
Та примружу очі — і у мене
Знову постає воно в уяві.

Вабить, кличе, пориває, манить,
В серці будить мрію нетерплячу:
Попливу за обрій за туманний,
Скільки світу білого побачу!

Красень-лайнер в голубому ширі,—
Як не дивуватись тому диву!
Тисячі щасливців-пасажирів
Повезе він в казку чарівливу.

Чайка крила пробує сталеві,
В скелю плеще хвиля круточола.
Прийде час — на білім кораблеві
Я всю землю обійду довкола.

ТАНКЕР

Такий чорномазий,
В замащеній роби!
Від носа, либонь,
Кілометр до корми.
Стотисячотонний
Вантаж ув утробі,—
Такого судна

Ще й не бачили ми.
Йй-право, безмежна,
Безвимірна сила!
Ну як ото стільки
Підняти ураз!
Пів-озера нафти
У трюм собі вилив
Та й шпарить, гудком
Привітавшись до нас.
Байдуже, що трохи
Замащено робу:
Така в нього праця.
До того він звук.
Ходити біленьким
Ану-бо попробуй,
Як ти при роботі,
Як ти — нафтовик!

БУКСИР

Ой, яка на морі хитавиця,
Спробуй-но устоять за рулем!..
Неспокійно в'ється біла птиця
Над малим смаглявим кораблем.
В'ється, утекти від шторму хоче.
Як не зрине в корабельний люк.
Він же лиш настирливо гуркоче.
Заповзятий корабель-малюк.
Хай шалена хвиля налігає —
Він супроти наставляє лоб
І з прямого курсу не звертає,
В порт прибуде, що там не було б.
Ще й притягне, наче він двожилый,
Низку барж, незграбних та важких...
Невеличкий корабель буксирний,
А трудяга — пошукай таких!

ПОРОМ

Що воно?
Ніби в химерному сні
Раптом привидлось диво мені:
Піняться, дибляться хвилі прозорі,
Поїзд іде по морському просторі,
Вікна відчинені вітру тугому,
Шовк занавісок тріпоче на ньому,
В кожному купе —
Пасажири,
В кожному купе —
По чотири!
Грають у шахи, читають, їдять,
З вікон вагонних на море глядять,
Деякі сплять, позіхають буденно,—
Ніби отак вони їздять щоденно.
Ну й диваки —
Пасажири,
В кожному купе —
По чотири!
А під вагонами в синьому вирі,
Певно, чигають небачені звірі!
А під вагонами в темній безодні
Ходять гуртами акули голодні!
Що воно?
Справді, в химерному сні
Все те наснилось учора мені?
Ні, то я був у туристським поході,
В море виходив на теплоході,
Бачив, коли повертались додому:
Поїзд везли на поромі морському.

СТАРИЙ МАЯК

Море мис ноги маяку,
Що давним-давно забрів у воду.
Скільки посвітив він на віку
Кораблям-скитальцям у негоду.

Не стуляв очей старий маяк,
Не згасало полум'я гаряче.
Раз у раз підморгував: «Ну, як?
Чи щасливо плавалось, моряче?»

З рейсів бойових і трудових
Мореходи в гавань повертались.
Радісно вітався він до них,
І вони так само з ним вітались.

Скільки послужив він на віку,
Та й тепер не кидає служити.
Як-бо не світити маяку?
Не світити —
Значило б не жити.

МОРСЬКЕ ВОВЧЕННЯ

Ну й кашкетик! Подивіться,
Мов кружало рятівне.
На кашкеті краб сріблиться,
Під кашкетом — щось чудне:
Очі — дві морські краплини,
Носик — наче з квасолини;
Мов грибок-боровичок,
Хлопець у кашкеті,—
П'ятий лиш іде рочок
Мореходу Петі.
В нього давній славний рід:
Прапрапрадід, прадід, дід,
Тато, брат і всі дядьки
Знамениті моряки,
Чи, назвати по-морському,
Як один — морські вовки.
Тим-то й Петя в тім кашкеті
Так пишається щодня.
Ще не вовк сьогодні Петя,
Та уже він — вовченя!

НЕОБАЧЛИВИЙ БИЧОК

Необачливий бичок
Зачепився за гачок,
Зачепився за гачок,
Продірявив плавничок.
Плаче, з ляку ледве жив:
— Хто б плавник мені зашив?

Риба-голка до бичка:
— Я зашию плавничка.
Я зашию плавничка,
Та затям, диваче:
Не чіпляйся до гачка,
Бо не так заплачеш!

КРАБЕНЯ І МОРСЬКИЙ КОНИК

Розважалось крабеня,
Запрягло у віз коня.

Перламутровий візок,
Крем'яні колеса.
— Прокочуся хоч разок
Десь на дальні плеса!..

Б'є копитом кінь баский,
То дарма, що він морський.
Перламутровий візок
По камінню цок та цок!

— Ти біжи, мій коню, скоком
Та й довкола кидай оком,
Щоб не стріла нас акула
Та з візком не проковтнула.

МОРСЬКИЙ КІТ

Тільки займеться на світ —
Ловить рибу кіт-воркіт.
Не воркіт, а чудо-юдо:

Геть плаский, неначе блюдо,
Хвіст предовгий, мов батіг,
Є плавці, немає ніг.
А крім того — жало в нього,
Ні погладити такого,
Ані взять його додому,
Ні побавитися з ним!..
Хай такий і в сні важкому
Не присниться з вас нікому,
Щоб не був ваш сон страшним.

ПЕЛІКАН

Дивна птиця — пелікан:
Зловить рибку — і в гаман.
Вже у нього в гамані
Три чималі окуні.
Та йому того замало,
Знай, хапає що попало.
Вийде вранці на лиман,
Наставляє свій гаман,
Риб лякає: «Я усіх
Повкидаю вас у міх!
Буду мати до обіду
Скумбрію і пеламіду,
І сардину, й івася,
І тараню, й карася,
І севрюгу, і йоржа,
І акулу, і моржа,
І дельфіна, і кита...»
Та
Урвалась мова та:
Пелікан закрив гаман,
Страх злякався пелікан,
Стрівши рибку-голку.
Голка штрик хвалька у бік,
Пелікан на берег втік,—
Не хвались без толку.

МОРСЬКА КАПУСТА

З маскою й ластами плину,
Бачу мов грядку глибинну:
В затишку бухти вузької
Скільки капусти морської!

Коник гарцює між нею,
Краб ріже стебла клешнею.
Бульбашка в голки на вістрі,
Скачуть креветки, мов іскри.

Зблиснула срібна ставридка,
Щезла за каменем швидко.
Стрівши морського собаку,
Врозтіч бички з переляку.

Досить у синьому глибі
Всякого звіра і риби,
Грядки ж ніхто не займає —
Зайця морського немає.

Рясно капусти та густо —
Нікому їсти капусту.

ЕЛЕКТРИЧНИЙ СКАТ

Учить камбала плеската
Малюків-камбаленят:
— Не чіпайте, діти, ската,
Бо ударить струмом скат.

Всі такі вони незвичні,
Дивні мешканці глибин.
Але скати електричні —
То дивини з-між дивин.

Ген пливе по дну спрокволу,
Сам собі підводна ГЕС.
Скат — достоту провід голий,
Під напругою увесь.

Тим-то камбала плеската
Вчить малят-камбаленят:
— Не чіпайте, діти, ската,
Бо ударить струмом скат.

ДИКІ ГУСИ НАД МОРЕМ ЛЕТИЛИ

По землі жовту фарбу розлито,
А над морем — бабине літо.
В високості блакитно-сірій
Дикі гуси летіли в вирій.
Відпочити, набратись сили
Серед моря осіннього сіли.
І куріпки упали з-під неба,
Їм так само спочити треба.
Та куріпки, хоч птиці славні,
Тільки зовсім не водолавні.
Пожалілися диким гусям:
— Знемоглися, загинуть мусим! —
Білі гуси куріпкам сірим
Одказали гелганням щирим:
— Ви на спини нам сядьте, куріпки,
Та держіться, куріпки, кріпко,
Щоб солоні хвилі не змили,
Щоб скоріше вернулись сили,
Щоб дорога над даллю морською
Вам у вирій була легкою.
Ми ж бо завше за добрим звичаєм
Тих, що траплять в біду, виручаєм.

«ПЕРЛИНА»

Зліва — скеля Соколина,
Справа — моря тепла даль.
Гарно в таборі «Перлина»,
Розлучатись буде жаль.

Білі, мов росли в теплиці,
В табір з'їхалися ми.
А тепер смагляволиці,
Аж дивуємось самі.

Геть засмагли і за зміну
Он на скільки підросли.
Не забути нам «Перлину»,
Хоч сто літ би прожили.

ХАЙ НЕБО НЕ ХМАРИТЬСЯ

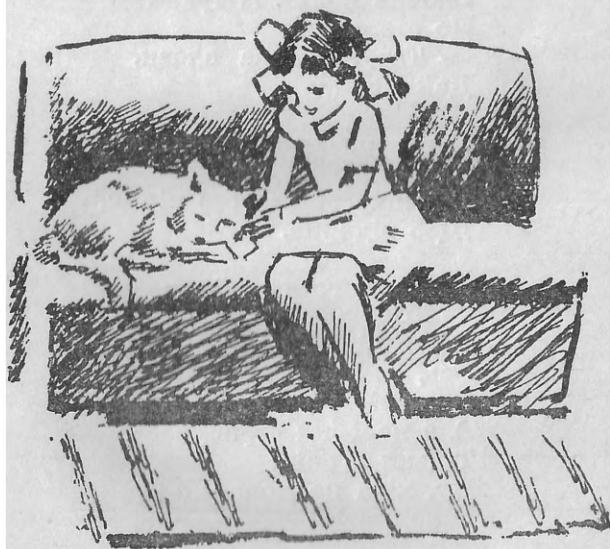
Гляну на море зі скелі —
Зблиски на теплій сині.
Он друзі мої веселі
В засмазі та ластовинні.
Настирні такі та хоробрі,
Хвилю на бризки дроблять,
І лине щасливий гомін
Ген за розмитий обрій.

Зі скелі моєї гарячої
Ідуть невидимі ниті
У різні краї небачені,
В найдальші кутки на світі.

Десть там у каскадах бризок
За обрієм бавляться діти:
Он чуєте, з теплим бризом
Сміх долинає звідти!

То друзі мої незнайомі
Із реготом скачуть у воду.
Хай буде добро в їх домі
І чайки віщують погоду!
Хай сонце всесвітній малечі
Вкриває засмагою плечі,
Хай небо над нами не хмариться
Й ніхто на планеті не свариться!

Коло
ставу
сто звірят

КОЛО СТАВУ СТО ЗВІРЯТ

Коло ставу сто звірят,
Мов у залі, сіли в ряд:
Слухають артиста,
Співака-соліста.

Він забрався на лопух,
Перевів на хвильку дух:
— Кум-ква! Кум-ква! —
Далі геть забув слова.

Проспівав один куплет
І сховався в очерет.

КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ

Скочив коник із трави
До стерні.
— Тату, коника злови,
Дай мені!..

Я в коробку стрибунця
Зачинив.
Він шкребеться без кінця,
Щоб відкрив.

До сестрички побіжу:
— Підожди!
Щось цікаве покажу,
Ось, гляди!..

А з коробки стрибунець
Тільки — скік!
Ну, хіба не молодець:
Взяв і втік!

ДВІ СИНИЦІ

Ой на річці
Коло броду,
Дві синиці
Пили воду.
Пили воду,
Втішалися
Та на вроду
Пишалися:
— Ми, синиці,
Гожі, гожі,
Де ще птиці
Є хоч схожі!..

Нетерпляче
На тополі
Ворон криче:
— Ну, доволі!
Ви, синиці,
Гарні птиці,
Та хвалиться
Не годиться!

КІТ З НІЧНОЇ ЗМІНИ

Каже Зіна: — Кіт-воркіт,
Доки будеш спати?
Ой, гляди, проспипш обід,
Будеш нарікати!
Кіт проснувся, потягнувся
І сказав до Зіни:
— Брись од мене, я вернувся
Із нічної зміни!

ПЕРЕПЕЛ

Рано, рано сірий птах
Ходить-бродить по житах,
Оглядає спілий колос,
Подає хазяйський голос:
— Жать підем,
Жать підем!..

Оддзвеняць ласкаві жнива,
Стихне тепла жовта нива,—
Птах киває діловито:
— От і добре, зжали жито.
Спать підем,
Спать підем!

ИДЕ МУРАШКА ДО МЛИНА

Иде мурашка до млина,
В клумакові пуд зерна.
— Добрий день, мурашко!
Чи тобі не важко?

— Може, важко, може, ні —
Байдужісінько мені.
Для маляток-мурашок
Намелю муки мішок,
Намелю, нарешетую,
Напечу та наготую
Пампушок і галушок,—
Треба їм зростати
Та до діла стати!

ДВА І ДВА

Бородатий цап півдня
Вчив лічити цапеня:
— Ну-бо, мудра голова,
Скільки буде два і два?

Цапеня немов німе,—
Думати не хочеться.
Цапеня ні бе, ні ме,
Ну, а цап морочиться.

Взяв морквинки, дві і дві,
Розкладає на траві:
— Подивись, моє дитя,
Та подумай до пуття.

Одвернувсь на хвильку цап.
Що тут довго думати?
Цапеня морквицю хап —
І скоріше хрумати!

Цап вернувся: — Ох, біда,
Що ж це ти, лебедику?
І нема тобі стида,
Схрумав арифметику!

МАЙСТЕР БОБЕР

П'ятаками впало долу
Жовте листя восени,
І в бору відкрили школу
Для малої звірини.

Вчиться, мов гризе горіхи,
Вся дрібнота лісова.
Скільки з того має втіхи
Мудра вчителька сова!

Та, на гріх, одного разу
Стежку геть розмив струмок.
На світанку йдеш до класу,
Перебрів — і весь промок!

Що робити, що почати
Із розкапосним струмком? —
Радять раду школярчата
У бору над бережком.

Кріт сказав: — Метро прорити.
Цап: — Зробити каючок.
— Школу поки що закрити,—
Радив ледар борсучок.

Збили бучу-суперечку,
Аж вихрився жовтий лист.
А бобер зрубав смеречку
І зробив тим часом міст.

КОНИК-СКРИПАЛЬ

На гороховім стручку
Під старою липою
Сидить коник в сюртучку
Та на скрипці скрипає.

Хвалить коника весь рід,
У долоні ляскає.
Мама, тато, баба, дід
До малого з ласкою:

— Ой розумник, ой мастак!
Ой ти, диво дивнеє!
Хто заграє ще отак,
Де тобі ще рівня є!..

Скочив коник на паслін,
Гордо гладить вусики
І гадає, що лиш він
Уродивсь для музики.

А тим часом поміж трав —
Коників не злічите!..
І не згірше кожен грав,
Коли бравсь музичити.

ЗАЙ І ЛИСКА

Зай вухатий
Вийшов з хати.
Став на лижі
Зай вухатий.
Перевальцем — на лужок,
Де стоїть сінця стіжок.

А з-за дуба
Стежить згуба,
Стежить лиска
Гострозуба.
Стрибом-скоком по лижні:
«Буде снідання мені!»

Заю, заю,
Лиска в гаю,
Утікай,
Ховайся, заю!..
Горб-трамплін побачив зай:
«Гей, руда, наздоганяй!» —

І з трампліна —
Мов пружина,
Лиш мелькнула
Сірячина.
Шість скоріше у домок
І дверцята на замок.

А трамплін
Аж геть до неба!
Щоб спуститись —
Вміти треба...
Поламалась в лиски лижа,
Долу впала лиска хижа.

ДЕРКАЧ

Очеретом, осокою
Йде луна понад рікою,
Будить плеса сонний шир:
Дир-р-р! Дир-р-р!
Дир-р-р! Дир-р-р!

Я горнуся
До татуся:
— Що то, що то?
Я боюся!

Тато мовить:
— Ти не плач,
В осоці дере деркач.
То пташина, а не звір.—
Дир-р-р! Дир-р-р!
Дир-р-р! Дир-р-р!

ПАВУЧОК-ТЕЛЕФОНІСТ

Тче щоднини павучок
Срібну павутину,
Із сучка та на сучок
Тягне, мов дротину.

Павучок-телефоніст
Гущиною ходить,
До барлогів і до гнізд
Телефон проводить.

ГРАК І ВОРОН

Край дороги чорний грак
Оре грядку під буряк,
Кряче другу ворону:
— Принеси-но борону!

Ворон другові:
— Пробач,
Перемажу пір'я...—
Сам прицупив грак-орач
Борону з подвір'я.

Уродив рясний буряк,
Кряче ворон-неборак:
— Дай буряк, зварю борщу,
Брата крука пригощу.

Грак картає ворона
За негарні звички:
— Не приніс ти борону —
Борщ вари із гички!

ГОРОВЦЕВА ГОСТИНА

Ой надумав горобець
В гості до синички.
До ладу мав козубець,
В козубці сунички.

Здубав дроздика в ліску,
Скуб його та сіпав.
І суниці по піску
Всі як є розсіпав.

Забіяка горобець
Паленів од злості:
Геть порожній козубець,
З чим іти у гості?

КУРЯМ НА СМІХ

На базарі, на лотку
Трапивсь тільник когутку,
Смужка синя, смужка біла...
— Гарна річ, ку-ку-ріку!

Півник тільнику зрадів,
Півник тільника надів:
— Хай погляне качур Кряк,
Отепер і я моряк,
Отепер, ку-ку-ріку,
Переплину я ріку!

В воду кинувся моряк,
Утопився б неборак,
Та, на щастя, когуткові,
Нагодився качур Кряк.

Дибле півник на подвір'я,
Сушить тільник, сушить пір'я.

Вийшли кури з курника
Та сміються з когутка:
— Раз ти півнем народивсь,
То в матроса б не рядивсь!

МАТЧ У ЛІСІ

«Ту-ру-ру! Ту-ру-ру!
Матч відбудеться в бору!» —
Дужі радіосигнали
Розігнали лінь і сон
І з усіх кінців зігнали
Звірину на стадіон.

Ту-ру-ру! Ту-ру-ру!
Матч почався у бору.
Закипіла гра одразу
На галяві голубій:
Їжаки і дикобрази
Повели за кубок бій.

Ту-ру-ру! Ту-ру-ру!
Матч зірвався у бору.
Ані гола не забили
Дикобрази й їжаки,
М'яч футбольний погубили —
Прокололи об голки.

У ТХОРИХИ І ТХОРА

У тхорихи і тхора
У норі гора добра.

Для тхоревича, синочка,
Все тягли вони в куток.
Продере синочок очка,
А вони: — Одкрій роток!

Їж сметанку, і яйце,
І стегенце, і крильце,
Їж, бо онде чорний кротик
Визирає з-під воріт.
Роззявляє кротик ротик,
Все поїсть поганий кріт!
Ти ж гарніший од усіх,

Розумніший од усіх,
Будь —
як мама,
Будь —
як тато,
Все для тебе,
Не для них!

І тхоревич ріс та ріс,
Задирав угору ніс.
Рада мама, радий татко:
Стало звіром їх звіратко.

ШПАК ТА ІНДИК

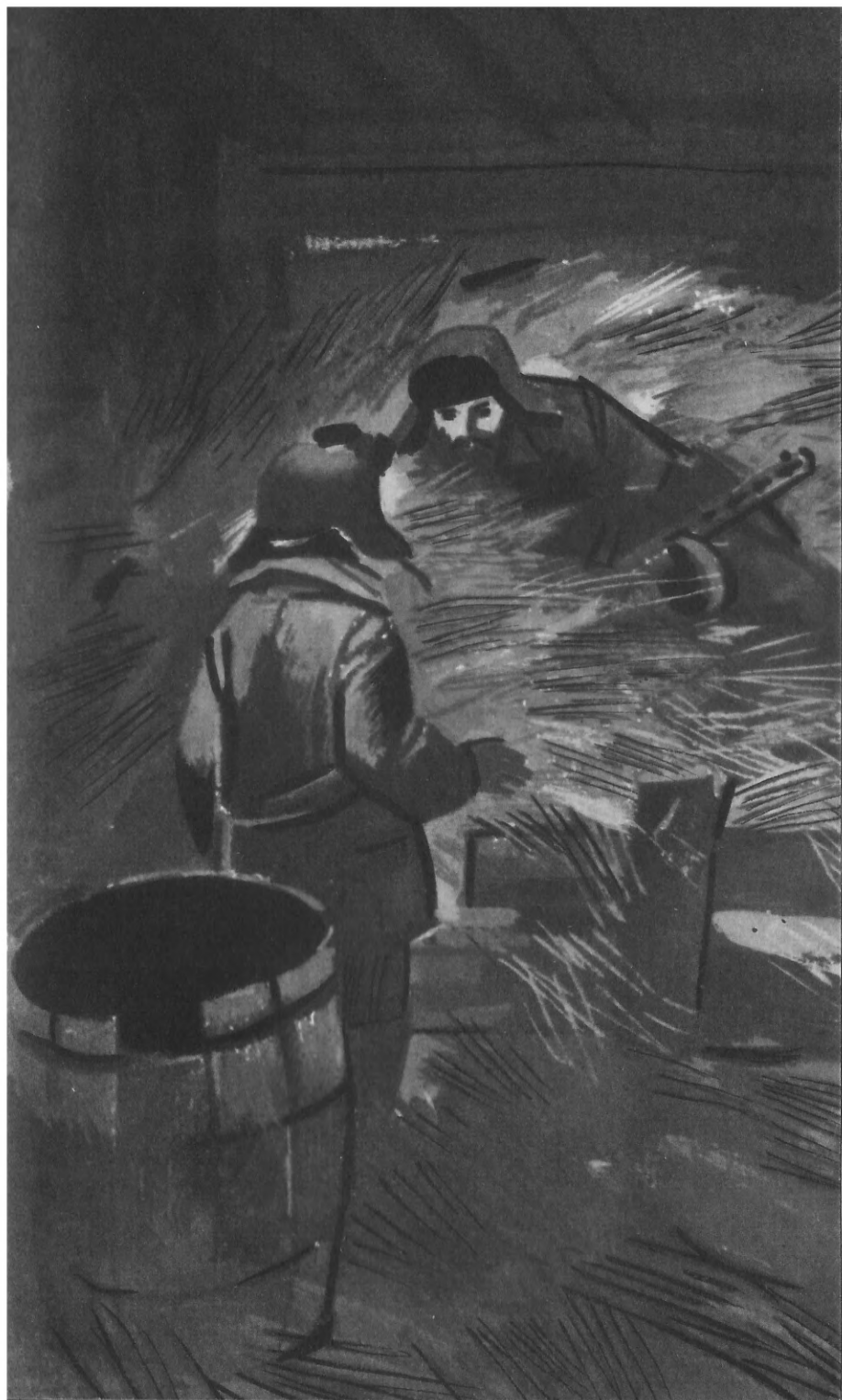
Тче тумани ранок сірий
Над борами та ярами,
Одлітає птаство в вирій,
Бо зима не за горами.

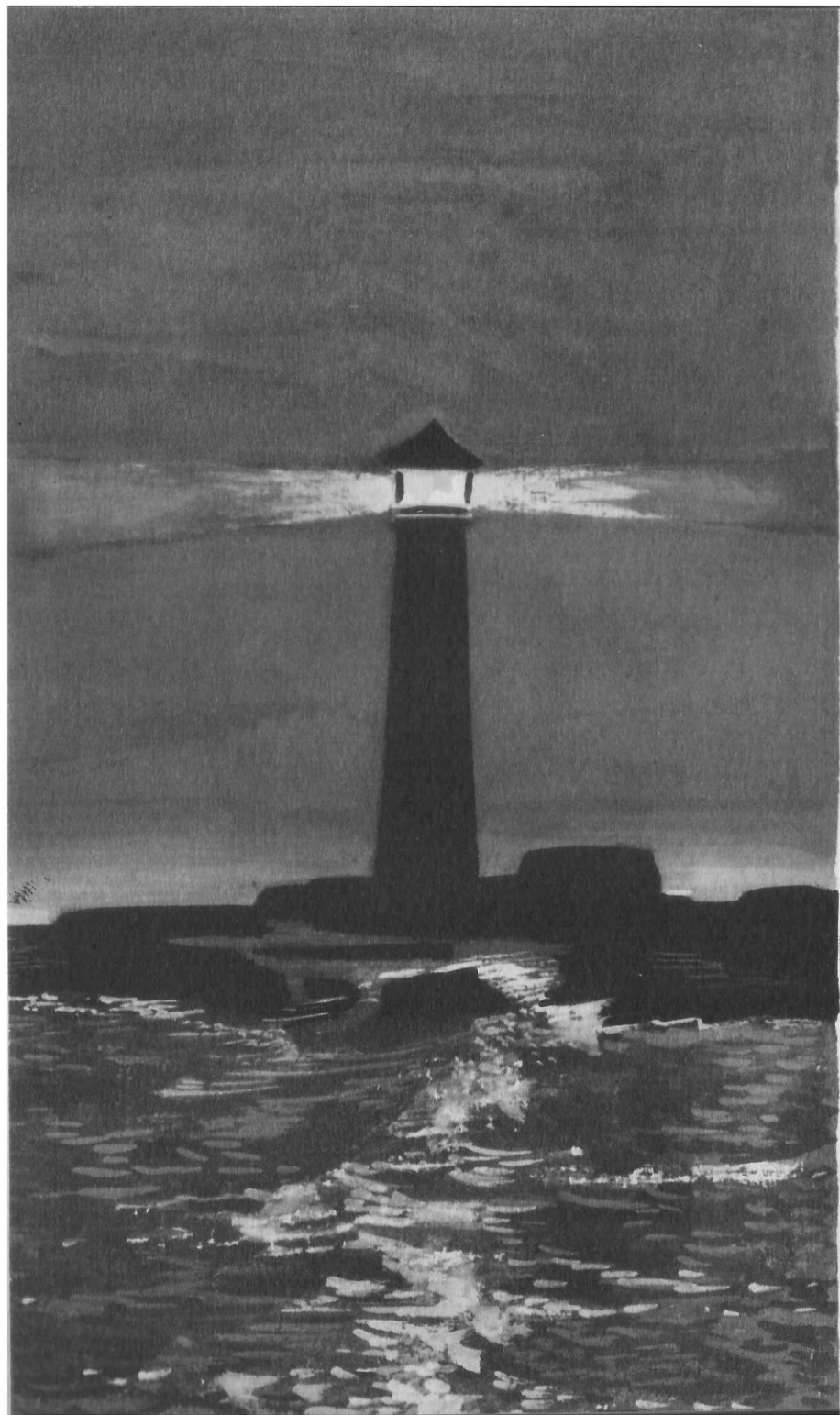
У дворі індик пихатий
Радив мудрому шпакові:
— Нащо вам крильми махати,
Ви б летіли в літакові.
Марно б час не витрачали,
А зметнулися до неба
Та й не зчулись, як домчали,
Сіли-впали, де вам треба.

— Зоставайтесь здорові! —
Шпак індікові киває.—
Хай летить у літакові
Той, хто власних крил не має.

СПАТИ ХОЧЕТЬСЯ СОВІ

Ані шереху в листві,
Тиша скрізь запала.
Спати хочеться сові,
Бо давно не спала.

В неї ніч була важка:
Облігала ниви,
Од злодюжки-ховрашка
Стерегла посіви.

Вдень уклалася в дуплі.
Тільки задрімалось,
Як сороки на гіллі
Учинили галас.

Геть, базіки лісові,
Не кричіть на лихо!
Спати хочеться сові,
Тихо, тихо, тихо...

ВЗУВ Я ЧОБОТИ ЧЕРВОНІ

Взув я чоботи червоні,
Чап-чалап по оболоні,—
Иду між трави молоді
По сухому й по воді.
Рву щавель собі у вузлик.
Жабки думають, що буслик!
З переляку ледь живі,
Поховались у траві.
Зупинивсь я над рікою,
Зараз жабок заспокою.
Погукав у сховок їм:
— Я не буслик, жаб не їм!

СОЛОВЕЙКОВА ПІСНЯ

— Соловейку-солов'ю,
Як живеш?
— Гніздечко в'ю,
В'ю, в'ю!
— Соловейку-соловію,
Пієш пісню?

СОНЦЕ

Зайчик сонячний іскриться
На лататті у ріці,
На піску, і на травиці,
І у тебе на лиці.

Скачуть зайчики ласкаві
Геть в усі земні кутки,
Чорні білі і русяві
Дітям гладять голівки.

Любо сонцю, коли люди
Дружні, як одна сім'я,
Коли чується усюди
Пісня сонячна твоя:

«Хай завжди буде сонце,
Хай завжди буде небо,
Хай завжди буде мама,
Хай завжди буду я!»

ЖИВИЙ ВІНОК

Стали діти у танок,
Заплели живий вінок.
Весь вінок танцює,
Первомай святкує.
— Нумо, діти всіх країн,
Станьте з нами як один
В наш танок-таночок,
Квітами в віночок!..

Нумо, пісню заведім,
Голосочки срібні!

Дружба нам потрібна всім,
Сварки не потрібні.

Все гучнішає танок,
Голоснішає вінок,
В ньому квіти звиті
Щонайкращі в світі.

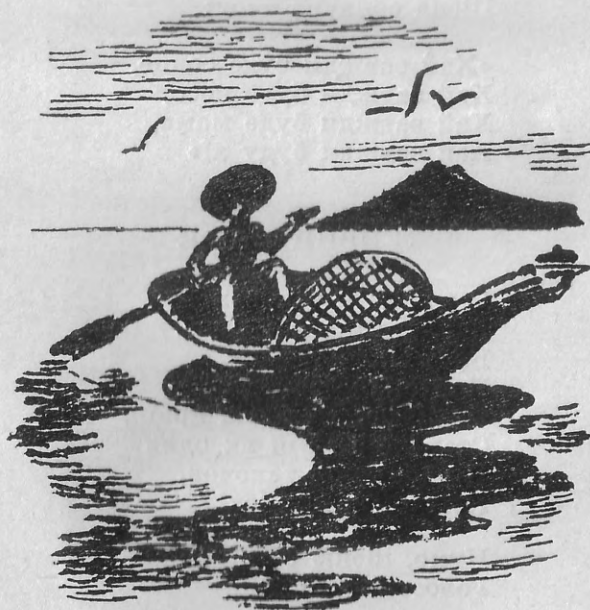
ПРО ДІВЧИНКУ СТАНКУ І ХЛОПЧИКА ХРИСТО

Варна — сонячне місто.
Небо таке безхмарне.
Люблять і Станка, й Христо
Місто своє прегарне.
У Варні
Люди прегарні,
У Варні
Пляжі прегарні,
Варна не місто — сад!
На кожному узгір'ї,
Кожним подвір'ї
Висне важкий виноград.
На винограднику зранку
Побачите Христо й Станку.
Умілі такі та зугарні,
Гарні
Болгари малі!

Збирають грона янтарні
У плетені кошелі.
Можливо, ті самі грона
У Київ домчать у вагонах,
Запахнуть у вас на столі;
Засяє роса іскристо
На ягодах на медових, —
Згадайте про Станку й Христо,
Друзів своїх чудових,
Друзів з садів смарагдових,
Із сонячної землі!

— Пію, пію!
З солов'їхою удвох
Носим пір'я,
Носим мох,
Тіу-тьох!..
— Соловейку, солов'їхо,
Що нового?
— Тихо, тихо,
Солов'ята, наша втіха,
Сплять між віть,
Тим-то нині не до співу,
Знай, шукаємо поживу,
Цить, цить!

В нас планета не тісна

МАЧЕТЕРО

Педро малий, але то дарма —
Не майте його за дитину.
Він мачетеро,
Він з усіма
Рубає цукрову тростину.

В руді у нього мачете дзвінке,
Як та блискавиця біла.
Тне він під корінь
Тростиння гінке
Ще й пісню співає до діла:

— Гей, мачетеро,
Часу не гай!
Гей, мачетеро,
Рубай!
Буде Куба,
Вітчизна люба
Пити солодкий чай!

Дзвенить мачете —
Все цюк та цюк,
Тріщить соковита тростина.
Не покладає
Невтомних рук
Педро, старанний хлопчина.

— Гей, мачетеро,
Часу не гай!
Гей, мачетеро,
Рубай!
Вільна Куба,
Вітчизна люба
Запросить весь світ на чай!

ПІСЕНЬКА
ІНДОНЕЗІЙСЬКОГО РИБАЛКИ

В човні хлоп'я сидить,
А хвилі все хить та хить,
Наче пір'їну,
Колишуть хлопчину,
А він все одно не спить.

«А-а, зінг-зон,
У-е, зінг-зон! —
Співає хлоп'я, мов скрипка.—
А-а, зінг-зон,
У-е, зінг-зон,
Ловися, ловися, рибка!»

Сонце уже зайшло,
Вогні запалило село.
Хай собі палить —
Хлопець рибалить,
Рибка блищить, як скло.

«А-а, зінг-зон,
У-е, зінг-зон!
Вже ніч запалила зорі.
А-а, зінг-зон,
У-е, зінг-зон,
А я не боюся в морі!»

Час би малому спати,
Та співом жене він сон,—
Він же рибалка завзятий,
А-а, зінг-зон!

У ГВІНЕЇ

До Гвінеї,
До Гвінеї,
Коли міряти з Дніпра,
Не близенький світ до неї.
Зим немає у Гвінеї,
Там весь рік жара й жара.

До бабусі-гвінеянки,
Гвінеянки-негритянки
Зранку внук-малюк прибіг:
— Кажуть,
Є на світі зими,
Кажуть,
Сніг приходить з ними,
Розкажи мені про сніг.

— Сніг легкий, мов пух, мій любий,
Білий він, як в тебе зуби.
В дальніх землях,
Наче бджоли
Кружеляють угорі —
То іде на гори, доли
Сніг на радість дітворі.
Там хлоп'ята і дівчата
З гірок їздять на санчатах,
Перекинуться — дарма.
Там малеча має втіху:
Стільки гаму,
Стільки сміху,
Як ніде, мабуть, нема!..—
Аж зітхнулося хлопчині:
— От би сніг і в нас заліг
По горі і по долині,
І по всій, по всій країні,—
Я б також кататись міг!..

Та в Гвінеї,
Та в Гвінеї
Зась до втіхи до тієї,—
Там не йде ніколи сніг.

АКВІЛІО

Жарка земля Сіцилія.
Мов купіль, море піниться.
Маленькому Аквілію
У хвилі так би й кинуться.

Он пляжі, сонцем заткані,
При березі простелені.
Та зась до них хлоп'яткові,
Рознощикові зелені.

У кожен дім він стукає,
В двори заходить з ношею.
Хазяйок з хат вигукує,
Вмовляє та припрошує:

— Зелень свіжа —
Чудесна їжа!
Кому петрушку,
Кому бурячок?

Зелень свіжа —
Найкраща їжа,
Прошу, синьоро,
За ліру — пучок!

У плечі ноша в'їлася,
Мов камінь, зелень в кошику.
Скоріше б розкупилася,
Щоб хлопець мав хоч грошика.

Жарка земля Сіцилія,
Асфальт од спеки плавиться.
Та ніколи Аквілію
При березі побавиться.

І вчитись хлопцю ніколи —
Щодня він ходить з ношею,
Під вікнами викрикус,
Вмовляє та припрошує:

— Зелень свіжа —
Чудесна їжа!
Кому петрушку,
Кому бурячок?

Зелень свіжа —
Найкраща їжа,
Прошу, синьоро,
За ліру — пучок!

ТИСЯЧА ЖУРАВЛІВ

Садако мала
В Хіросімі жила.
До школи ще не ходила.
Та вмійка була:
І циновки плела,
І квіти в дворі садила.

І ляльку купала,
І грядку копала,—
За літа дбала про зиму.
Та от війна,
Бомба жажна
Впала на Хіросіму.

По Хіросімі
Згубні й незримі
Атомні хвилі плинуть.
Люди од них
В муках страшних
Смертю страшною гинуть.

А хворих без ліку!
Стогону, крику —
На всю
Хіросімську округу.
Садако мала
Занемогла
На невидужну недугу.

...Лащиться море.
І небо прозоре,
І вже війна не гримкоче.
В Садако ж горе,
Садако хвора,
А як вона жити хоче!

У сонячній млі
Летять журавлі
Ключами за синє море.
«Птиці, скажіть,
Чи буду я жить?» —
Тужно питає хвора.

Птиці все мчать,
Птиці мовчать,
В небі остання розтала.
Надію мала
В душі берегла —
На журавлів загадала:

«Якби-то за літо
Вдалося зробити
Тисячу птиць
Паперових
І дітям роздати,—
Змогла б я устати,
І знову була б я здорова!..»

...Повсюди в хаті
Птиці крилаті.
Садако впину не знає.
Пізно і рано
Клеїть старанно,
А тисячі все немає.

Гай-гай, не склалось,
Як загадалось:
У хаті скорбота й туга.
Садако німа,
Садако нема,
Убила її недуга.

...Японці малі
У місті й селі
Садако свою
Пам'ятають.
Її журавлі
На бентежній землі
І досі журно літають.

Її журавлі
На тривожній землі
І досі тривожно трублять:
«Пильуйте, люди,
Хай воєн не буде,
Хай бомби дітей не гублять!»

ШАПКА ПО КОЛУ

Мов сивий туман на гори,
Упала біда неждано:
Тяжко хлопчина хворий
В убогій сім'ї Сантано.

В нетямі малий Робертіно
Лежить, мов у чорній ваті.
— Дитино моя, дитино! —
Квилить скорбота в хаті.

— Годі, нема вам стриму! —
Втишує лікар родину.—
Негайно везіть до Риму,
Може, врятують дитину.

Котилися дні, мов жорна,
Надію і відчай мололи.
І щезла зажура чорна —
Недугу таки збороли.

Вернувся у дім Робертіно,
І мама, і тато веселі.
— Дитино моя, дитино! —
Сміялася радість в оселі.

Та враз оніміла неждано,
Умерла, мов випила трунок.
«Платіть два мільйони, Сантано!» —
Прислали з лікарні рахунок.

«Платіть два мільйони, синьйоре!» —
То легко лише сказати.
На горі змінилось горе,
Бо де ті мільйони взяти.

Сусіди вступали у хату,
Непевно розводили руки:
— Просіть, аби зменшили плату,
Таж люди вони, не звірюки!

Татусь, мов жорстокому богу,
Вклонявсь хазяєві лікарні,

Просив у властей допомогу,
Та всі його клопоти марні.

— Шануйте, синьйоре, закони,
По-доброму поки що радим.
Негайно платіть два мільйони,
Як ні — до в'язниці посадим!..

Сусіди нахмурені строго:
— Закони страшніші од ката!
Невже лікували малого,
Щоб з голоду вмер він без тата!..

Озався розважливим словом
Дідусь із посрібленим вусом:
— Живем, як у джунглях, братове,
Самі рятуватися мусим.

Зняв шапку стареньку спрокволу:
— Ану, потрусіть у калитці!..—
Кружляла шапчина по колу,
І з миру, як мовлять, по нитці!..

Із хати пішла на подвір'я,
У курні робочі квартали,
І ліри, легкі, наче пір'я,
Оті два мільйони складали.

Ростиме хлоп'я у Сантано
І, може, ходитиме в школу...
А що б то з дитиною стало,
Якби не та шапка по колу?

ПРО ДІВЧИНКУ НА МИЛИЦЯХ

Висока бамбучина хилиться,
Зажурно обвисло гілля.
Дівча шкандибає на милицях —
Калічка, хоч зовсім маля.

Очиці пригашені мукою,
Печалі печать на лиці.

А милиці сухо постукують,
Мов кидає хтось камінці.

До того, як стати на милиці,
Спритніша була од усіх.
А нині на пальму не вилізе,
Не вирве достиглий горіх.

У класи ніколи не гратиме,
Скакалки не візьме до рук.
На милицях вік вікуватиме,
Що ступить — то стук лиш та стук!

Шугали чужинці шуліками,
Оселі в диму та вогні.
О, скільки зробилось каліками
Дітей на в'єтнамській землі.

Ростимуть, раз по раз мінятимуть
На більші малі костурки.
І ревно довіку пенятимуть
На вбиті дитячі роки.

А містер в лукавій Америці
З війни наживатись мастак!
Жирує на сонячнім березі
И, либонь, розмірковує так:

«У мене багатств не полічено,
Та мало, все мало мені!..
Чим більше дітей покалічено —
Тим більше грошви в гамані.

Хай в ноги солдати їм ціляться,
Щоб безліч безногих було,
То я продаватиму милиці
І матиму злото й срібло».

Німіють дерева бамбукові,
Зажурно обвисло гілля.
Дівча костурцями постукує,—
Калічка, хоч зовсім маля.

ОРЕЛЯ НА БАОБАБІ

У джунглях густих
Шерех затих —
Сховався вітрець у затішок.
А он на галяві
В'єтнамці смагляві,
Вийшли з бамбукових хижок.

То непосиди
Ван і Хоан,—
Їх не загнати в оселю.
Добрі сусіди
Ван і Хоан
На баобабі
Зробили з ліан
Гарну орелю.

Гіу-ай-лю!
Гіу-ай-лю! —
Сухо скрипить ліана.
Гіу-ай-лю!
Гіу-ай-лю! —
Гойдає Хоана і Вана.

Вітрець на той скрип
Очицями кліп.
Сміються хлоп'ята веселі:
— Вітре, сюди,
Гойдатись ходи
На нашій орелі!

— Це я люблю,
Це я люблю! —
Вітер у джунглях шурхоче.
— Гіу-ай-лю!
Гіу-ай-лю!
Ну-бо до нас, хто хоче!

БАЛАДА ПРО НІКОСА

Крізь морок і мряку
З далеких земель
На острів Ітаку
Приплив корабель.

Деньок прогойдався
У хвиль на горбу,
З якоря знявся
На другу добу
І в сірім серпанку
Розтанув, мов дим...

Тужить гречанка
Над морем сідим,
Голову хилить
Од горя й жалю,
Чайкою квилить
Услід кораблю:

— О Нікосе,
Синку!
Чи вернеш назад? —
І сльози у жінки
З очей наче град.

...Горе гречанку
Спіткало торік.
Доплив на світанку
На лов чоловік.

Море ковтнуло,
Як тріску, човна,
А з ним потягнуло
Й рибалку до дна.

В жінки п'ятірко
Сиріток малих.
Трудилася гірко,
Щоб виростить їх.

Спину ламала,—
Ні буднів, ні свят,—

А грошей не мала
На хліб для малят.

Біда підступала
До самих воріт.
Ловила, хапала
За горло сиріт.

Аж марили бідні:
Хлібця б по шматку.
Та де він, як злидні
У кожному кутку.

Зробились, мов тіні,
Малята бліді.
Ну хто удовиній
Зарадить біди?..

Мати страждала,
Згорьована вкрай,
А щось їй шептало:
«Одного продай!
Одного, нещасна,
Продай із п'яти,
Щоб іншим дочасно
В труну не лягти.

Одного,— шептало,—
Бо всім вам кінець...»
І мати пристала
На той рішенець.

...Тоді-то крізь мряку
З далеких земель
На острів Ітаку
Й приплив корабель.

Приїхав на ньому
Заморський багач.
В гречанки у домі
Розпука і плач.

Яке йому діло
До горя й плачу?..

Слугу закортіло
Купить багачу.

...Поплив на чужину
Один із п'яти.
А мати: — О сину,
О Нікос, прости!..

Печуть у долоні
Вдові срібняки.

На хвилі солоні
Шугають чайки,
Од лютого болю
Кигичуть в імлі:
«Чому це недоля
У нас на землі?
Чому це людині
Страждати дарма?
Чи в рідній країні
Йї місця нема?..»

І в крику їх чути,
Тужливому крику:
Невже ж то так бути
Довіку,
Довіку?
Чи краю немає
Відчаю такому?
Хай Нікос вертає,
Вертає
Додому!..

БАМБІНО ПАЧЕЛЛІ

!
В синьйора Джованні
Діла непогані,
В синьйора у Римі готель.
І вже ж не без плати
Здає він кімнати
Туристам із різних земель.

Ліфтером в готелі
Бамбіно Пачеллі —
Щодня заробляє мідяк.
Щоб якомсь прожити,
Мусить служити:
Бамбіно Пачеллі — бідняк.
Від рана до пізна
У клітці залізній
Натискує кнопки хлоп'я.
Йому б з малюками
Ще гратись цяцьками,
Але ж у бамбіно сім'я.

Сестричка і ненька,
І бабця старенька,
А в тата роботи нема.
Щодня їм бамбіно
Приносить хлібину —
Працює малий не дарма.

Та нині, на лихо,
До шостого їхав
У ліфті турист-мільйонер.
«Ану-бо на плечі
Бери мої речі
Та в номер неси їх,
Ліфтер!»

Важезна валіза,
Немов із заліза,
Пудові пакети, кульки.
Один край порогу
Торох об підлогу —
І долі самі черепки!

Турист аж запінівсь,
На хлопця накинувсь,
Достоту розлючений звір:
— Проклятий шмаркачу,
Навмисне, як бачу,
Розтовк ти мені сувенір!..

...Бамбіно Пачеллі
Не служить в готелі,—

Синьйор не прощає провин.
Сумує бамбіно:
А як же хлібину
Для рідних куплятиме він?..

БАБУСЯ НІЧ

Чорну хустку бабця Ніч
Спроквола зняла із пліч,
Вкрила нею хати:
«Спати, діти, спати!..»

В бабці лагідна рука,
Тепла, тепла та м'яка.
Бабця всіх колише:
«Спіть же, спіть скоріше!

Спіть до ранньої зорі,
До зорі ясної,
Та зростаєте у добрі
Та у супокій».

Всіх малят по всій землі
Бабця Ніч голубить,
Гладить голови малі:
«На добраніч, любі!»

В НАС ПЛАНЕТА НЕ ТІСНА

В нас планета не тісна.
Це усім відомо.
Мала б кожному вона
Бути рідним домом.

Та об'їдь чи облети
Світові простори —
В білім світі два світи:
Тут добро, там горе.

Ми з тобою у теплі
На своїй живем землі.

В Жовтні виборів наш люд
Вільну волю, вільний труд.

Де володарем багач —
Там і кривда, там і плач.
Горя там доволі,
Люди ще в неволі.

Ще в неволі, ще у горі,
Та не хиляться в покорі,—
Стаючи до бою,
Жертвують собою.

Бо планета ж не тісна,
Як усім відомо,
Має кожному вона
Бути рідним домом.

Оповідання

ЗВІДКИ ТИ, СИНКУ?..

Гула війна, важка громадянська війна, а гречкам хоч би що — гречки цвіли. Цвіли так біло та буйно, як не цвіли ніколи. Над світом бриніли мільйони бджіл і висів гарячий медовий дух. Чи то від п'яного гречаного цвіту, чи від бджолиного дзвону Янісові гуло в голові. А все тіло — поспіль пекучий біль. Від найменшого поруху гостро коле в потилиці. Яніс лежить незрушно, аби знову не впасти в непритому, з якої щойно вийшов. Перед очима спалахують білі кола й розпливаються в туманну пелену. За туманом — учорашній день.

Учора його били. Били тупо й осатаніло. Німець у гостроверхому мідному шишакові сидів на ослоні й покигував головою, а два заюшені гетьманці шаткували Яніса шомполами. «Скільки вас, червонопузих?.. Де ваша зграя?..» Яніс ціпив зуби й німував. І мав досаду на себе. У загоні ждуть його з розвідки, а він ось де!.. Дався гадам у руки!.. Од удару прикладом по голові, мов у чорну яму, провалився в безпам'ятство.

Опритомнів серед ночі. Обмацав болючими руками комірчину, в яку його кинуте на ніч... Ні, доля не назавше одвернулася від Яніса! Підлога геть струхлявіла. Просунув у щілину пальці, смикнув дошку, і вона одірвалася. Насилочку протиснувся попід підвалиною назовні. Звівся на болючі ноги, затінками крався з сонного села. Жевріло на сході, за горою невдовзі мав народитися новий день. Забракло сили Янісові, упав ниць, брався поповзом — аби ще трохи, аби далі від смерті.

Коли не годен був ворухнутися, над ним схилилася кучмувата постать. Припала вухом до грудей. Від срібної бороди війнуло вощиною. Розплющив очі.

— Живий, хвалити бога!.. Уставай, бо скоро кинуться.

— Не можу...— ворухнув укритими смагою губами.— Ноги не слухають...

По-тутешньому Яніс говорив кепсько. Дід ледве розбирав, що він каже.

Силкуючись таки ж поставити Яніса на ноги, поспитав:

— Звідки ти, синку?

— З-над янтарного моря... Латинш я, діду...— пояснив той, кволо сідаючи на землю.

— Здалеку! А муку бач де приймаєш... Що ж мені з тобою робити?.. Уб'ють же, анафемські!..

Дід був жилавий. Ніс Яніса понад гречками. Довго, скільки ставало духу. На білий цвіт упали перші багряні промені, заяскріли перші золотаві бджоли. Напівпритомному Янісові здавалося, що він важко плине дивовижним білим морем, та скоро темна пелена знову заступила світ, і він нічого не почував.

Вдруге прийшов до тьми оце допіру. Гріє ласкаве сонце. Над Янісом — небо та бджоли. Навкіл гречки. А де дід?.. Може, його й не було?.. Може, примарилося Янісові?.. Ні! Ось в узголів'ї глечик з водою!.. Спасибі, діду!

А дід Корній сидів на пасіці. В голові билися важкі думи, а він здавався спокійним і умиротвореним. Був схожий на святого угодника Миколая, іконка якого висіла в куренику. Такий же сивобородий, з такими ж чистими синіми очима. Різниця в тім, що дід милосердний, а Миколай байдужий до всього на світі. Коли до села вдерлися німці та гетьманці і зрубали над сільрадою прапор, дід благав Миколая одвернути напасть, а угодникові хоч би що. Не помилював села. І пасіки не помилював, хоч він, кажуть, бджолиний заступник і покровитель. Перевернули карателі вулики,— скривдили і діда, і бджолу.

А що нині робити дідові?.. Удосвіта, сховавши втікача між гречками, устиг покрадьки віднести води. З їжі — нічого. Медку б недужому — скоріше б оклигав. Та ба! Вилизали, бодай їх лизень злизав!.. Як на те — ні хлібця в куреникові, ні сальця.

Устав дід Корній. Приклав руку дашком до надбрів'я, глянув на сонце. З полудня звернуло. Поміг виборсатися бджілці, що заплуталася йому в бороді, ласкаво потримав на теплій долоні. Бджола перелазила з пальця на палець, тицялась хобітком у загрубілу шкіру. Ніколи дідові бавитись! Підкинув розумну комаху вгору: лети!..

А в селі — страшний суд! Тоскно виють пси, гасають вулицями кінні гетьманці. Ляскають нагаями, бабахкають з рушниць — на майдан люд зганяють. Он уже його, наче овець, у гурт збито перед хатою, де недавно була сільрада, а тепер управа.

На рундукові — німець і сутулий рукатий чолов'яга, сповитий ремінням.

Дід, косуючи на карателів, що гарцювали круг юрмиська, підступив до рундука. Щось коротко прогалакав німець, сутулий переказав:

— Вночі з холодної втік більшовицький лазутчик. Далеко він забігти не міг, бо слабий, отже, ви його сховали! Наказуємо видати!.. А ні — пожалкуєте!

Дядьки, жіноцтво, старі й малеча, опустивши голови, мовчали. Сутулий, виждавши хвилю, додав:

— Не будьте дурними! Нащо пропадати через якогось більшовицького зайду!

«Хе, зайду! — потай подумав дід Корній. — Самі ви зайди, нема на вас погібелі!»

Знову щось гиркнув німець. Сутулий подав знак підручним. Ті відтіснили від гурту кільканадцять чоловік, погнали в холодну. Заголосило жіноцтво, глухо залементувала юрба. Сутулий стрельнув угору з нагана:

— Тихо, хама! Тихо!.. Даємо строку до ранку! Не приведете перед наші очі більшовика — вранці заложників повісимо! А тепер р-р-ро-о-о-зійдись!..

Дід, мов хмара, сунув додому. Почувався винним перед односельцями. Невже пропадуть люди ні за цапову душу?.. Шкода!.. І того, в гречці, шкода. Молодий та зелений. Тяжко зітхнулося дідові. А в хаті — гірше, ніж на вулиці. Голосить стара, голосить невістка, плачуть онуки.

— Степан де? — похмуро спитав домашніх.

— Ой, го-о-оренько! — квилула невістка. — Ой, забрали ж Степаночка!..

— Ой, забрали голубчика, — вторила мати. — Ой, забрали синочка!..

Забрали?.. Як же це дід не побачив сина між заложників?.. Старий, очі робляться нікудишні!.. Ще нижче опустив голову. На душі — наче млинове жорно!

Невістка дужче:

— А бодай йому лихо, хто сховав того нещасного!..

— Цить! — строго урвав дід молодичу. — Не репе-

туй! Бог не попустить — свиня не вкусить. До ранку далеко.

Почало сутеніти. Дід Корній поклав у торбу сяких-таких харчів — як завше на пасіку. Вийшов з хати. Здаля побачив: на майдані вкопані дві високі сохи, покладено довжелезну перекладину. Якби не знати, що воно таке, то можна подумати, що якийсь дурень надумав клуню ставити посеред майдану... За село вибирався городами, поміж соняшничинням та кукурудзою.

На гречки впали роси. Живим сріблом блищали під місяцем. А навкіл — тиша. В селі — лекло, а тут — рай!..

— Живий, синку? — схилився дід над Янісом.

— Ви, діду? — довірливо озвався Яніс. — Живий.

— Поїж, бо зовсім охлянеш.

— Що в селі?

— Перше поїж, — дід годував Яніса, мов дитину, і вже аж опісля скорбно сказав: — Нахапали, хлопче, за тебе заложників. І Степана, сина, теж... Уранці повісять. Шибеницю поставили. Порадь, що робити.

Над гречками болем повисла мовчанка.

— Ведіть мене в село! — врешті мовив Яніс, намагаючись звестися.

— Дурне, хлопче, кажеш! — розсердився дід. — Корній — не душогубець. Думай!..

Яніс думав. Але що придумати?.. В селі у німців та гетьманців сили чортзна-які! Відали б про те в загоні — розчавили б! Але він, Яніс, застряв. А там ждуть. І він не годен устати й піти. Не близько! Верстов, либонь, з дванадцять!.. А дід годен?.. Певно, що так!..

— Тороцьке болото знаєте, діду?

— Чом же ні! Торік осоку косив.

— І старий дуб край болота, під Булаївським лісом, теж знаєте?

— І дуб знаю.

— Ідіть до дуба. Там вас зупинять. Хай ведуть до самого командира, до товариша Кропив'янського. Скажіть, од Яніса. В селі, скажіть, німецька піхотна рота й сотня гетьманців. Тільки й того... Усе скажіть. Про заложників теж. Хай поспішають. А ні, — Яніс хвилю повагався, — піду на ранок в село.

— Не дай тобі боже! — проказав, мов закляття, дід Корній і побрів росами.

...На світанні село трусила трясця. Тріщали кулеме-ти, гупали гранати, дзвякали шаблі. Харапудились і хропли коні, стинаючись у бойовиську. Рештки недоби-того німецького та гетьманського воїнства тікали пріч. З льохів вилазили перелякані люди. Випущені з холодної заложники люто розвалювали шибеницю.

А гречками до села поволі прошкувало двоє. Бородатий і юний. Дід Корній і Яніс. За ними тягнувся сріблястий росяний слід.

ГУСАК ПРИЙШОВ

У селі про Гусакову Настуню казали: збитошну має вдачу, мусила б народитися хлопцем. Справді, від самого малку була Настуня невтримна заводійка й реготуха. Верховодила на вулиці малечю, як сама хотіла, а пішла до школи — і в класі старшинувала. Навіть більші від неї хлопчаки слухали Настуню й ходили за нею вервечкою. Бо де Настуня — там і зухвала витівка, там і гучне ігрисько, там і сміх.

У Настуні кирпатий ніс, конопляне волосся і густо поцятковане, мов цесарчине яйце, довгасте личко. Через рясне ластовиння її прозвано Цесаркою. Прозвано незлостиво, як прозивають у їхньому селі майже кожного. Настунин тато насправді теж не Гусак, він Петро Сіяниця. Але ж Сіяниця у селі, може, сто, а може, й більше. І Петрів стільки ж. Скажеш «Петро Сіяниця» — не знати, про котрого кажеш. Скажеш «Петро Гусак» — одразу всім ясно, що то Настусин тато.

Було перше повоєнне літо. Випалене війною село виповзало з цвілих та задушних землянок, на скору руку ставило хати. По дворах, обіч порослих бур'яном згарищ, гострозубо блискали, мов велетенські щуки, сині поздовжні пилки, гучно постукували сокири. Од свіжої соснової тирси і золотавих трісок терпко пахло живицею. Але так не всюди — декотрі обшарпані обійстя стояли в безгомінні, притамованому смутку й болючому жданні. Не в усі двори вернулися з війни солдати. Та в кожному жила тривожна сподіванка: десь забарився тато, брат, дідусь... Прийде!..

Гляди — хтось і приходив. Було тоді свято не лише для рідні — для всього села. Поквапки кінчали роботу, спішили перевідати, побачитись, поздоровити

солдата з щасливим поверненням. Настуня перевідувала кожного: і дядька Гриня, і дядька Івана, і дядька Степана. І раділа, наче прийшов її тато. І здавалося, була такою ж, як і раніше,— одчайдушно веселою. Але сусідська малеча завважувала: від якогось часу і гралася Настуня невесело, і сміялася невесело. А її зеленкуваті очі то спалахували завзяттям, то враз поймалися вологою. Тоді вона казала, що в око попала порохина, і відверталася або й зовсім тікала геть.

Тато не приходив. А вона ждала, ждала, хоч і відала, що вже не прийде. У мами в прискринку лежав лист: «Ваш чоловік Петро Іванович Сіяниця... смертю хоробрих...» Ще торік приніс його одноокий дядько Лаврін, листоноша. Мама голосила, поки геть знемоглася. Аж тоді втишилась. Сусідка баба Горпина розраджувала маму: «А може, помилилися... А може, живий...» Настуня стала боятися скрині, рік не потикалася в куток, де її поставлено.

Хилився у надвечір'я гарячий день. Настуня ногою натоптала в кошіль молодої лободи, віднесла теляті. За війну німці переїли, бодай подавилися, всіх корів. Треба вирощувати нових. Настуня почухала теля за вухом, сказала: «Рости!», вийшла на сонце. Коло хлівчика — оброслий споришем дубовий чурбак, дрібно покарбований сокирою. Тато колись рубав на нім дрова. Настуня присіла навпочіпки, водила пальцем по зарубинах, ніби по літерах у буквареві, а її вузенькі плечі здригалися. Нараз вона випросталася, в очах спалахнув чи то розпач, чи то зухвальство. Відгребнула ногою порожній кошіль, видерлася на ворину, що зосталася від колишньої загороди, роззирнулася по вулиці. Нікого. Ні, он баба Горпина гребеться в себе на городику.

— Гей, люди! — шодуху загукала Настуня. — Чуєте, люди!.. Гусак прийшов! Гусак прийшов! Гусак прийшов!..

Вигукувала розпачливо й ревно, мов заклинання. Глухувата баба Горпина приставила до вуха руку:

— Що там репетує непосида Цесарка? — дибнула кілька кроків, хотіла розпитати Настуню, але та спурхнула з ворини, пропала на городах. Уже десь з-поміж соняшничиння крикнула востаннє:

— Гусак прийшов, бабо Горпино!..

Розчула баба, кинула сапу, радісно сплеснула перед носом вузлуватими руками:

— А чи не я ж казала!..

Чутки мають довжелезні ноги. Побігла, полетіла швидше блискавки утішлива омана: «Гусак прийшов!»

Настуніна хата у війні вціліла. Стояла крайня, на відшибі, і німці, тікаючи, чи не встигли, чи полінувалися піти та спалити. Добре вже й те. Бо якби згоріла — ставити нову нікому.

До хати сходились люди. Жінки — з вузликами, з гостинчиками. Якщо прийшов Петро, то Тетяна, Настуніна мати, заходиться з частуванням для сусідів. А які в неї-по війні достатки!

Тетяна щойно вернулася з поля, стомлено поралася на подвір'ї. Побачивши стільки гостей, стала здивована й розгублена. Чого це вони?

— Доброго вечора, голубонько! — шамкотіла баба Горпина. — А чи не я казала!.. Таки діждалася!.. Ну, де він, твій сокіл? Показуй!

— Хто?

— Петро ж прийшов?

— Петро? Прийшов? — ще більше розгубилася і сплотніла Тетяна. — Де? Коли?..

— Цесарка твоя допіру галасала, — спантеличено пояснила баба Горпина.

— Галасала? Настуня? — нащось перепитала мати, уже маючи здогад.

— Атож, атож, — охоче оповідала баба. — Сорокою вертілася отам на кілку, скрекотіла: «Гусак прийшов! Гусак прийшов!..»

Мати журно, журно кивала головою, витирала фартухом очі. Он воно що!.. Кому, як не матері, знати Настуніну вдачу. Ох, капосна дівка! Ох, шалапутна! Хлібом не годуй — дай коника викинути!

— Лишенько! Отаке видумати! — І, ніби вибачаючись за доньку, що завела в оману село, запрошувала: — То заходьте ж, заходьте, будь ласка, до хати. — Була тяжко засмучена і водночас розчулена: спасибі, прийшли сусіди, хоч не побачаться з Петром, то бодай згадають добрим словом.

— Діла! — протяжно озвався одноокий дядько Лаврін. — То й справді заходьмо, посидимо начеб з Петром... Як живий — хай легко ікнеться, а ні — вічна йому пам'ять!..

У присмерку хати притишений гомін. Баба Горпина — свої:

— Полю моркву; аж чую, вона так кричить, так кричить...

— То в ній, сердешній, кричить розпука, — розважно пояснив дядько Гринь. — Хочеться їй, щоб так було, — от і кричить. А де ж це вона, збитошниця?

Мати стенула плечима:

— Хто її знає. Може, водить десь свою вервечку...

А Настуня того вечора вервечку не водила. Винувато скулилась у хлівчику коло теляти. Подряпаними руками обхопила коліна, впала на них конопляною головою. Теля лизнуло їй голе плече, а тоді давай жувати хустину. Вона нічого того не завважувала. Вона плакала. Перед телям не треба гаїтися зі слізьми і не треба казати, буцімто в око попала порохина.

ПОСТАВТЕ МЕНІ П'ЯТІРКУ

Знаєте, скільки вже днів, як Настуня ходить до школи? Аж десять! Це таки багато, бо за цей час вона піросла й порозумнішала. Самій дивно, яка була нетямуца, коли після дитсадка вперше прийшла до класу. Навіть не знала, що двійка — то кепсько, трійка — поганкувато, але не зовсім, а от четвірка чи п'ятірка — добре або й дуже добре. І коли Ганна Микитівна поставила їй двійку, то не зажурилася, а навіть зраділа. Прибігла додому, бабусі похвалилася:

— Ага, а в мене двійка!

— Геть нікудишня оцінка, чого ж ти хвастаєш!

— Он в інших ще й такої нема, — образилася Настуня.

— Ліпше ніякої, ніж казна-яка. За що ж це тобі?

— Бо я писала букву «Ц», і в мене не виходила дірочка в хвостіку. Я кинула писати й намалювала хатку. Ганна Микитівна побачила і засміялася. Показала, як писати дірочку, а під хаткою поставила красиву двійку.

— Двійка є двійка, хоч би й яка красива!..

Тепер Настуня сама те знає і сміється з себе, тодішньої. Тепер вона — справжня школярка, і все знає, розуміє.

Ось сьогодні скаже Ганні Микитівні, щоб поставила їй п'ятірку.

Позавчора у них був урок праці, і всі вчилися

пришивати гудзика. А потім учителька задала завдання:

— Дома зробіть хто що хоче: виліпіть із пластиліну, вишійте, вистружіть, випиляйте. І принесіть на наступний урок, усім поставлю оцінки. А чия робота буде найкраща — виставимо в куточку «Умілі руки», хай усі дивляться і вчаться.

Настуня довго думала, що їй зробити. Бігала до Тані, до Санька, до Оленки — всі вони живуть в одному домі. Таня навирізувала зірочок та трикутників, наклеїла аплікацію. Санько з кривої ломаки вистругав журавля. Оленка виліпила дві вишеньки...

Вигадувати аплікації Настуня не вміє, кривої ломаки в неї нема, а ліпити вишеньки не цікаво. Що ж їй зробити?.. Може, вишити грибок?.. А чом би й ні! Ось клапоть полотна, а в бабусиній шкатулці усякі кольорові нитки — муліне звуться.

За роботою Настуню застав вечір. То нитка заплутався, то не туди пошиється, то голка палець кольне. Е, хай йому лихо! Вишивати ще важче, ніж писати оту дірочку!.. Настуня розсердилася й хотіла кинути роботу, аж тут бабуся нагодилася.

— Лишенько моє! — узяла вишивання і раз, раз, раз, а потім засилила в голку іншу нитку й знову раз, раз, раз — і грибок як живий! Шапочка коричнева, ніжка сіра, коло ніжки дві зелені травинки... Ну й бабуся! Вона в Настуні умійка, всі те знають! Недавно вишила Шевченків портрет, то його в музей забрали.

У класі гамірно й весело. Всі, кого викликала вчителька до столу показувати роботу, мають гарні оцінки: у Санька п'ять, у Тані чотири, навіть в Оленки чотири! Е, коли за ті вишеньки четвірка, то що вже ставити за Настунин грибок! Хоча б швидше називала учителька її прізвище!

Тільки того побажала Настуня, як її викликали.

— Показуй, що ти нам принесла.

— Ось.

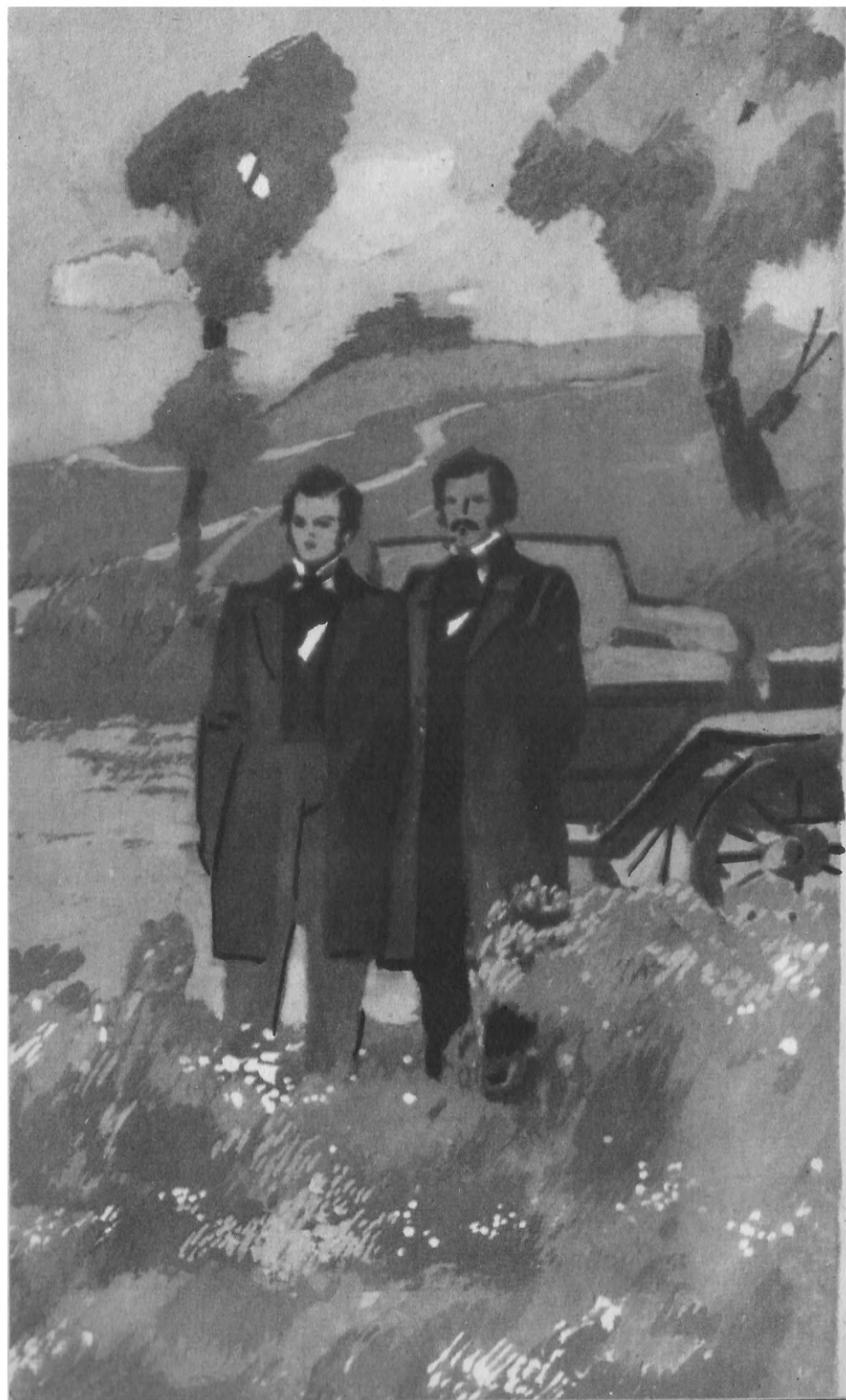
— Грибок! — замилувалася вчителька гарною роботою. — Гляньте, діти! — показала вишивку класові. — Ну, чом не краса!

Настуня запишалася:

— Поставте мені п'ятірку!

— Поставлю, Настуню, як не поставити за такий грибок. Але не тобі, а бабусі. Це, бачу, її праця.

— Чи вона бабусі треба, та п'ятірка!

— Треба чи не треба, тільки не можу я чужу оцінку тобі ставити. Завдання ти не виконала, тобі б двійку, та вже хай, виконаєш на завтра. Гаразд?

— Гаразд,— тихо пообіцяла Настуня й пішла на місце. Почувалася прикро, мало не плакала. Думала, все знає й розуміє, а виходить, ні. Виходить, п'ятірку можна заробити лише власною працею і більш нічим... Гаразд, вона знатиме. І заробить! Сама, без бабусі!..

ЗАВТРА НОВОСІЛЛЯ

Гринь уже трохи читає і пише. Читати легше, ніж писати, то він більше любить читати. А ще любить дивитись у вікно. Гринева парта скраю, і йому геть усе видно! І водонапірну башту на колгоспному дворі, і ремонтні майстерні, звідки раз у раз викочує то автомобіль, то трактор, і, головне, нову школу по той бік майдану.

Торік — Гринь тоді був ще не школярем, а лише старшим дитсадківцем — на майдані совалися й таракали бульдозери, а нині готова школа. Всі три поверхи. А вікон скільки! Блищать на сонці. Гринь надумав полічити їх, але від якоїсь шибки прямо у вічі вскочив сонячний зайчик. Гринь заплющився і збився. Чи не почати спочатку?.. Та цього разу перебила вчителька, Ярина Петрівна.

— Гави лічиш, Гриню? — зауважила.— Приготуйся до писання.

Надворі жодних гав. Гринь здивовано кліпнув в'ями й пояснив:

— То я не гави, а вікна лічу в новій школі.

— Полічиш потім, а зараз,— учителька сказала вже не лише Гриневі, а всім,— зараз будемо писати літеру «Ж».

Важезна то літера! Паличка і з обох боків аж по дві кривульки! Паличку Гринь пише гарно! І кривульки справа непогانی виходять. А зліва — ніяк!.. Наче лапки в якої кузьки. Не літери в рядкові, а чистісінько тобі довгоносики. Хоч плач Гриневі!..

Подивилася Ярина Петрівна, взяла у Гриня ручку й написала йому в зошиті гарне «Ж».

— Починай новий рядок та ось так і пиши.

Соле Гринь над зошитом, пише, а кривульки однако-
во погані.

— Не вмію,— каже в розпачі.— Хоч на гречку по-
ставте, все одно не вмію!

Учителька засміялася:

— Що це ти, Гриню! На яку гречку?

— Дідусь казав. Він колись не вмів чогось писати,
так його коліньми на гречку поставили. В кутку.

— Тепер нема таких звичаїв,— сказала Ярина Пет-
рівна.— А писати навчився. Он, бач, оця літера вже
краща.

Гринь зітхнув, а вчителька пройшла поміж партами,
подивилася, як виходить важка літера в інших. А по-
тім задала домашню роботу:

— Напишете дома по два рядки літери «Ж». А ти,
Гриню, напишеш чотири. Добре постарайся — і вмі-
тимеш.

По обіді Гринь знехотя розгорнув зошит. Чи то він
дуже поспішав, чи не дуже старався, але знову в нього
виходило не ліпше, ніж у класі. Розсердився на «дов-
гоносиків» і кинув. Хай їм лихо!.. Навіть рядка не
докінчив.

Другого дня вчителька підступила до Гриня, побачи-
ла його писання й невесело покивала головою:

— Дуже ти мене засмутив, Гриню!.. Чом не виконав
завдання?

Гриневі зробилося гаряче. Палали щоки й вуха. Він
зовсім не хотів засмучувати Ярину Петрівну, але ж...
Але ж капосне «Ж»!..

— Я... я б виконав, тільки...— Гринь на хвилю зат-
нувся і, ховаючи очі, сказав: — Тільки у нас учора
чомусь електрика вимкнулася і було поночі.

Сказав і ще дужче почервонів.

— Он як! — промовила вчителька і так подивилася
на Гриня, що він низько опустив голову і до кінця
уроку не смів підняти на Ярину Петрівну очей.

А перед дзвінком учителька повідомила радісну
новину:

— Завтра, діти, у нас новосілля. На перший урок
прийдете не сюди, а в нову школу.

Всі заплескали в долоні й закричали «ура!». Гринь
теж закричав «ура!», бо так хотів у нову школу, що
одразу забув і про осоружне «Ж», і про недавню розмо-
ву з Яриною Петрівною. А вона тим часом казала:

— До нового приміщення не годиться нести нічого старого й поганого, все те мусимо залишити в старій школі.

— А так, а так,— аж сяяв Гринь од радості.— Ми переїжджали в нову хату, то залишили і старі чоботи, і старі лави. Тато все нове привіз із району.

Ярина Петрівна посміхнулася:

— От бачите, всі так роблять. Але нам головне — залишити не лави чи чоботи, а старі негарні звички. Ти, Олежку, залишиш неохайність, і в твоїх зошитах завше буде чисто. Ти, Оксанко, покинеш звичку запізнюватися на уроки...

— Хі-хі!...— засміявся Гринь, але вчителька повела на нього оком, і він принишк.

— Ти, Катю, не розкидатимешся хлібом, що береш на сніданок, а ти, Митьку, не забуватимеш мити вуха.

Кожному порадила Ярина Петрівна щось залишити в старій школі, а Гриня чомусь не згадала. Наче й не учень він, наче й зовсім його немає в класі. Чому б то?.. Невже він такий зразковий, що й залишати йому нічого?.. Ой, не так воно!..

Всі галасували, казали Ярині Петрівні, що так і зроблять, як вона радить, а Гринь мовчав. Був засмучений-засмучений... Коли прозвенів дзвоник і вчителька взяла журнал, він, повагавшись, підняв руку.

— Що тобі, Гриню?

— Я... Я теж хочу залишити...

— Що ти хочеш залишити?

Гринь пересилив сором, проказав:

— У нас зовсім не вимкнулося світло... Я більше не буду, Ярино Петрівно!

— Дуже добре,— зраділа Ярина Петрівна.— Отже, ти залишиш звичку говорити неправду? Так я тебе зрозуміла?

— Так,— легко зітхнув Гринь і додав: — А «Ж» я наавтра напишу не чотири рядки, а навіть п'ять!..

ДИКИЙ СНІГ

Усен живе в Казахстані, на околиці великого міста. Коли вийти з Усенової хати — одразу перед очима гори. То вони білі, то фіолетові, то світло-рожеві.

Наче навмисне міняють барву, щоб дивувати Усена.

І Усен дивується. Бо краса, хоч споглядай її сто років, не дає збайдужитись. Он Усенів дідусь Дюсебай уже геть сивобородий аксакал, але й він щоранку начеб радіє новому уборові гір:

— Е-хе, сьогодні гора в лисячім малахаї!

Або:

— Е-хе, сьогодні гора в заячім малахаї!..

То як не дивуватися Усенові, коли йому не минуло й десяти.

Але гори не лише гарні. Вони ще суворі. Вони люблять мужніх і не прощають легковажності. Усен знає це від самого малку, бо не раз бував з дідусем у горах. Полохав фазанів, білок, маралів. А одного разу хащами прошурхотів навіть дикий кабан. Усен тоді дуже злякався, схопив дідуса за руку й довго не відпускав.

— Е-хе, батире,— присоромив онука дідусь.— Не бійся дикого звіра, бійся дикого снігу!

Дивно Усенові. Сніг-бо на гірському схилі пухкий та ніжний, мов ласкавий кіт, що тихо дрімає на осонні. Чом же він дикий?..

Згодом узнав Усен, що сніг тільки прикидається тихим та сонним. Надто — навесні, коли пригріє сонце або підуть дощі. Тоді він нараз пробуджується, зривається з крутосхилів, тисячотонною лавиною мчить донизу — невтримний, розлючений і жорстокий. Ні зупинити його, ні втекти від нього. Найліпше — не ставати йому на шляху...

Того дня Усен прокинувся досвітком, поквапки поспідав, сховав у кишеню татову телеграму й ляпнув дверима.

— Пильнуй там,— застеріг услід дідусь Дюсебай.

— Пильнуватиму, ата,— пообіцяв Усен.

Весело Усенові: і ранок погожий, і до школи не треба бігти, бо нині березневі канікули, і, головне, в кишені хрустить телеграма.

Тато цілий місяць був у відрядженні, і всі за ним скучили: і мама, і дідусь, і він, Усен. А завтра тато прилітає літаком.

Квапиться Усен, щоб показати телеграму мамі й запитати, чи не спуститься вона з гір: удвох би тата зустріли. Мама аж ген там, за отим хребтом, на сніголавинній станції. З нею ще з десятеро, стережуть дикий сніг. Навіщо?.. А щоб не зсунувся та не наробив шкоди.

Власне, утримати лавину вони не можуть, але, коли помічають, що сніг здіблюється, найжуче біле хутро й начебто готується до пострибу, застерігають усіх по радіо: «Увага, увага! Можливе зрушення лавини!.. Будьте обережні! Будьте обережні!»

Стежина, майже неходжена, відома лише небагатьом, береться вгору, в'юниться попід прямовисними скелями, сутінними ущелинами.

Усен розстебнув змійку на куртці, бо геть упрів. Уже більше години тупає, перестрибуючи через валуння. До станції є інша, пряміша й коротша дорога, але він дав мамі слово ходити не тією дорогою — навесні там небезпечно, — а лише стежкою. По ній можна обминути крутосхиле плато, на якому чигає дикий сніг.

Усен уже майже обминув його, видерся на лисий стрімчак, поглянув ліворуч. Перед ним спадала в підгір'я сліпуча просторінь. Високо ж він забрався!..

На крутосхилі, збігаючи донизу, стоять устромлені в кучугури снігомірні рейки. Пофарбовані в біле й червоне, — наче шлагбауми, тільки стоять не впоперек, а сторчма. Минулого разу, коли Усен був на станції, він дивився на рейки в стереотрубу. Зі станції стежать за ними постійно: коли сніг досягне критичної відмітини, — можна сподіватися зрушення лавини...

Але що це?.. Проти минулого разу рейки наче поменшали, наче глибше вгрузли в сніг. Одна, дві, три червоні відмітини над білим пасмом!.. А тоді було більше. Котра ж та, критична, відмітина? Чи не наготувався сніг до стрибка?.. Чи бачать те зі станції?..

Усен заквапився дужче. Може, не бачать, то він скаже. Тиша довкола — аж у вухах дзвенить. Раптом — тук, тук, тук!.. Що воно? Кинув гострим оком униз. Ген ворухиться щось під Чорним каменем. Приклав дашком руку над очима, щоб не сліпив сніг, приглянувся пильніше. Ніби гномик біля Чорного каменя. Постукує. Ось знову: тук, тук, тук! — і втихло... Усен згадав про телеграму, махнув на гномика рукою, рушив далі.

А тиша запала ще більша — шурхіт камінців під ногами оддається луною. Од тиші чомусь робиться лячно — здається вона тривожною й погрозовою. Якого біса треба тому гномикові під Чорним каменем?.. Хто він?.. На снігомірних рейках лише по три відмітини, а він — тук, тук, тук!..

Хвилю повагавшись, Усен збочив зі стежки (хоч обіцяв мамі не робити цього), швидко подався до Чорного каменя. Гномик скоро виріс у звичайного білявого хлопчину. Махає мотузкою з прив'язаним до неї гаком, хоче зачепити за вершину стрімчака. Теж мені альпініст! Усен без мотуззя за мить виліз би на самий вершечок, але зараз не час!..

— Гей, ти! — здаля гукнув білявому. — Краще б тобі забратися звідси геть! Чуєш?

— Овва! — глумливо озвався білявий. — Може, це твої гори?

— Вони тобі покажуть, чиї вони! — повів Усен рукою на крутоскил. — Тікай!

— Ги-ги! — показав білявий рідкі зуби. — Ви чуєте, хлопці? — гукнув товаришам, що, розстеливши під валуном брезентову палатку, лаштувалися до сніданку. — Гляньте на цього карапуза! Чи не бай дореволюційний об'явився? З гір проганяє!..

Хлопці, — їх першу хвилю Усен не завважив, — озвались:

— То він жартує! — і до Усена: — Сідай з нами снідати!

На брезенті розкладено ковбасу, відкрито консерви, накраяно хліба. Обіч жебонить транзистор.

Усен — хлопчина розважний. Не образився ні за карапуза, ні за бая. Мовив до гурту:

— Вам жарти, а тут сьогодні небезпечно. — Хотів пояснити, в чому небезпека, але не встиг. За спиною щось засичало, оддалося незрозумілим гулом. Самоуки-альпіністи Perezирнулися, а Усен сплотнів, одчайдушно замахав руками, закричав:

— Тікайте! Тікайте!.. За мною! За мною! — І метнувся за Чорний камінь. Могутня скеля, звана Чорним каменем, мала з тамтого боку глибоченький уступ — станеш коло підніжжя, і над тобою висне широкий карниз. Під ним якось ховався Усен з дідусем од зливи. Тепер лише тут можна знайти порятунок.

Вкрай перелякані хлопці, ще нічого не розуміючи, полишили сніданок і кинулися за Усеном. А за хвилю почався страшний суд!.. Зліва і справа, потім і над головою загуло, затріщало, заgrimіло, загупало; змішаний з камінням сніг хлинув стрімким потоком, зрушував і котив валуння, злизував дерева, що траплялися на дорозі; лавина дибилася, перехлюпувала через

Чорний камінь; з гранітного карниза, мов снаряди, легіли каменюки, гуркав такий грім, що здавалося, ніби над тобою одразу повисло сто найважчих літаків!..

Хлопці, заціпенівши од жаху, тислись один до одного, тулилися спинами до холодної брили й дрібно дрижали. Під скелею було аж темно, бо білий світ закрила лавина, а в повітрі вихрилася снігова курява.

Ішла лавина недовго, але хлопцям здавалося, що ввергнуто їх у громовиння хтозна-коли і що не буде страхіття кінця-краю. Та все скінчилося так само раптово, як і почалося. Знову впала тиша, і була вона така разюча й неймовірна, що хлопці боялися ворухнутися, стоячи, наче сковані залізним ланцюжжям.

— Все-е,— першим перервав німування Усен, виходячи з-під скелі.— А ви не вірили!..

Хлопці поволі приходили до пам'яті, та все мовчали, ніби назавше понімили од страху. Тільки оглядалися довкола великими очима. Тепер дорогу, гори, все, що було перед цим начеб знайоме, годі впізнати. Власне, дороги не було — лише кам'яні завали, неймовірний безлад. Не було й валуна, під яким лаштувався сніданок, не було рюкзаків, альпіністського спорядження.

Та ніхто про те не шкодував — добре, що голови цілі.

— А мій транзистор... — почав білявий і не доказав, байдуже махнув рукою. Йому згадалося, що вранці, по дорозі в гори, він увімкнув приймач, почув: «Увага, увага!.. Можливе зрушення снігової лавини...» Але повідомлення здалося йому нецікавим, перемкнувся на іншу хвилю...

Наслідуючи дідуся Дюсебая, Усен проказав:

— Гори не прощають легковажності.

Усі мовчазно погодилися. І дивилися на Усена вже не як на карапуза, а як на поважного акасакала: з шанобливістю і вдячністю.

— Ходіть вниз.

— А ти? — спитав білявий.

— Мені туди! — вказав Усен угору, де в міжгір'ї, мов іграшковий кубик, виднівся жовтавий будинок сніголавинної станції.

Надвечір, коли Усен з мамою вертали додому, на дорозі тараракав бульдозер, розсовуючи завали. Гори, як завше, були гарні, сніг на шпильях рожевуватий, втишений, ніби сонний. Усен посварився пальцем:

— Прикидаєшся?.. Гляди-но мені, дикий!

ОПОВІДАННЯ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ОД КИЄВА ДО ЛУБЕН

Якщо є на білому світочку рай, то, либонь, ось він — попереду нас і за нами, зліва од нас і справа. У косатих вербах понад нешироким путівцем, у гнучких лозняках, що підступають до тихоплинної покрученої Сули, у сизувато-зелених житах, простелених по степовій рівнині аж ген до темної стяжки лісу при обрії. Наче молоду до вінця, убрав травень землю в розкішні шати. Цвіте все, та зеленіє, та врнеться. І пахне — як ніщо і ніде на світі!..

Після повсякчасних петербурзьких туманів та духу плісняви не намідується Тарас зеленим простором рідної землі, не надихається п'янким пахучим повітрям, не нарадіється великою радістю, що знову він дома. Три тижні минуло відтоді, як по довгій розлуці вернувся художник Шевченко, молодий і щасливий, на рідну Україну, а радість зустрічі з милим краєм не меншає, не меркне.

— То заїдемо, Тарасе? — сполохав йому солодку задуму приятель Сашко Чужбинський.

З ним їде Тарас легкою бричкою поміж двох стін доброго жита — вертають з Лубен в Ісківці. Там, у Сашкових родичів, гостює Тарас уже кілька днів.

— Куди? — звів Шевченко очі на товариша.

— Та до пана ж Лукашевича.

— А на лиха нам пан Лукашевич?

— Тю! — зареготав Чужбинський. — Таж сам шукаєш цікавих людей. А Лукашевич — то, брате, оригінал. Не щодня такого здибаєш. Я ж тобі казав...

Справді, Сашко ще в Лубнах говорив, що варт було б по дорозі перевідати козарлюгу Лукашевича, але Тарас пропустив те мимо вух. А тепер зацікавився:

— Що ж то воно за диво? Не одного бісового заводу панського?

— Е, не кажи! — гаряче боронив пана Лукашевича Чужбинський. — Лукашевич хоч пан, а не паниться. Наш пан... І вбирається по-нашому: штани, як море, широченні, сорочка вишивана, шапка смушева. Закоханий дідуган у рідну давнину, у старовинні козацькі строї.

— Не лише в строях, Сашку, діло, — озвався Шевченко на приятелеве захоплення. — Не в шапці, голубе, суть, а в тому, що в нього під шапкою.

— Та це так, — погодився Чужбинський, проте й далі вихваляв «свого» пана. — І під шапкою в нього те, що слід. Легенд та пісень козацьких хтозна-скільки в голові. А як уміє їх розказати чи заспівати!.. А коли в доброму гуморі або напідпитку заманеться старому до танцю, то так тобі витинає «Од Києва до Лубен», що аж мостини ходором ходять! Чистісінький тобі запорожець! Заїдемо? О-он, — показав він держакором короткої пуги десь уліво над житом, — о-ото його маєток.

— Гаразд, — погодився Тарас, — заїдьмо.

Чужбинський зрадів:

— От і добре, Тарасе. Йй-бо, не пошкодуєш... Він уже давно не дає мені проходу — все просить, щоб приїхав з тобою до нього в гості, — і злегка цьвохнув пугою сірого жеребця. Той здригнувся всім тілом і зразу ж перейшов на галоп. Бричка заскакала по груддю та вибоїнах. На галопі доскочили й до Лукашевичевого маєтку.

Лукашевич, ніби наперед знаючи, що мають явитися гості, сам розчахнув гарно різьблені ворота, стрів Сашка м'яким повчанням:

— Негоже, хлопче, отак коня переганяти, — поплескав долонею жеребця по крутій красивій шії. — Бач, замилений геть, соколик... Не по-хазяйськи!.. Жаліти треба всяку твар живу, а коня й поготів.

А тоді широко розкинув руки, пішов на Тараса, що по-молодецьки скочив з брички та з відвертою цікавістю розглядав чудного пана. Справді, в оксамитових козацьких шароварах, підперезаний шовковим поясом, у білій сорочці. Лице пещене, гарне. Довгі, наполовину сиві вуса і густа чуприна. Великі сірі очі світили на Тараса радістю й привітом.

— Милості прошу, гостоньку дорогий, вельмишановний пане Тарасе! — обнімав господар Шевченка, наче бозна-яку близьку рідню. — Не знав уже, звідки й виглядати, коли й сподіватися вас... Спасибі, що не

погордували моєю господою! До ніг вам кланяюсь, соловейку наш, гордосте наша!..

Розчулений Лукашевич по-прадавньому низько вклонився Шевченкові, що, зашарілий, переминався з ноги на ногу й пробував сказати щось у подяку на Лукашевичеву гостинність. Але той не давав навіть вуст розтулити, торохтів свої:

— Йй-бо, й померти не шкода, доживши честі вітати вас, пане Тарасе, у своїй хаті. Я кривий почитатель вашого таланту великого й вірний ваш слуга. Йй-бо, — знову хтозна-чого забожився Лукашевич, — сто разів читав вашого «Кобзаря» і плакав над Катерининою долею. Спасибі вам, любий поете... Прошу ж до господи. У мене там ще деяке панство зібралося, ближчі сусіди. Теж раді будуть. Ждуть не діждуться!..

Подвір'я в пана Лукашевича величезне, як сільський майдан. Попереду — приземкуватий, з важкими колонами панський палац. Праворуч — комори та кам'яниці для двірні. Зліва — конюшні.

— Коника, — усе торохтів гостинний Лукашевич, — у стайню поставимо, щоб мухи не кусали, вівса насиплемо. Живу твар жаліти треба. Гукну зараз хлопця... Гей, джуро!..

Шевченко з Чужбинським незлостиво засміялися на те «джуро». Дивак-пан навіть конюха зве не як-небудь, а по-козацьки, — джурою. Знайте, мовляв, наших!..

— Де він у болячки? — оглянувся по двору Лукашевич. — Деся завіявся.

— То я сам розпряжу, — сказав Чужбинський, — та поставлю, де звелите.

— Е, ні, — заусміхався пан Лукашевич. — Ви гості... Заждіть, ласкаво прошу... Я зараз...

Він заспішив до каретної. Було видно, що пан Лукашевич починав сердитися на нелад у дворі. Потилиця йому почервоніла. Ворота каретної рвонув дужче, ніж було треба. І, мабуть, забувшись на хвилинку, що за ним можуть стежити гості, дав собі волю.

Прислонившись спиною до колеса карети, звівши на коліна стрижену під горщик голову, сидючи спав «джуро» — років дванадцяти хлопчак.

— Пухнеш, дармоїде, щоб ти навів заснув! — неголосно засичав пан Лукашевич і так стусонув носакон сердешного хлопця, що той зойкнув і, очманіло кліпаю-

чи сонними очима, схопився руками за живіт.— Розпряжи та попорай коня!..— і вийшов з каретної.

На лиці йому знову засяяла привітна усмішка. З нею рушив він до гостей, що стояли похмурі, приголомшені соромом, який допіру вчинився на їхніх очах.

— От і все,— заговорив гостинний господар.— Ласкаво прошу, панове...— і раптом умовк, почервонів, як варений рак.

Шевченко дивився на нього, мов хмара. Губи йому тремтіли. Великої, мабуть, сили треба було Тарасові, аби стриматись, не плюнути лукавому панові в пещену пику.

Дивлячись на зніченого пана повним обридження й глибокої зневаги поглядом, Тарас тільки й мовив:

— Ех, ви!.. Рабовласник!..— І, одвернувшись від господаря, широкою ступою пішов з двору.

Сашко сам одчинив панські різьблені ворота і, скочивши в бричку, рушив за Тарасом.

А В ПОЛІ МОГИЛА...

Васильківським шляхом тупає двоє босоногих подорожніх...

Скоро полудень. Пече так, що й говорити не хочеться. Але хлопці таки ж розбалакались і познайомились.

Циганчук Раду вже допитався у випадкового попутника, що родом він з Василькова. А звати його Степанком. Батько Степанків кріпаком був. Торік пан розсердився на нього й хотів оддати в солдати, а батько втік та десь і пропав. Мати нездужає, а Ярина, старша сестра, щодня панщину одбуває... А йде Степанко в Фастівець. Там його тітка в попа за наймичку. Може, і йому, Степанкові, діло яке знайдеться в батюшки. І Степанко трохи узнав про Раду: прикочував він на Васильківщину десь іздалеку. Табір їх циганський у вибалку під Фастівцем стоїть другий тиждень. Ходив Раду ближніми селами випросити щось у людей чи поворожити, а сьогодні до шатра свого вертає. Отож по дорозі хлопцям.

— То це ти в попа житимеш? — продовжує циганчук перервану на якусь хвилину розмову.

— У попа.

— Багатющий попище! — поправляє Раду торбину

на плечі.— Заглядав я в його обійстя: стодоли, стайні, сад, пасіка!

— Багатющий,— погоджується Степанко.

За мить Раду знову блискає білими зубами:

— Поворожити тобі, Степанку?

— Поворожи, як хочеш...

Раду бере Степанка за руку, як це робить його мати, вглядається в долоню:

— Добре тобі, Степанку... Прийдеш до свого попа... Насиплють тобі борщу з курятиною, каші молочної, а тоді ще й хліба білого медом помажуть!.. Заробиш грошей, купиш собі,— Раду глянув на пошматовану одіж Степанкову,— купиш собі штани, сорочку червону та ще й пояса!..

Степанко слухає і посміхається. Від згадки про смачний обід у нього лоскоче в животі. Хоч і не дуже вірить хлопець у те, що говорить Раду, однак тішиться доброю ворожбою. Якби-то циганчукові слова та богу в вуха! Степанко б і матері, і Ярині купив по хустці!..

Ліворуч рівне поле горбиться високою могилою. Хтозна-якої давнини насипано той горб. Звуть його люди Переп'ятовою могилою, або й просто Переп'ятом. Хлопцям видно — пораються коло могили люди.

— Якись пани горб розкопують,— пояснює Раду.— Заходив я туди хліба просити. Може, ще зайдемо?..

— А навіщо розкопують?

— А хто їх знає,— низує Раду плечима, звертаючи до могили.— Я думав, скарбів шукають, а вони вирили людські та кінські костомахи та ще всяке череп'я.

— А не поженуть нас лозиною звідтіля? — побоюється Степанко.

— Ні,— заспокоює його Раду.— Там тільки один сердитий. Професором його звуть. А інші нічого. А маляр серед них — то й зовсім добрячий. Сам побачиш.

Підступили хлопці до розритої могили. Привіталися з людьми.

Професор тільки непевно хмикнув — не знати, сердиться він чи дивується появі непроханих гостей. Високий чов'яга, що очищав од пороху, мабуть, допіру викопаний горщик, голосно гукнув: «О, давно не бачились!» А третій, щось малюючи, глянув привітно на подорожніх, усміхнувся: «Здорові, бурлаки! Сідайте на чому стоїте».

Степанко догадався, що це, мабуть, і є той маляр.

Підступив разом з приятелем ближче. Стояли в художника за спиною й зачудовано стежили, як він чиркав по паперу дивним, наче з вуглини виструганим, олівцем,— змальовував розкопану могилу. І тихо співав при цьому:

А в полі могила
З вітром говорила:
— Повій, повій, буйнесенький вітре,
Щоб я не чорніла.

— А що то ви робите? — перервав маляреву пісню сміливіший Раду.

— Малюю, як бачиш.

— А нащо?

— Щоб старовину знати. Як жили люди в давнину, що робили.— Маляр глянув на хлоп'ят усміхаючись: — Втямили?

Хлопці вдали, що втямили. Хоч, правду кажучи, не могли збагнути, як то можна по трухлявих костюмах узнати, що робили стародавні люди. А художник, помовчавши, до Степанка:

— А ти, хлопче, що, теж з табору?

— Ні-і,— зніяковів Степанко.— Я з Василькова...

Професор блискучим, схожим на ножиці інструментом нащось міряв з усіх боків почорнілу кістку і говорив до високого:

— Диви, Олексю, як вражої віри циганчата липнуть до Тараса Григоровича. І що йому за радість оті теревенні дитячі? Наче з ким путнім розбалакує...

— Е, Миколо Дмитровичу,— заперечив професорові чоловік, якого назвали Олексюю.— Чи ви не знаєте Тараса? Йому ж найбільша втіха — дитяче товариство. А отакі бідолахи, як оці циганчата, й поготів. Сам же в такій шкурі ходив недавно.

Професор махнув рукою,— знаю, мовляв,— і знову зайнявся своїм ділом.

На купі землі сиділо під могилою кілька селян з лопатами — найняті професором у Фастівці копачі. Вони зацікавлено дослухалися до Олексиних слів. Помітивши те зацікавлення, Олексю пояснив:

— Кріпаком був недавно художник наш, Тарас Григорович... Через те й дітей бідняцьких не цурається.

— То ж то у нас, у Фастівці, завше вони юрмляться

коло нього,— озивається один із копачів.— Нюхом чують, капосні, добру людину. Де б він не спинився — там зразу й вони. А він їм — і про Фастівець, і про Мотовилівку, і про Семена Палія, що буцімто за оцією могилою засів колись на панське військо та вирубав його до ноги...

Шевченко не чув, про що гомонять копачі з Олексою. Він, не одриваючись од малкування, слухав то Раду, що оповідав про свої мандри, то Степанка, який також посміливішав і розказував про себе, про батька, матір, сестру.

Ніби дивуючись з бувальства Раду, Шевченко питає:

— То, кажеш, і в самому Києві був?

— Аякже!

— А тепер же куди?

— Не знаю. Куди табір... А на зиму батько каже в кузню йти, ковальству в нього вчитися.

— То добре діло каже твій батько. Ковалем бути куди краще, ніж ворожити по селах. Однаково нічого не вгадаєш і не виггадаєш...

— Раду й мені ворожив,— усміхнувся Степанко.— Казав, добре мені буде. Зароблю грошей і на штани, і на сорочку, і на пояс!

— Дай тобі, боже,— зітхнув Тарас і погладив Степанкові нестрижену голову.

Степанко й очі заплющив: гарно йому од тієї ласки і сумно, аж плакати хочеться. Отак, бувало, батько гладив його по волоссю... Де-то він тепер?..

Попрощались малі подорожні з добрим малярем, коли вкрай виговорились. Раду зовсім забув, що, звертаючи до могили, мав намір щось випросити. Згадав про те вже по дорозі, коли майже доходив із Степанком до табору. Та дарма. Є ж у нього дещо в торбині. Хотів було вже сказати попутникові: «Прощавай», та раптом спинився:

— Давай, Степанку, пообідаємо.

Здивований Степанко помовчав,— нема ж бо з ним ніякого обіду,— затим відповів:

— Та он уже й Фастівець...

— То й нехай собі,— байдуже проказав Раду і, легко беручи під сумнів недавню власну ворожбу про смачний обід, додав:

— Хтозна, яким буде попівське частування. Сідай.

І голодні хлоп'ята заходилися коло циганської торби.

...Того ж дня, 31 липня 1846 року, Тарас Григорович з археологом Олексом Сенчилом та професором Іванишевим їхали підводою до Василькова. У Василькові переночують, а завтра й додому, в Київ. Розкопку стародавньої могили закінчили, узнали для науки, що можна було узнати з тих розкопок. В портфелях — малюнки, записи; в ящиках — знахідки, добуті з Переп'ята. Все треба здати Археологічній комісії — науковій установі, в якій вони служать.

Візник лясає батогом. Торохтить віз. За возом — хвостиче червонястої од передзахідного сонця куряви. Обабіч шляху — пшениці. Зріють та ждуть, коли кріпацькі руки задарма зіжнуть їх, змолотять і зсиплють у панські комори.

Ген попереду чвалає шляхом самотній подорожній. Добрі коні швидко наздоганяють його, випереджають.

— Спинись! — торкнув раптом Тарас Григорович візника і скочив з воза навстріч подорожньому, що виринав з пилюки.

— Степанку! — гукнув він. — Чом це ти назад проти ночі?

Степанко заплакав.

Сенчило й Іванишев, гадаючи, що перед обідом заходило до них двоє циганчат, тепер, побачивши одного з них, здивувалися не менше:

— Де воно взялося?

Уже коли висадив Тарас Григорович Степанка на віз і хлопець, заспокоївшись, розказав про своє лихо, зрозуміли учені люди свою помилку.

Ввійшов Степанко у двір до попа, а він — на ганку. Не зразу й догадався хлопець, що то отець Єлисей — у штанях, білій сорочці, а не в рясі. А без рясі Степанкові й бачити попа не доводилось.

— Чого тобі, отроче? — каже.

— Я небіж тітки Гафії, що у вас служить...

— А-а-а! — кивнув батюшка. — З самого Василькова забився? Шкода. Немає Гафії дома. В полі. Хіба смерком вернеться.

Степанко переминався з ноги на ногу, нітився під батюшчиним поглядом. А батюшка знову:

— Може, щось переказати тітці хотів?

— Та я думав, — боязко почав Степанко, — я думав, що, може, й мені яка робота у вас найшлася б... Мати нездужає...

— Ха-ха! — перебиваючи Степанка, зареготав отець Єлисей.— Робота! Який з тебе робітник! Ха-ха! Нема, голубе, нема. Краще б тобі додому вертати, поки не звечоріло.— І батюшка пішов у покої.

Тільки вийшов Степанко з попівського двору, почув, як за спиною клацнув засув — хтось замикав хвіртку...

— Оце тобі й ворожба циганчукова,— похитав головою Тарас Григорович, вислухавши Степанка.— Нічого собі, гостинний отець Єлисей, добра б йому не було!

— Навіть не звелів погодувати хлопця з дороги! — дивується Сенчило.— От тобі й святий та божий чоловік!

А професор і собі несхвально хмикнув та й поліз в один з портфелів. Дістав пакунок — щось загорнуте в папір.

— На ось, поїж, хлопче.

— Та я обідав з Раду... Не голодний я...— соромився Степанко.

— Ну, то повечеряєш дома,— і професор поклав пакунок малому на коліна.

— Не соромся,— розраджував Степанка Тарас Григорович.— І носа не вішай. Може, воно й краще, що не схопив тебе піп у пазуряки. Потерпи... Якось воно та буде... Мати, дасть бог, видужає, а там, дивись, і батько повернеться. Тільки не никни та не гниє перед кожним... Козаком рости!..

— Знову ви за своє, Тарасе! — невдоволено мовив професор.— Знайшли співбесідника... Чи ж він, недоліток, що зрозуміє з вашої мови?

— Дарма,— одказав Шевченко.— Не розуміє нині, то запам'ятає та потім збагне.

* * *

Літнього теслю Степана Скубка покликали в дім якогось ученого чоловіка полагодити книжкові полиці.

Ступив він слідом за покоївкою до просторого кабінету, кинув оком на полиці, які потребували його роботи, глипнув за стіну, де висів портрет лисого вусатого чоловіка, і застїг, задумався.

В одну якусь мить майнуло перед ним хтозна-колишнє. Так виразно пригадалося душею надвечір'я, коли посадив його на підводу Шевченко на васильківському шляху і довів додому. Не знав тоді малий Степанко,

з ким звела його доля. Довідався згодом... Багато води сплигло відтоді — либонь, літ тридцять минуло. Кріпацтво давно одмінили, ніби на волю людей пустили. Але що з тої волі, коли землі немає — як була, так і лишилася панською! Не схотів Степанко панові клонитися, подався в Київ. Теслярує та ледве зводить кінці з кінцями. Та носа не вішає. Пам'ятає слова Тарасові...

Дивиться покоївка на чудного теслю, що, наче в ікону, втупився зором в портрет на стіні, пояснює:

— Шевченко то... Замолоду мій хазяїн, професор, товаришував з ним...

Наче од сну збудила покоївка Степана.

— Знаю, дочко, знаю,— прошепотів він і поквапки зняв перед портретом шапку з голови.

ЛОВИ

Тарасові докучала нудьга. Сидів коло намету й не весело дивився на очерети, що ними поріс берег, на остогидливе море, яке ліниво котило свинцеві хвилі.

Ось уже три роки минуло, відколи схопили його, Тараса, на березі Дніпра царські жандарми. Скільки пережито, скільки гірких кривд довелося витерпіти за цей час!.. О, знав цар, як розправитися з непокірним поетом. В солдати його! А солдат у царському війську — то невільник. Його й за людину не мають. А найжорстокіше, що тільки могло збрести в бездумну государеву голову, — так це заборона писати й малювати! Оце тільки й дихнулося вільніше, коли капітан-лейтенант Бутаков, доброї душі чоловік, узяв Тараса в експедицію по Аральському морю. Та експедиція закінчена. Короткий перепочинок в Кос-Аралі, а там знову — оренбурзькі казарми, муштра!..

— Добрий день, Тарасе Григоровичу! — голосно привітався Олексій Іванович Бутаков, несподівано вигулькнувши з-за намету.

— Доброго здоров'я, Олексію Івановичу, — одказав Шевченко, підводячись назустріч гостеві. — До намету підемо?..

— Ні, дякую, — відмовився Бутаков. — Я це на полювання зібрався. Бачите — при зброї? І вас прийшов запросити.

— Не люблю я, Олексію Івановичу, стріляти в живу істоту. Стоїш над нею і вбивцею себе відчуваєш...

— Та й я не вельми завзятий мисливець, — признався Бутаков, — але тут не таке полювання... Чули, якого лиха накоїв тигр у киргизькому¹ стійбищі?

— Лиха?.. Ні, не чув, — зацікавився Шевченко.

— Кілька чоловік поранених доставили в наш лазарет. Занадився в стійбище тигр. То верблюда задавить, то осла. Страх знахабнів: тут же в стійбищі й ласує, поки не вдовольниться, а потім бреде собі геть. І нічого беззбройні киргизи не вдіють. А оце на хлоп'я напав. Вискочили люди з кибиток, кинулися на хижака зі своїми списами. Лець живого хлопця одбили, але хтось із чоловіків при цьому загинув. Дехто поранений. В лазареті зараз. І хлопець... Хтозна, чи й виживе — пошматований, та ще й переляканий на смерть. А тигр подався в плавні.

— Ти ба! — здивувався Шевченко. — Напасть бідним людям... Може б, солдатів поставити на якийсь час у стійбищі?.. Він же ще може прийти...

— Та щось уже придумаємо, а поки що збирайтесь, — квапив Тараса Бутаков. — Ще зранку визвався цілий загін солдатів, пішли в плавні. А я з ділами впорався — і туди ж. Ходімо...

— Ходімо, — махнув Шевченко рукою.

...Низькі осінні хмари без кінця пливли з-над Аралу, висли над степом. Вологий вітер, що не стихав уже кілька днів, гнав їх і гнав на схід. Непривітна, похмура погода досі гнітила Тараса, а зараз він зовсім забув про неї — не помічав ні вітру, ні важких хмар, що душили все живе до землі. Продирався очеретами, презираючись із Бутаковим, який ішов неподалік зліва, і сторожко дослухаючись, чи не шугоне десь хижак... Згукалися з солдатами, що негустим цепом сунули трохи праворуч.

Ходили кілька годин. Легкі сутінки почали опускатися над плавнями — короткий осінній день. Треба було вертати назад. Раптом справа прогримів над плавнями постріл. Довго котилася луна очеретами.

— Олексію Івановичу, чуєте? — гукнув Шевченко.

— Чую, — озвався Бутаков, пробираючись до Тараса. — Мабуть, хтось таки надібав звірюку.

Друзі видерлися на край плавнів і швидко рушили туди, звідки щойно прогримів постріл. Скоро в плав-

¹ Тут «казахському». Тоді казахів теж називали киргизами.

нях почулися людські голоси. Шелестів очерет, тріщав під солдатськими чобітьми. Люди щось тягли з плавнів.

— А що там у вас, хлопці? — гукав Бутаков, поспішаючи на той шум.— Тигр?

З очерету вигулькнув молодий солдат:

— Нікак нет, ваше високородіє! Кабан дикий!

Бутаков і Шевченко вже й самі бачили, що то не тигр. Солдати, надриваючись, тягли з очерету величезного кабанюку, щонайменше пудів на двадцять.

— Нема тигра,— гомоніли солдати.— Облазили все урочище. На кабана натрапили.

Бутаков оглянув величезну тушу.

— Влучно хтось бабахнув, молодці...

— Це ось він,— вказали начальству на молодого солдата.

— То я з переляку,— одверто признався солдат.— Думав, що тигр на мене суне.

— А тигр, мабуть, чи не втік з цих країв,— догадувався ще один із стрільців.— Киргизи його наполохали, а тепер ще ми галасом та стріляниною...

— Ну, не такий він полохливий, як вам здається,— зауважив Бутаков.— Не думаю я, що він забіг десь далеко... Ну, та буде видно... А зараз час додому.

Тягти кабана до табору було несила — важкий дуже. Та ще поночі — надворі геть стемніло.

Глянувши на стомлених цілоденним блуканням по диких чагарях солдатів, Бутаков наказав:

— Залиште вашу здобич до ранку тут, а вранці приїдемо підводою й заберемо.

Уже вночі добралися в табір. Бутаков запросив Шевченка до свого намету. Напилися чаю. Тарас хотів був іти відпочивати, попрощався з господарем, ступив до виходу, але спинився й порадив:

— Може б, Олексію Івановичу, варто було засідку на ніч поставити коло стійбища...

— Не завадить,— погодився Бутаков і тут же, викликавши ординарця, наказав послати до стійбища кілька солдатів.

Шевченко вийшов з намету, побрів нічним табором аж ген у другий кінець, до лазарету: кортіло дізнатися, як там поранені. Лікаря вже не було, пішов додому, а черговий санітар до ладу нічого не знав. Дорослі нібито почувають себе добре, за день-другий підуть додому, а хлопцеві погано — впадає в неприємому, марить...

Зайнялось над Аралом сіре світання. Кутаючись у блаженські шинелі і шулячись од ранкової прохолоди, човгали солдати за підводою до плавнів — забрати здобич.

Як же всі здивувалися, коли побачили, що майже половину величезного кабанюри хтось з'їв! Догадатися було неважко, чия то робота.

— От де треба було засідку ставити, Тарасе Григоровичу, — з досадою мовив Бутаков.

— А хто ж його знав, де він ходитиме, — озвався Шевченко, а далі, поміркувавши трохи, сказав: — Дарма, хай собі погуляє, поки виголодається. Але коли вже тигр повечеряв тут, то й на сніданок чи обід закортить йому свинини. Отут можна й перехитрити звірюку.

— Як саме? — зацікавився Бутаков і солдати.

— Як-небудь примудритися та закріпити в очереті рушниці, націливши їх на тушу. Мотузки від курків протягнути до кабана. Прийде хижак поласувати, зачепить мотузок — і бабахнуть рушниці. Тут і смерть вашому тигрові.

— А справді, здорово! — вигукнув молодий солдат, той, що вчора забив кабана з переляку. Він підступив, козирнувши, до Бутакова:

— Дозвольте виконувати, ваше високородіє?

Бутаков кивнув на знак згоди, і солдати заходилися лаштувати хижаківі пастку. Тарас Григорович захопився своєю вигадкою, встановлював з солдатами рушниці, перевіряв, чи все зроблено як слід. З усіх боків на тушу пильно дивилося шестеро чорних вічок — рушничних цівок. Здається, все гаразд.

— А тепер ходімо звідси, — звелів Бутаков. — Нічого тут робити. Якщо прийде тигр — почуємо постріли.

У таборі кожен зайнявся своїм ділом, але всі нетерпляче дослухалися: чи не гримне в плавнях залп шести рушниць. Дослухався й Тарас Григорович. Вийняв був олівця, почав щось малювати, але робота не ладилась. Сидів у наметі з Бутаковим, який раз у раз жартував:

— Ой, розгадає тигр вашу хитрість. Не прийде. Засміють тоді вас солдати.

— Прийде, — говорив Тарас Григорович, а сам уже сумнівався: може, й справді обережний хижак не піде на принаду.

Тільки по обіді схопився табір на ноги: трахнули одночасно в плавнях рушниці. Кинулись люди до плав-

нів. Першим прибіг молодий солдат. Спинився над кабаном, розчаровано махнув рукою. Нема тигра! Шкріб потилицю, міркуючи, як це сталося, що так підвела їх, здається, добре вигадана і старанно підготована пастка.

Надійшов і Тарас з Бутаковим, почали приглядатися до землі:

— Дивіться, кров... Мабуть-таки дісталось хижакові.

Неподалік знову червоніло на траві кілька краплин. Далі ще й ще. Тигр, певно, поранений.

— Ходімо по сліду, — гарячкував молодий солдат. — Далеко він не міг зайти, та ще коли підстрелений.

Слід цього разу вів не в плавні, а чомусь у степ. Певно, тікав звір нестямно, наосліп з гарячки. Це й краще — можна йти сміливіше, не боятися несподіваного нападу. В траві, що ледве сягала до колін, не зачаїться хижакові.

Йти довелося недовго. Пройшовши якихось півтори версти, солдати побачили тигра: в траві було видно смугасту спину.

Бутаков дав знак зупинитися — чи не зачаївся поранений тигр, щоб кинутися на мисливців! Зачекали хвилину. Звір ані ворухнеться. Олексій Іванович вистрілив хижакові над головою. Той навіть не здригнувся.

Тепер солдати сміло підступили до звіра й зрозуміли: забіг він сюди смертельно ранений, тут упав знеможений і сконав. Усім було і радісно, і трохи ніби сумно, ніби шкода тигра: ще недавно такий страшний, сильний і красивий, лежав він тепер нікчемний і жалюгідний.

— Жив би собі в плавнях, не вдаючись до розбою, то й не наклав би головою, — задумливо промовив Тарас і заходився тут же малювати хижака. Солдати усілися неподалік, стиха перемовлялися й палили смердючий тютюн.

Вертаючи увечері додому, Шевченко знову зайшов до лазарету:

— Як там хлопчина? — запитав лікаря.

— О, живе киргизеня! Міцно за життя тримається! — повідомив лікар.

— От і гаразд... Добраніч! — мовив задоволений з лікаревої відповіді Тарас Григорович і пішов поміж сірих солдатських наметів.

ПАЩИН УЧИТЕЛЬ

Була неділя. Одбевкав на оренбурзькій гарнізонній церкві надтріснутий дзвін. Солдати, яким по молитві начальство благоволило видати увільнення, поспіхом виривалися на міську вулицю. Інші заздрісно дивилися їм услід, зітхали й похмуρο брели до смердючих казарм. Та й то вже добре — бо не женуть сьогодні на плац, бо немає осоружної муштри.

Рядовий Шевченко, важко гупаючи поруділими солдатськими чобітьми, минув околицю, поволі вийшов на горбатий берег Уралу. Ріка скресла тижнів зо два тому і тепер, виповнившись талою водою, плинула вільна й широка. В цей квітневий день, теплий та сонячний, вона здавалася особливо величною. Не можна було не замилюватися її спокійним широм.

Кинувши додолу важку шинель, Шевченко опутився на землю. По той бік ріки простерлися безмежні пустельні степи, аж до самого Аралу, звідки він недавно вернувся з експедиції. Там, у безлюдді, теж було нелегко, однак міг все-таки братися за олівець, а тут, в Оренбурзі, ще гірша неволя... Подавав начальству клопотання, щоб дозволили малювати, жив якийсь час сподіванкою, але дарма! Прийшла бумага з Петербурга, з царської канцелярії: відмовлено Тарасові в клопотанні. Ще тяжче стало, знову найсуворіший нагляд, аби не смів писати й малювати!

Повноводний Урал нагадував засланцеві Дніпро, далекий-далекий рідний край, за яким він так знудьгувався, блукаючи по безживних пустельних землях. У відчаї колотилося й щеміло серце, а крилаті думи несли його на нужденну і до болю милу придніпровську землю, де ходив він сиротою безталанним, та все ж якось жив, бо дитинство — саме собі втіха!..

Від задуми Шевченка збудив тихий шелест в недалеких кущах шелюги. Підвів голову й побачив: вийшов з кущів обшарпаний хлопчина і, не помічаючи солдата над берегом, умостився до нього спиною на пеньку. Що він там робить?..

Виждавши кілька хвилин, Тарас устав і, тихо підступивши до хлопця, зирнув йому через плече. Аж серце зайшлося Тарасові! На колінах у хлопця клапоть паперу, в руках недогризок олівця! Забувши про все на світі, малий старанно вимальовує краєвид, що

відкривається перед ним: сірі міські будівлі, які підступили до самої ріки й відбилися в ній, рідкі дерева над берегом, білі хмари, що ніби застигли в небі.

— Добрий день, хлопче,— схвильовано привітався Тарас.

Хлопець здригнувся від несподіванки, підвів на солдата світлі очі, кліпнув довгими білявими віями:

— Драсуйте,— і став квапливо скручувати папір у трубку.

— Чого ж ти?.. Нащо ховаєш свою роботу? — тепло промовив Тарас і присів коло хлопця.— Дай подивитися.

Малий маляр на якусь мить завагався — чи не покепкувати надумав знічев'я солдат? Та, стрівшись з Тарасовим поглядом, глибоким і сумним, простягнув малюнок:

— Натє...

Солдат довго і уважно розглядав папір, потім кинув оком на краєвид, звіряючи його з малюнком, і раптом сказав:

— Молодець, хлопче!.. Молодець! Тільки ось тут... Дай-но олівця!..

Мов заворожений, хлопець сидів і пильно стежив за рухами загрубілої, але такої спритної солдатської руки. Солдат, раз у раз примовляючи: «Отут ось так треба... А тут так...»,— швидко поправляв малюнок. Здавалося, він лише торкався олівцем до паперу, щось підкреслюючи та притушовуючи, а малюнок одразу мінився, глибшав, оживав. Ніби чарівним став у його руках отой недогризок олівця! Хлопець німів од подиву й захоплення: «Оце-то солдат! І де він так навчився? І хто він такий, що раніше його стрічати не доводилось у гарнізоні?»

— Звати як тебе? — спитав, не одриваючись од паперу, Тарас.

— Пашка я... Хлебников.

— А малюєш давно?

— Давно, ще коли татко живий був... Хотів десь у науку оддати, та вмер...

— А що ж ти тепер робиш?

— У Бедрова служу, може, чули?.. На млині.

— Ні, не чув... А ким же ти там служиш?

— Та,— зам'явся Пашка,— ніким. Що загадають.

— І платить тобі той Бедров?

— Казав, платитиме, як два роки пробуду в нього, а тепер тільки годує та зодягає.

Шевченко, мовчки оглянувши Пашку, гірко посміхнувся, кивнув головою: нічого собі, мовляв, зодягає — трохи не голе хлоп'я! Ще гаразд, що до літа йдеться, а не до зими...

— А малювати часто берешся? — помовчавши, спитав знову Тарас.

— Де там! Хіба що в неділю, як оце сьогодні, бо в будень ніколи.

— Погано, — зітхнув Шевченко. — Погано, Пашко.

Пашка мовчав. Чому погано?.. Не розумів солдата. Звідки знати Пашці, який пекучий біль викликав він несамохіть у душі цього чомусь такого невеселого чоловіка, як роз'ятрив йому серце? Звідки знати Пашці, що цей чоловік змалку так само, як він, тягнувся до малювання і йому теж завжди було ніколи? Звідки знати Пашці, що перед ним у грубому солдатському одязі великий поет і художник, покараний царем жорстокою карою?

А солдат, схилившись над Пащиним малюнком, думав про те, що його, Тараса, колись таки вирвали добрі люди з кріпацької неволі, в Академію художеств влаштували. І хоч нині терпить він люту муку з ласки царської, та не довіку ж бути йому в засланні!.. А хто Пашці pomoже? Хто вирве багатого душею, обдарованого талантом сироту з лабет глитає, власника млинів? О, як охоче зробив би це сам Тарас, але ж безсилий він, солдат-засланець!

— А ви, дядю, хто? — порушив ті думки хлопець.

— Солдат, як бачиш...

— А хіба солдати так малюють?

— Виходить, малюють, Пашко, — поклав Тарас руку хлопцеві на плече і серйозно додав: — Художником був я, поки не став солдатом. Коли хочеш, буду тобі за вчителя. Приходь сюди щонеділі, вчити почну. Може, змилюється доля, то згодом вийде з тебе добрий художник.

— Ой! — зойкнув хлопець, і очі йому загорілися. — Як же це?

— А так: чого мене навчено, того й тебе спробую навчити. Тільки не треба про це казати нікому. Так, щоб ніхто не знав, учити буду...

— Чим же я вам віддячу, дядечку? — несміло озвав-

ся Пашка, розгублено дивлячись у вічі незвичайному і незрозумілому солдату.

— Нічим, голубе,— усміхнувся йому з-під вусів Тарас.

* * *

Вертаючи в гарнізон, Шевченко міркував, чи не можна б якось допомогти хлоп'яті. Що зробити, аби вивести Пашку на добру дорогу?.. Бо пропаде здібна дитина. Є тут у Тараса кілька добрих друзів, але то такі ж, як і він, піднаглядні засланці. Що тут удієш?..

— Стій! — ревував раптом хтось майже над вухом Тарасові.

Підвів Тарас очі — перед ним офіцер, прапорщик Ісаєв. Не помітив замислений солдат начальства.

Виструнчився рядовий Шевченко:

— Винен, ваше благородіє!

— Ви-не-єн,— процідив крізь зуби Ісаєв, передражняючи Шевченка.— Чому гудзик не застібнутий? Де був?..

— Гуляв, ваше благородіє,— одказав Тарас, застібаючи гудзик.

— Пишеш? Малюєш? — сичав служака до підлеглого.— Що в кишнях?

— Нічого,— вивернув Тарас кишені.

— Гляди в мене! — погрозив явно розчарований прапорщик, що сподівався, мабуть, зненацька захопити в піднаглядного солдата олівці та папір і тим вислужитись перед вищим начальством. Вколовши ще раз Шевченка безбарвними очима, Ісаєв скомандував:

— Ш-ша-гом марш!

— Тьху, хай тобі лихо, вилупку проклятий! — тихо вилаявся Шевченко, коли вже далеченько одійшов од сердитого начальства.— Добре, що не мав нічого з собою — прискіпався б, недолудок, і не минути б тоді гауптвахти.

Та невдовзі звалився на Тараса куди більший клопіт.

Після повернення з Аральської експедиції він, ще не приписаний до якогось певного підрозділу, жив поза казармою, на квартирі. І от тепер, уже доходячи до свого дому, несподівано побачив Федора Лазаревського, земляка свого, що служив тут чиновником. Схвилюваний, кинувся Федір навстріч і, забувши навіть привітатися, гаряче зашепотів:

— Шукаю тебе з самого ранку. Біда!..

— Що за біда, Федоре Матвійовичу?

— Ходімо швидше до тебе, Тарасе. Узнав я вранці: прапорщик Ісаєв подав генерал-губернаторові донос, що ти пишеш і малюєш... І це ж таки правда. Хоч і нагляд за тобою, а ти не каєшся. Пали все, що там є в тебе, бо ось-ось з обшуком нагрянуть.

— Он воно що,— тихо проказав Шевченко, швидко йдучи з Федором до квартири.— Тому-то Ісаєв і зарозумілий такий, на вулиці кишені мені вивертав.

Замкнувши двері, Шевченко з усіх кутків витягав рукописи, листи, малюнки. Одібрав найбільш дороге для себе, подав приятелеві:

— Сховай де-небудь. Тільки не вдома, бо й до тебе може обшук прийти. А решту — у вогонь!..

Палали, корчилились у грубці дрібно списані олівцем аркуші паперу, невикінчені портрети якихось офіцерів, малюнки казахських кибиток. Сірий попіл тремтів, ворухився, наче живий, потріскував і викидав пучки дрібних іскор.

Лазаревський хотів жбурнути в грубу останній жмут паперу, але Тарас зупинив приятеля:

— Зажди, голубе. Як усе спалимо, догадаються, що мене попереджено. Почнуть винуватого дошукуватись. Залиши собакам кістку, хай гризуть та давляться.— І він ткнув у чемодан, під ліжку, кілька пожмаканих аркушів.

Коли надвечір тихо вийшли з квартири й завернули за ріг, то побачили коляску поліцмейстера, що підкотила до будинку. В колясці сам поліцмейстер і два якихось військових.

Всі троє погупали в Тарасову кімнату, де вже й попіл устиг прочажнути...

* * *

Пашка прождав наступної неділі до полудня, але вчитель його не прийшов. Спробував сам малювати, та захопитися улюбленим ділом не міг. З думки не йшло: чому немає солдата-художника? Сам же тоді визвався навчати Пашку. Може, пожартував? Та ні! Мабуть, не зміг. Солдат — людина підневільна: не завжди підеш, куди задумаєш. І в караул можуть послати, і на кухню, або й просто не дати увільнення —

сиди в казармі. Хіба Пашка не бачить, яке життя в тих солдатів? Живе ж недалеко од казарм.

Та вчитель не прийшов ні другої, ні третьої неділі. Пашка ходив наче в воду опущений. Блиснула хлопцеві зваблива надія, а тепер гинула. До сліз було її шкода!..

У млин до Бедрова щотижня приїздить підводою Потاپич, старий солдат з корпусного продовольчого складу. Муку в Бедрова купує військове відомство, то він перевозить. Пашка давно заприятелював з Потапичем. Якось солдат, узнавши, що хлопець любить малювати, навіть олівця йому подарував. У штабного писаря, каже, випросив.

Коли заскрипів коло млина немазаний віз і почулося Потапичеве «тпр-р-р-у», Пашка подумав: «А чи не розпитати в нього про того чудного солдата? Може, Потапич знає що-небудь?» Бедров пішов на обід, і Потапич мусив ждати, поки він повернеться, бо без нього муки не дадуть,— нікому не довіряє хазяїн.

— День добрий! — привітався Пашка до Потапича, що сидів під лабазом і палив самокрутку.

— Здравія желаю! — браво гукнув солдат, жартома виструнчившись перед Пашкою. Але, завваживши, що хлопцеві не до жартів, спитав: — Що це з тобою, парубче? Якийсь ти не такий!..

— Нічого,— вимушено усміхнувся Пашка.

— А як воно малюється, маляр?

— Який з мене маляр?.. Он, кажуть, у вас солдат є, так то справжній маляр. Не знаєте?..

— Чому ж не знаю,— затягнувся на повні груди Потапич тютюновим димом і зітхнув.— Про Шевченка, мабуть, питаєш?

— Про нього,— погодився Пашка, хоч, правду кажучи, не знав ні імені, ні прізвища свого нового знайомого. Але він справедливо гадав, що навряд чи є серед солдатів інший художник. Коли Потапич назвав його Шевченком, то, певно, Шевченко він і є.

Затоптавши підбором недокурок, Потапич сумно похитав головою:

— Нема, брат, в Оренбурзі твого Шевченка...

— Немає?..

— В тюрму посадили його,— наче кулаком по голові, ошелешив хлопця Потапич.

— Неправда! — здивований і розгублений, видихнув Пашка.

Та Потапич, на жаль, говорив правду. Арештували Тараса на другий день після обшуку. Викликали вранці в ордонанс-гаус¹, вчинили попередній допит і замкнули на гауптвахті. Хоч ні допит, ні обшук на квартирі не дали жодних наслідків, але для посіпак добре й дешиця: кілька приватних листів, незначних пом'ятих аркушів. Головне — був донос. Можна призначити довге й нудне розслідування, а піднаглядний солдат хай сидить тим часом під замком. Так воно спокійніше. Подержали трохи на гауптвахті, а далі відправили в Орськ, в каторжну тюрму, поки закінчиться слідство.

Цих подробиць Потапич, звичайно, не знав, але що Шевченко нині в Орській тюрмі, було відомо не лише йому. Про те нишком гомоніли майже всі в гарнізоні.

— За віщо ж його? — засмучений несподіваною новиною, спитав Пашка.

— Ех, Пашко, не знаю, як тобі й сказати, — обережно оглянувся старий солдат. — Чи й зрозумієш ти, що воно й до чого?.. Не простий то, хлопче, сірий та темний солдат. Академії в Петербурзі пройшов, великою людиною став, хоч сам із кріпаків. А родом він здалека, аж десь з-над Дніпра — є така річка. І щось, кажуть, він проти царя нібито написав чи намалював. От цар і загнав його сюди — не пиши, не малюй більше!

Слухав Пашка старого солдата і догадувався: он воно що, он чому застерігав його, Пашку, маляр нікому не хвалитися, що має вчителя по малюванню!.. Ех, жаль!.. Навіть не наговорився з ним Пашка досхочу, навіть не запам'ятав як слід, який він, той незвичайний солдат. Тільки й запали йому в пам'ять довгі вуса та ще очі — добрі і сумні-сумні...

* * *

Кінчалось гаряче оренбурзьке літо.

На млині у Бедрова роботи було по очі. І Пашка геть з ніг збився — від рана до ночі, наче в пеклі, товкся! Лиш раз чи двічі й вирвався за місто з олівцем та папером — а то все ніколи було.

А це щось зламалося в млині — майстри зранку лагодити прийшли. І Пашка нишком — до ріки, бо однаково без діла всі тиняються, поки млин стоїть.

¹ Ордонанс-гаус — караульне приміщення.

Як давно не був тут малий маляр!.. Ось і пеньок, на якому він сидів тоді, коли підійшов Шевченко. Ріка тепер відступила од берега, повужчала і спокійнішою стала. І краєвиди змінилися.

Хотів уже хлопець взятися до малювання, та почув раптом плескіт весел і поскрипування кочетів під берегом. Глянув Пашка із кручі. Плив човен униз по течії. На кормі з рушницею між колін сидів унтер Булатов. Знав його Пашка. «Собака»,— не раз було казав про цього унтера Потапич. Ще один солдат на веслах, а між ними посередині в човні — Пащин учитель!.. Пащині очі на мить сяйнули радістю, та враз погасли, поїнялися сумом: збагнув, що Шевченко під конвоєм. Куди вони його везуть? Мабуть, ще далі, в пустелю, в глухомань, аби не чути було людям його голосу.

Аж до води підскаочив Пашка, мало в ріку не влетів.

— Дядю! — голосно покликав він, простягаючи вперед руку.— Дя-а-дю!

Шевченко озирнувся на той поклик, пізнав Пашку, сумно йому усміхнувся й гукнув:

— Здоров, Пашко! Підвів я тебе, пробач... Оставайся щасливий!..

Він ще хотів щось сказати, але унтер гаркнув: «Мовчати!», показав Пашці величезного кулака і скермував човен на середину ріки. Весляр дужче наліг на весла, і човен швидко помчав далі, далі.

Пашка стояв на горбатому березі і до болю в очах дивився вслід човнові, аж поки той не зник за поворотом Уралу.

ГОРИЧ

Солоні морські хвилі лижуть гарячий берег. А коли близько стати — вони й ноги лижуть і ніби лоскочуть. Наталя сміється від того лоскоту, грається з хвилею.

Згори, зі скелі, що майже прямовисно збігає до моря, утворюючи з цього боку природну стіну фортеці, дівчиною милується суворий солдат. Він стоїть на чатах при флагштоку. Зі сходу, з Каракумів, віє сухий гарячий вітер. Внизу важко дихає розморений цілоденною спекою Каспій... На березі, там, де Наталя, не так жарко, як на оцій черепашиковій брилі,— ходиш по ній, мов по розпеченій сковороді.

За чверть години — зміна караулу. Але як нестерпно повільно тягнеться час!

— Го-о-ри-ч! — уже в котрий раз гукає солдатіві Наталя. — Чи скоро?..

Солдат підступає до краю урвища, озирається, чи нема поблизу кого з начальства, і тихо відповідає вниз:

— Скоро, скоро, моя голубко... Ось тільки вахту достою, зажди трохи.

Наталя, ще коли зовсім маленькою була, прозвала солдата Горичем, бо не вміла вимовити «Григорович», та й досі так його називає. А Тарас Григорович сумно посміхається своїй маленькій подрузі, киває головою:

— Так, так, дитино... Горич... Бо, мабуть, справді, горе мені батьком доводиться, інакше не горював би я в цьому забутому богом краю.

І Наталі стає шкода Горича. Чула вона од мами, що багато років тому оддав його цар у солдати. Поневірявся Горич десь аж за далеким Аральським морем, в оренбурзьких пустельних степах, а сюди, в Новопетровську фортецю, привезли його човном по ріці Урал та й тримають у неволі — не може він звідси нікуди ні піти, ні поїхати. А за яку провину його тут тримають? Не знає Наталя. І допомогти не може Горичу, хоч би як хотіла. Тато й мама великі, та й то не можуть... А Наталя мала...

А Горич же добрий-добрий. Коли не треба на плаці муштруватися чи на чатах стояти, так і приходить в Наталин дім. Вона тут близьенько живе з татом та мамою. І тато, і мама люблять Горича. Тільки коли який начальник приїжджає, то тато ніби суворий з Горичем, одразу посилає його або в казарми, або муштруватися... Горич казки розказує Наталі, пісні співає. Та найбільше любить Наталя ходити з ним поливати город.

На город той, що видніється ген в улоговині, аж чудно дивитися згори: наче на глум хтось прилатав до велетенської свити пустелі, розстеленої край моря, чотирикутну зелену латку.

Щоразу Тарас Григорович іде туди залюбки, відпочиває наболілою душею. Уже ось кілька літ, — відколи комендантом Новопетровського форту став Іраклій Усков, Наталин тато, — Горич доглядає та дбає про ту зелену латку. І Наталя з ним.

Отож і сьогодні довгенько прождала вона, поки зміниться Горич з поста та сходить за поливальницями. Нарешті діждалась.

— Ходімо.

— Ой, ходімо!

Поливати город треба було щодня. Пісна земля жадібно ковтала воду відрами і не могла напитися. Але Горич з Наталею заповзялися таки ж напоїти її, примусити родити. Місяць тому запорали вони город: посадили горох, сою, редиску. Горич скопував землю, а Наталя протикала палицею дучки і клала по зернині. А ось тепер усе те зазеленіло, а редиска виросла завбільшки з добру вишню.

Воду носили з джерела, що жебоніло з-під скелі й текло до моря. Горич великою поливальницею, Наталя маленькою.

Ходячи слідком за Горичем, дівчинка хрумає свіжу редиску, щебече:

— І верби поллемо?

— І верби.

— А навіщо верби поливати?

— Щоб росли нівроку та груші родили.

— Груші? Ха-ха-ха! — сміється Наталя.— Я знаю, Горич... Такого не буває!

— Не буває,— погоджується Горич.— Зате виростуть вони великі, і стане затишніше в пустелі. От ми й прикрасимо трішечки землю. Ітиме людина, зморена спекою, сяде в холодку відпочити і спасибі нам скаже. Чи не так, Наталю?

— Так, так,— погоджується Наталя, бере поливальницю і знову квапиться до джерела.

Наталя не пам'ятає, коли посадив Горич на городі оті верби. Він каже, що давно: ще перед тим, як її, Наталю, мама знайшла в степу, під кущиком саксаулу. А курінь під тими вербами вже й Наталя будувала разом з Горичем. В курені не так дошкуляє спека, і Горич в ньому часто щось пише або малює. Нишком, звичайно, бо цар заборонив йому писати й малювати. А під вербичками відпочиває та думає. Дуже він сумує за своїм рідним краєм, за Україною — лише й нагадують йому про неї оті вербички ¹.

¹ Нині в Форті Шевченка, колишньому Новопетровську, на місці того городу чудовий парк. І верби Шевченкові ростуть, посаджені поетом більше ста років тому.

Полили вони город. Наталя сушить на сонці спідничку, бо геть облилася, а Горич відпочиває на лавці, вкопаній у землю коло куреника.

Обсушилася дівчинка,— мама й не знає, що спідничка була мокра,— усміхнулася Горичу й хотіла була шугнути в курінь. Та раптом закам'яніла при вході, не може й слова мовити, тільки дивиться великими очима до середини й махає рукою Горичу.

— Що з тобою, дитино?

— Там... там,— шепоче Наталя, показуючи в курінь,— там хтось є!..

— Кому б це там бути? Чи не домовик завівся в нашому курені? — підвівся з лави Горич й собі заглянув до куреня.

У ньому, в напівтемряві, справді лежав хлопчисько, до виходу босими ногами з порепаними брудними п'ятами. Спав.

Горич глянув на все ще отетерілу Наталю і тихо засміявся. Далі взяв билинку й злегка полоскотав нею хлопцеві ногу. Той одразу підсмикнув її, розплющив очі й сів. Злякано дивився на вусатого солдата й дівчинку: мабуть, зі сну не міг утямити, де він і що з ним діється.

Тарас Григорович одразу зрозумів: до куреня забрався відпочити, находившись за день, байгуш — жибрак із сусіднього казахського стійбиша, кибитки якого виднілися за горбом у степу. Частенько обідрані діти кядеїв, бідних казахів, заходять до форту — бодай що-небудь випросити у солдатів.

Співчутливо дивився Горич на обшарпане засмагле хлоп'я і лагідно усміхався. А Наталя, отямившись од переляку, уже вдавала з себе строгу хазяйку:

— Ти чого заліз у наш курінь?

Маленький байгуш мовчав, боязко щулячись у курені.

— Ти хто такий? Га?

Але дарма було питати — хлопець не розумів Наталиної мови. Він тільки поглядав то на Наталю, то на Горича, наче просив старшого заступитися за нього перед оцим галасливим дівчиськом, що дзижчало до хлопця осою.

— Негоже, Наталю, так з гостем говорити, — озвався раптом Тарас Григорович. — Бачиш, яке воно, сердешне, переполошене.

Він погладив хлопця по голові, все ще лагідно усміхаючись, мовляв, нема чого боятися, ніхто з тобою не вчинить нічого лихого. Далі зітхнув і, ніби сам до себе, промовив:

— Ех, діти, діти! Ластів'ята безпомічні. Коли-то вже черствий шмат перестане вам снитися?..

Помовчав якусь мить і озвався до Наталі:

— Хоч редиски б йому нарвала, хазяйко. Може, від самого рана і в роті нічого не мало бідне дитя.

Вдруге просити дівчину не треба було. Одразу кинулася до грядки, бо не була ж Наталя ні лихою, ані скупкою.

Байгуш тим часом устав, натягнув на голову старенький малахай¹, щось пробелькотів до Тараса Григоровича, показуючи рукою в бік стійбища, і хотів іти собі геть. Але вусатий солдат взяв його за руку, підвів до лавки:

— Посидь, зажди.

Хлопець довірливо дивився на Тараса Григоровича і, зацікавлений, ждав.

Наталя нарвала редиски, помила її з поливальниці, поклала на лаві. І сама тут же сіла:

— Бери їж...

Байгуш узяв кілька червоних редисок, розглядав їх, перекладав з руки в руку, певно, не знаючи, що з ними робити, потім простягнув Наталі.

Дівчинка знизала плечима, а Тарас Григорович, що присів під вербицею й спостерігав за дітьми, порадив:

— Покажи йому, Наталю, що роблять з редискою, бо хлопець, мабуть, уперше бачить її. Не знає, що воно й до чого.

Діти порозумілися дуже швидко. За якусь хвилину вони дружно хрумали, кумедно кривлячись і сміючись. Наталя навіть допиталася, як звати хлопця. Показуючи на себе, вона називала своє ім'я, затим, тицяючи пальчиком в груди гостеві, запитувала:

— А ти хто? А ти?

Тямущий хлопець одразу догадався, чого од нього хочуть.

— Чокан,— відповів він.

— Чокан... Чокан! — повторила Наталя.— Горич, його звати Чокан! — радо гукала вона.

¹ М а л а х а й — казахська шапка.

— Жакси¹, Чокан,— устаючи похвалив хлопця Тарас Григорович.— От і маєш ще одного друга,— мовив до Наталі.— Але час і додому. Прощайся з ним, звечоріло зовсім.

Тарас Григорович узяв поливальниці. Наталя встала з лавки, поклала гостеві в торбину редиску, яка ще лишилася, показала рукою в бік стійбища:

— Іди, Чокан. Прощавай.

Чокан зрозумів. Вдячно глянув на Горича й Наталю, вклонився й потупотів з городу. Наталя махала вслід йому рукою:

— Приходь іще! Скоро горох поспіє!

Горич, схвально кивнувши Наталі, мовив:

— Ну, ходімо, розумнице моя, пора вже.

Йшлося легко й весело. Червоне гаряче сонце пірнуло в море, спека спала.

КАРАКОЗ

День видався важкий. Робити огляд Новопетровського гарнізону приїхало високе начальство — сам батальйонний командир з Оренбурга!.. Від п'ятої ранку шикувалася та гупала по плацу рота, до якої належав і рядовий Шевченко. Десь аж опівдні зволило начальство явитись перед очі муштрованої роти. Спитало, чи не мають якихось претензій солдати, лайнуло для порядку всіх загалом, а зокрема — кого зуботичиною почастувало, кому пообіцяло суд чи «зелену алею», себто шпіцрутени. На прощання промову прокричало, запевнило солдатів, що за богом молитва, а за царем служба не пропаде, та й відбуло пароплавом на Гур'єв.

Пробили жадану вечірню зорю.

До змореного цілоденною муштрою та пекельною спекою поета-засланця підійшов Іраклій Усков.

— Натомилися, Тарасе Григоровичу? — поспівчував поетові.— Ходімо чай пити.

Ніби ніяково почував себе перед Шевченком комендант форту. Послав бач, його сьогодні на муштру. Але ж мусив. Хіба не розуміє того Тарас Григорович?

Тарас Григорович розумів. І вдячний був комендантові за співчуття. Оце зараз посидів би з приємністю в комендантській квартирі за сімейним столом. Послу-

¹ Ж а к с и — добре (казахське).

хав би втішне щебетання Наталі, радо погомонів би з чорноокою казашкою Каракоз, Наталиною нянькою, яку він зве по-своєму: Катею. Звик Тарас до Каті, полюбив, мов рідну дитину, за щирість та, мабуть, за неласкаву сирітську долю... Ще позатого тижня взявся був малювати з неї портрет, та й досі не кінчив... Піти нині до коменданта?.. Ні, утома ж смертельна!..

— Дякую, Іраклію Олександровичу,— відмовився від запрошення.— Подамся краще до куреня, спочину в самотині. Кланяйтесь Агаті Омелянівні.

Віав норд-вест, несучи з-над Каспію прохолоду. Легше дихалось. Коли дійшов на город до куреня — почав накрапати дощ: таке благодатне, та шкода, що дуже рідке явище в цій безводній пустині.

Під тихий шелест дощу заснув Тарас Григорович одразу — наче в темну безодню провалився. Одначе виспатись тієї липневої ночі йому не вдалося.

Близько півночі нагло вдерлося щось до куреня. Настирно й тривожно зашарпало сонного Шевченка, загукало:

— Горич!.. Чуєш, Горич?.. Вставай, Горич!..

Крізь сон чув поет своє чудне імення, але не міг збагнути, хто і навіщо його гукає. А його шарпало, будило. Насилочку-силу одігнав сон, упізнав Чокана.

Чокан віднедавна зачастив до Тараса в курінь. Подовгу, бувало, просиджував, стежачи, як Горич ліпить щось чи малює, ловив-перехоплював російські слова, бо страх же кортіло говорити з оцим добрим солдатом!.. Але що йому нині треба од Горича?..

— Це ти, Чокане?.. Чого тобі?..

— Вставай, Горич! — хвилювався хлопець.— Біда, Горич!.. Катя крав бай Мусреп!..

— Яка Катя?.. Який Мусреп?.. — не розумів Шевченко.— Що ти мелеш!?

— Катя... два джигіт... степ... — добирав Чокан слова, але, мабуть, од хвилювання розгубив небагаті набутки чужої мови й не міг до ладу пояснити, що його так стривожило. Од досади мало не плакав і тягнув Горича з постелі.

І раптом страшний здогад блискавкою спалахнув Тарасові в голові: купець Мусреп украв Катю! Мов ужалений, схопився Шевченко на ноги, кинувся з куреня, на ходу затягаючи амуніцію.

— Ходімо, Чокан!..

Спотикаючись на вибоїнах кам'янисто-твердої дороги, щодуху бігли до комендантського дому. Не знати, де й ділася недавня Тарасова втома — геть витіснили її тривожні думки. Траплялось-бо всякого в цих напівдиких краях. Часом крали лиходії дівчаток-підлітків. Горі такій сердешній бранці. Дружиною приневолить бути старий розбійник дитину або продасть такому, як сам, бузувірові...

Три дні ремигали в Новопетровську Мусрепові верблюди — ішов купець з караваном і спинився поторгувати у форті. Торгував, торгував та, бач, і нагледів бідолашну Катю!.. Але ж він ще вранці покинув форт. Чи не наплутав чогось Чокан?..

Чокан, як міг, пояснив:

— Сам бачив!.. Вийшов уночі з кибитки, а за стійбищем, під скелею, два джигіти коней прип'яли. А самі в форт. Хто воно?..

Став стежити цікавий Чокан з-за кибитки, ждати, поки вернуть верхівці до коней... А вони й не забарились. Принесли щось закутане в халат. На коня взялися в'ючити. А воно, пручаючись, крикнуло. Впізнав Чокан Катю. А потім рота їй, мабуть, заткнули, бо більше не кричала, і поскакали. Іще пізнав Чокан одного джигіта — слуга Мусрепів!..

— Побачив я,— закінчив захеканий Чокан свою розповідь,— і до Горича...

— Спасибі, хлопче,— подякував Шевченко.— А чи не примітив, куди вони подалися?

— Хіва... На Хіву,— показав рукою Чокан, себто Хівинським шляхом майнули.

В комендантським домі, видно, спокійно спали. Темнень і тиша. Нетерпляче загрюкав Тарас у вікно:

— Траклію Олександровичу! Катю вкрадено!

Чиркнув сірник. Освітилась горниця. Метнувся Усков на веранду, де спала Катя, а там — холодна постіль. Зойкала Агата Омелянівна, комендантова дружина, плакала розбуджена гомоном Наталя...

* * *

Галопом гнали по Хівинському шляху вершники. Не призвичаєний до верхової їзди Тарас Григорович ледве встигав за комендантом. А той квапився — шмагав і шмагав рисака, намагався надолужити прогаяний час.

Займалось сіре світання. Ось-ось мало вигулькнути з-за обрію багряне жорно сонця. Яснішала, мінилась рівна степова далеч. Одгупавши, либонь, верстов тридцять, притомилися коні, стихили біг.

Вглядаючись в червонясте безмежжя, підтюпцем їхав попереду Іраклій Олександрович. Слідом — Тарас Григорович та ще десяток кінних солдатів.

— Ваше високородіє! — гукнув раптом один з них. — Караван!

По самій лінії обрію, чітко вимальовуючись на сіруватому небі, один за одним тягнулися чорні силуети в'ючених верблюдів. Не інакше — Мусрепів караван! Певно, десь тут ночував і оце тільки рушив далі.

Коли за півгодини підскакали вершники до каравану, Мусреп, улесливо посміхаючись комендантові і молитовно складаючи руки, заметушився, заторохтів:

— О аллах! Гостя дорогого послав бідному Мусрепові!.. Чим маю служити, пане коменданте?

— Облиш, старий! — суворо обірвав його солодку мову Усков, кладучи руку на рукоять заткнутого за пояс пістоля. — Де дівчина?

— Яка дівчина? — вдавав крайнє здивування Мусреп. — Про що питати зволить пан комендант, даруй йому милість, пророче...

Комендант разом з Тарасом Григоровичем об'їхав, пильно обдивився караван; десяток верблюдів під в'юками, кілька верхових коней. Прислужники Мусрепові наче глухонімі. Не розуміли або вдавали, що не розуміють комендантової мови. Каті в каравані не було.

— Чи не помилився, Тарасе Григоровичу, цей ваш Чокан? — висловив сумнів комендант. — Може, то зовсім 'не Мусрепова робота?..

— Не думаю, — мовив Шевченко. — Хлопчина кмітливий. Шкода, що не взяли його з собою. Хай би сказав, чи є серед слуг Мусрепових той, кого він уночі пізнав.

— Що ж робити? — губився Усков.

— А ви суворіше з купцем, Іраклію Олександровичу, — порадив Шевченко. — Видно, шельма несосвітенна, цей Мусреп. Міг наказати своїм блязням у степ скакати з дівчач, ховатись до часу.

Усков знову під'їхав до Мусрепа:

— Питаю востаннє: де сховав дівчину?

— Аллах свідок, — божився купець, — жодної жінки в моїм каравані!.. Не збагну, яку дівчину шукає пан комендант, пошли йому, небо, благословення!

Марно намагався Усков добитись од Мусрепа призначення. Запеклий купець стояв на своєму: кликав у свідки всіх святих, запевняв, що пан комендант даремно кривдить побожного мусульманина.

— Може б, завернути караван до форту, затримати Мусрепа? — мовив Шевченко. — Інакше од нього нічого не визнаєш.

Усков кивнув на знак згоди:

— Я сам щойно про це подумав. — І скомандував солдатам: — Купця зв'язати! Відправити на гауптвахту!.. — і до Мусрепа: — Ти арештований, Мусрепе!.. Скажи погоничам вертати з караваном в Новопетровськ!

— О, змилуйся, пане коменданте! Во ім'я аллаха милостивого та милосердного!.. Гріх береш на свою душу! — волав купець до Ускова, але той не зважав. Од'їхав убік, мовчки ждав, поки солдати скручували Мусрепові руки, уможували на одному з запасних коней, що були в каравані.

Половину путі до форту конвойований солдатами Мусреп зойкав, слав молитви аллаха, кличучи його на допомогу, але, впевнившись, що аллах не помагає, почав благодати Ускова:

— Ради неба святого, пане коменданте!.. Прости бідному Мусрепу... Лихий попутав... Верну тобі твій Катя. Звели розв'язати...

— Оце слово розумного чоловіка, — підморгнувши Шевченкові, усміхнувся комендант. — Де ж Катя?.. Говори!..

— Дозволь послати джигіта — не встигнеш оком моргнути, як буде тут.

— Гаразд. Посилай джигіта. Але ти підеш до форту. Привезути Катю — тоді йди куди знаєш.

Мусрепа розв'язали. Він підкликав одного із слуг, тихо щось наказав, і той галопом помчав у степ.

Поволі тягнувся караван. Он уже й Новопетровськ — верстов п'ять до нього. Мусреп весь час нетерпляче оглядався назад. Нарешті попросив коменданта спинитись. Наздоганяючи караван, зі степу мчало троє верхівців. За спиною в одного з них, чіпко тримаючись, щоб не впасти, сиділа змучена страхом і скачкою Катя.

За кілька днів, коли чорноока Каракоз вернулась до тям і на її смаглявому лиці знову появилась усмішка, Тарас Григорович на городі, коло куреня, взявся дописувати портрет.

— Ну-бо, Катре, потерпи ще трохи, посидь спокійно, бо як знов украде Мусреп, то забудемо, якою ти й була...

— Не вкраде,— сміється до Тараса Григоровича дівчина.

— Не вкраде,— запевняє й Чокан, милуючись Шевченковою роботою.— Горича побоїться!..

ЧОМУ ЗВЕСЕЛІЛА СОПІЛКА

Ранок клепає коси, скрипить колодязними журавлями, грюкає хвіртками. Потягаються дерева після короткої літньої ночі, струшують ранкову росу, гойдають голосне птаство на вітах. Як хороше!

Коні легким підтюпцем біжать дорогою. А вона то підступає до самої Росії, то збочує, віддаляється од берега. Кіньми править Андрійко. Йому вже десятий минуло, і це для нього не первина. А дядько Тарас, звівши ноги з полудрабка, мовчки сидить за Андрійковою спиною, дослухається до ранкового гомону, думає думу. Повернувшись по заслання на Україну, їздив оце провідати рідню в Кирилівку. Досі бідують на панщині брати та сестри...

Он за вербами, що опускають віти до самого долу, сіріють солом'яні стріхи, мружаться від ранкового проміння підсліпуваті віконця. То вже Корсунь. Коні, протюпавши від Кирилівки понад двадцять верст, стишили ходу, поволі чвалають попід вербами.

Звідкись чути незвичайну музику — чудну і тужну.

При самому в'їзді до містечка сидить під вербою старезний дід. Перебирає зашкарубленими пальцями дірочки на сопілці, виливає в пісні скорботу. Такий чудовий ранок — і така туга!

Дядько Тарас, тільки зачувши сопілку, прокинувся од задуми. А коли підвода порівнялася з дідом, торкнув Андрія за плече, попросив зупинитися.

— Доброго ранку, діду! — голосно гукнув він, встаючи з воза й підступаючи до старого.

Сопілка схлипнула й замовкла. Старий скинув з голови почорнілого від негоди й пилюки солом'яного бриля, важко піднявся на ноги, вклонився проїжджим:

— Дай боже здоров'я!.. Може, сопілку купите?..

Під вербою, на траві, лежало, либонь, з десяток цих нехитрих інструментів — бузинових, калинових, вимережаних химерними візерунками.

— Сидіть, чого ви встали? — лагідно мовив Тарас до старого сопілкаря й сам присів на траву. Андрійко, що й собі зіскочив з воза, заздро дивився на мережані сопілки, м'явся перед дядьком, маючи щось сказати й не зважуючись.

— Хочеш, Андрійку? — узяв дядько Тарас в руку одну сопілку.

— Хочу.

— То проси діда, хай вибере яку голоснішу.

Діда не треба було просити. Взяв першу-ліпшу, ткнув під клокуваті довгі вуса, і знову попливла шляхом невеселі пісня.

Сопілка ридала, голосила, квилила й схлипувала — розливалася довкола журбою.

— Ну що, цю візьмеш? — спитав Андрійка дядько Тарас.

— Сумна дуже, — зітхнув Андрійко. — Може, котра веселіша є?

Пісня обірвалася знову. Дід витер сопілку об рукав, поклав долі, зітхнув:

— Яке в діда життя, дитино, така й пісня. То дідова душа нужденна співає в ній сумної, бо забулися веселі пісні. А в тебе, молодого, вона веселіше співатиме. Спробуй лишень.

Хлопець несміло узяв сопілку, незграбно приклав до вуст, злегка подув, навмання пересуваючи пальці по дірочках. Почулись безладні звуки, мало схожі на пісню — не розібрати: веселої чи сумної заграв Андрійко.

— Бач, як воно в тебе виходить, — усміхнувшись беззубим ротом, вів далі сопілкар. — Бо не знати ще, яким життя твоє буде. Та хай не буде схожим на моє. Кращим хай буде.

Дідові, певно, не часто траплялося поговорити з добримими людьми, і він був радий випадковим слухачам його скарг.

— Поки молодий був, — зітхнув сопілкар, — робив

у пана, просвітку божого не мав, але мав надію. Вона й живила мене, та надія, і пісні веселої співала. А зістарився, не годен став до роботи — з двора прогнали; іди з торбами! Але де ви бачили?.. Хоч ноги й не хочуть носити, та руки ж маю. Отож і роблю оці дудки дітям на втіху. Хто шага кине, хто — хліба шматок. При ділі як-не-як... Сумне, правду кажучи, діло... Через те й пісні сумні. Де їм веселими бути?..

Мовчки слухав діда Тарас. Розумів: має чоловік потребу поділитися горем. Хай виговориться — на душі легше стане.

— Ходжу оце по шляхах із своїм крамом, наче й діла до мене нікому немає, а, повірите, лякаюсь, тільки пана якого забачу. Шістдесят вісім літ махав нагаєм наді мною. Лихий його знає, що тому панові нині заманеться? На панській, бач, землі сиджу... І вас, признайтесь, злякався був — ніби ж по-панськи одягнені. А тепер бачу — не пан. По очах бачу.

Тарас засміявся на дідові слова, кивнув Андрійкові:

— Бач, як вражої віри пани людей наполохали, будь вони неладні! — Далі озвався до старого: — А родом ви звідки, діду?

— З Лисянки. Може, чули?

— А чому ж не чув. Бо й сам не дуже здалека.

— То хто ж ви будете? — поцікавився сопілкар.

— Так собі чоловік... Художник.

— Художник? — ще більше ожив старий. — То, може, ви й Шевченка з Кирилівки знаєте? Теж художник...

Андрійко вже й рота роззявив, надавшись сказати дідові, що це ж і є той самий Тарас Шевченко, але дядько нишком смикнув його за рукав — мовчи, мовляв, коли старші розмовляють, а сам, усміхаючись, непевно кинув старому:

— Та чув про такого...

Дід кивнув головою:

— Добрячий то чоловік! По тюрмах цар його гноїв, у солдатах десять літ муштрував, аби той за нас, за бідних, не заступався, та все дарма.

На якусь хвилюк дід замовк, довгим поглядом подивився на Тараса й Андрійка, наче зважуючи щось, далі тихо довірливо заговорив:

— Оце знову на Україні об'явився Шевченко, дай йому, боже, здоров'я! Пани лютують, аж казяться, а

люди радіють: гадають, житиметься легше, коли таких, як Тарас, більше стане.

— Правда ваша, дідусю, — поклав Шевченко старому долоню на коліно. — Один Тарас чи Панас нічого не вдіє, хоч би й як того хотів та старався. А гуртом, кажуть старі люди, добре й батька бити.

— Атож, атож, — киває старий на знак згоди головою. — Подейкують люди, що й Тарас те саме каже... Може, чоловіче, це й ви од нього перейняли ту добру науку?.. — запитально дивиться він на Шевченка.

А Тарас глянув на Андрійка, що лукаво посміхався з недогадливого діда, признався старому:

— Та я ж і є Тарас, дідусю...

Наче грім з ясного неба ударив раптом дідові над головою. Стрепенувся старий, перехрестився широким хрестом, уп'явся поглядом в Тараса:

— Батьку рідний! — вигукнув він. — Та невже ж справді на старості літ судилося мені бачити вас і говорити з вами!

Шевченко зникнув од цієї сердечної сопілкаревої радості, потиснув йому руку:

— Не таке-то вже й щастя, діду. От волю добудемо — ото буде щастя. — І до Андрійка: — Ну, час нам їхати, хлопче...

— Та посиділи б хоч трохи ще! — забідкався старий. — Бо чи й доведеться мені ще побачити вас, чоловіче добрий, та побалакати з вами душевно!.. Посиділи б!..

Тарас, поклавши за Андрійкову сопілку п'ятака дідові в бриль, вже був устав, але глянув на старого і знову сів. Як було піти, коли оте «Посиділи б!..» видихнув старий з таким щирим жалем і тугою?..

Одійшов ранок, випило сонце роси й стало припікати. Андрійко геть занудився на возі, а дід з дядьком Тарасом ніяк не наговоряться. Нарешті й коням набридло стояти та одмахуватися од надокучливих мух та сліпаків — рвалися додому. Андрійко ледве стримував їх. Тільки тоді підвівся дядько Тарас і до землі вклонився старому сопілкареві.

Розчулений дід тупав за Тарасом аж до воза.

— Бережи вас, царице небесна, та помагай у всіх ділах ваших праведних! — благословляв він Шевченка, як найдорожчого й найвірнішого товариша, як брата рідного.

Андрійко смикнув за віжки.

Дід довго дивився услід підводі сяючими очима, за-
тим подибав до верби, взяв сопілку. І полилася знову,
наздоганяючи й випереджаючи коней, дідова пісня.
Тільки тепер не тужна й похмура, а світла й весела.

Здавалось, то виграв на сопілці веселої сам літній
ранок, погожий та сонячний.

ЧОБОТИ

Василько зроду не мав власних чобіт. Але влітку
мало тим клопотався — навіщо вони йому?

Та от в'їжджала в село зима на білому коні, сусід-
ські хлопчаки бродили по глибоких заметах чи квапи-
лися в школу до дяка — і Василькові робилося сумно-
сумно. Наче мишеня в мишоловці, метався він по хати-
ні від одного вікна до другого, прохукував на заморо-
жених шибках проталинки і плакав:

— Ма-а-мо... Чоботи дайте... Ма-а-мо!

Мати гірко зітхала, гладила хлопця по русявій, давно
не стриженій голові, скаржилася:

— А мені ж як ходити?.. І по воду треба, і по дрова, і
на тік до пана...

Василько знав, що нема де взяти ще одні чоботи,
але ж як йому хотілося побігати по скрипучому снігу,
як заздрих він всім узутим! Тільки коли-не-коли вско-
чить у розтоптані мамині шкарбуни, вирветься на ча-
синку із хати. А то більше на печі сидить. І так щози-
ми. Зеленим за зиму стане, аж світиться!

Нинішнього літа Василько знову втішився, забув про
чоботи — теплінь же знову. Але мати нагадала.

— Васильку,— гукнула якимось вранці, коли хлопець
лазив за хлівом по бур'янищу та ласував пасльоном.—
А йди лишень до хати!

Саме в косовицю заходився повітовий старшина
гуральню мурувати. У вибалку за Княжою горою ка-
мінь добувть. Поміщицький економ на луки людей
жене. От і забракло робочих рук панові старшині.
Кажуть, дітей наймає камінь з вибалка до шляху вино-
сити та на купи складати.

— Піди й ти, синку, з Гонтенковими хлопцями. Вони
вже третій день ходять. Може б, до осені заробив яку
копійку — взуванку б купили.

Пан старшина спочатку й наймати не хотів малого, а тоді змилювався: носи, каже, дрібніше каміння, котре подужаєш. От і ходить Василько вже третій тиждень за Княжу гору. Руки йому пооббивані, у виразках. Штаненята й сорочина геть пошматовані. Дивиться на хлопця літній каменяр, дядько Кирило, киває патлатою головою, булькає величезною, вигнутою, наче коромислом, люлькою:

— Е-хе-хе-е! Кєпські наші з тобою заробітки. Е-хе-хе-е!

— Чому? — дивується Василько. — Пан же заплатити?..

— Заплатить! — вибухає дядько хмарищем диму. — Бодай йому стільки болячок, дерешкурові, та ще сто копанок чортів йому в хату!

Дядькова лайка непокоїть Василька. Невже ж так мало заплатити пан старшина?..

— Дядьку!.. А мені на чоботи стане?

— Стане! — глузливо гримкоче каменяр. — Стане хіба що на одну халяву, та й то, коли мати докладе ще стільки, та півстільки, та чверть стільки. Он воно як, хлопче...

— А коли я до самої осені зароблятиму? — не хоче Василько одступатись од своєї сподіванки.

— Не заробиш, — невблаганно жене ту сподіванку дядько Кирило. — Не заробиш, бо за день-другий закриває пан каменоломню — досить уже на ту гуральню набухали йому каміння. Подавився б він ним!

Сплюнувши на зашкарублі долоні, дядько береться до лома, а Василько в котрий уже раз несе каменюку до шляху та все думає над дядьковими словами. Звідкіля йому знати панські наміри? А може, старшині ще на щось потрібен камінь буде? Не на саму лиш гуральню?..

Після полудня під Княжу гору прийшло якихось троє чоловіків. Он по той бік вибалка сіли під берестом, що наче сходив з гори та й зупинився над урвищем.

Василько одразу запримітив тих людей і з цікавістю поглядав у їхній бік. Побігти б та взнати, хто воно й що, але не можна за роботою. Ніби вгадуючи Василькове бажання, один з чоловіків устав, ступив кілька кроків до вибалка:

— Гей! Хлопче!.. А ходи-но сюди! — гукнув він, махаючи рукою.

Хлопець поглядає на дядька Кирила, ніби чекаючи поради, як йому поведеться: іти чи ні?

— Кидай до біса дурну роботу та піди взнай, що їм треба, тим людям, — озивається дядько. — І перепочинеш трохи. Досить останні штани доривати.

Василько перехопився через вибалок і одразу впізнав дядька Гордія, побережника панського, що жив у сусідньому селі, ліс стеріг. А під берестом незнайомі сиділи. Старий, вусатий чоловік розглядав якусь книжку і перемовлявся з другим, що розкладав на простеленій полотняній шматині хліб, смажену рибу, зелену цибулю, огірки, сало. Хлопцеві аж у животі занило — бо який там у нього обід!

Побережник, подаючи Василькові баклагу, попросив:

— Збігай, будь ласка, хлопче, та принеси нам води. Знаєш, он там за вільшиною джерело?

— Знаю, — узяв Василько баклагу й попростував через вибалок. Чому б не прислужитися добрим людям? Та й сам нап'ється води студеної, бо в дядька Кирила в глекові тепла та несмачна.

Коли вже вертав курною дорогою від джерела, почув за спиною глухий тупіт копит і торохтіння воза. Оглянувся, відступив набік, на припорошену траву, пропускаючи підводу. А підвода, обдавши хлопця хмарою пилуки, за кільканадцять кроків спинилась. Тільки тепер побачив Василько на легкому візку пана старшину, що, розвалившись на сидінні, свердлив його колючим поглядом.

— То це ти, лайдаче, мабуть, отак цілий день похонденьки справляєш? — сердито гукнув старшина, коли Василько порівнявся з візком.

— Попросили он ті люди води принести, — несміло виправдовувався Василько.

— То, може, ти віднині до них найнявся? Може, не я, а вони й гроші тобі платитимуть?

Хлопець, низько опустивши голову, переминався з ноги на ногу, мовчав.

— Не потрібні мені такі робітники! — лютував пан старшина. Далі поглянув у заяложену книгу, де записано, хто відколи в нього працює, й додав: — Завтра можеш зовсім собі гуляти. А в суботу мати хай прийде за твоїм заробком... Двадцять три копійки тобі належить.

Не встиг Василько навіть здивуватися з тої незрозуміло малої платні, як коні знову рвонули й візок

покотив до каменоломні. Насуплений і невеселий підійшов хлопець до людей, що ждали на нього в затінку береста.

— Спасибі тобі, дитино,— проказав дядько Гордій, беручи з Василькових рук холодну, спітнілу зверху баклагу.— Здоровий рости та щасливий будь.

А старий чоловік, що перед тим розглядав книжку, спідлоба дивлячись на Василька і усміхаючись в довгі вуса, озвався й собі:

— Сідай до гурту, бурлако, обідати будемо... Сідай, не соромся! — і він, потягнувшись до Василька, взяв його за руку й майже силоміць посадив поряд з собою.— Бери, їж... Чого це ти набурмосений, наче сердитий на нас?

— Я не на вас.

— А на кого ж?

— Пан старшина щойно лаяв мене... Казав не виходити завтра на роботу.

— На яку роботу? — допитувався вусатий.

Хлопець осмілів і став довірливо ділитися своїм лихом: і як робив на каменоломні від самої косовиці, і скільки пан обіцяв заплатити за всю ту роботу.

— Чоботи думала мати купити за ті гроші, та, певне, знову не купить,— схлипнув Василько.— І знову до школи не буду ходити...

Вусатий переглядався з товаришами, співчутливо слухаючи хлопця, припрошував його до обіду:

— Дарма, хлопче... Ти їж...

Василько жадібно уминав смаженого карася, хрумав зелений огірок і потроху розважувався.

Побережник з вусатим уже пообідали й води напилися. Сіли віддалік, під берестом, і тихо розмовляли. Мабуть, чи не про батька Василькового розказував дядько Гордій вусатому, бо згадував якогось кріпака, що вмер після того, як побили його на панській конюшні...

Хлопець, опустивши голову, їв... А вусатий і третього товариша покликав. Пошептався про щось, і до Василька:

— Передай ось матері,— дістав з кишені кілька срібних монет.— Позичав я колись у твого батька, та віддати не встиг. Хай купить мати чоботи та до школи тебе виряджає на зиму.

Василько трохи не подавився шматком хліба од дива і щастя. Кліпав віями, роззявляв рота, маючи щось

сказати, але довго не міг видавити ані слова — наче онімів.

— Спа... спа-субі...— врешті спромігся він прошепотіти, далі зірвався на ноги й кинувся до шляху, гукнувши вже на ходу:

— Прощайте!

— Прощай! — одказав йому вусатий.

* * *

На покрову побачила Василькова мати на ярмарку побережника з сусіднього села.

— Гордію! — гукнула. — Заждіть, будьте ласкаві... Здрастуйте!..

— Доброго здоров'я!

— Давно хочу вас побачити. Додому до вас хотіла вже йти, та все ніколи.

— А що ж то за потреба така?

— Приніс Василько гроші. Ось чоботята купила... Каже, що якийсь дядько борг оддав,— позичав буцімто колись у покійного Панаса... Та чи міг у нас хтось позичати?.. Самі тільки й знаємо, що в борг ліземо. Догадалась я, що якась свята душа пожаліла сиротину. Але хто ж то? Ви ж нібито були при тому...

— Хіба досі не знаєте? — здивувався побережник. — Та то ж Шевченко!

— Шевченко? Який же це? Може, отой, з Кирилівки? Тарас?

— Тарас. Він тут усі скарби свої небагаті роздав нужденним, як ваш Василько, дітям.

— Поверни йому, боже, усе те сторицею! — шепотіла розчулена жінка. — Дай йому стільки здоров'я та довгого віку!..

ГОСТИНЦІ

Збиваючи жовтаву куряву, до Матвіївниного двору прискакало двоє засмаглих, аж чорних, хлоп'ят. Переводячи подих, спинилися коло високої брами з гонтовим дашком і стали дослухатися, чи не чути кого в дворі. За брамою тихо. Обійшли обійстя зліва, мовчки заглядаючи крізь щілини частоколу в садок.

— Не видно... Може, спить іще? — озвався менший.

— Таке й скажеш!.. Дядько Тарас раніше тебе

встає.— Старший присів під частоколом на припалій пилюкою спориш, вийняв зеленкувату антонівку і, надкусивши, кумедно скривився. Менший і собі опустився поруч з товаришем.

— Зостав яблука, Івасю...

Івась, відмірявши пальцем, скільки має залишити, тричі підряд гризнув яблуко і віддав малому.

Курним шляхом, що тягнувся через Приорку¹, пара волів везла гарбу, геть заставлену кошелями, повними груш. Мабуть, із Межигір'я їхав чоловік, трохи припнзвившись, на Житній торг.

Хлопці, провівши гарбу жадібним поглядом, повернулися до брами. Заглянути б у двір. Але як заглянеш, коли ніде ні шпарки. І хвіртка замкнута.

Івась виліз на лавку, що була коло самої брами.

— Ходи сюди, Петрику, я підсаджу тебе, через паркан зирнеш.

Петрик горобцем скочив на лаву, став Івасеві на коліно, вчепився руками за верх паркану. Трохи підтягнутися, трохи Івась підсадить — і все подвір'я буде як на долоні. Та раптом рипнули хатні двері — хтось вийшов на ганок. Петрик пустився руками і звалився прямо на Івася. Далі обидва швиденько плюхнулися на лаву, наче оце йшли та й сіли відпочити, стомившись.

— Ориш-ко-о-о! — почувся з ганку Матвіївнин голос.

— Ориш-ко-о-о! — тихенько передражнив Петрик.

— Цить, почувє,— шарпнув Івась товариша за штаненята.

— Де вона, вража дівка, пропала? — бідкалася Матвіївна, переходячи двір.

Дзвякнула клямка, і стара виглянула на вулицю:

— А ви, шибеники, чого це тут умостилися?! — І Матвіївна з підозрою оглянула хлопців з ніг до голови.

— А ми, тітонько, так... гуляємо,— відповів за обох Петрик.

— Та вже гуляйте,— поблажливо мовила Матвіївна і хотіла зачинити за собою хвіртку, але до неї підступив Івась:

— Ми хотіли тільки побачити... ну, дядька Тараса.

¹ Приорка — район Києва, що був за часів Т. Шевченка передмістям. Тут у 1859 році, в серпні місяці, поет жив близько двох тижнів.

— Ти ба! — сплеснула в долоні Матвіївна. — Товариша знайшли! Він вас жде не діждеться. Аякже! — Далі насупила волохаті брови і строго наказала: — Ідіть звідси! Малює він. Ніколи йому з вами...

Хлопці переминалися з ноги на ногу, зовсім не маючи наміру піти геть. А Матвіївна, не зважаючи на них, глибоко вдихнула і ще раз на всю Приорку не гукнула — проспівала:

— О-о-риш-ко-о-о!

* * *

Шевченка не здивувало, коли господиня, нечутно ступаючи по вовняному килимку, зайшла до кімнати й сказала:

— Там, Тарасе Григоровичу, вас уже дружки дожидають.

Він одклав олівець, котрим затушовував щось на аркуші дупкого паперу, звів на Матвіївну очі:

— Певно, хлоп'ята?..

— Та вони ж, — озвалася господиня, хазяйновито перебираючи в чемодані пом'яті Тарасові речі і складаючи їх собі на руку. — Хай попере дівка.

А Шевченко знову схилився над папером.

Господиня зняла з вішалки білий Тарасів піджак.

— Випрасувати треба... Спека надворі. Одягнете біле.

— Спасибі вам щире, — промовив Тарас Григорович. Потому, наче згадавши щось неприємне, спохмурнів і, ніяковіючи, попросив: — Даруйте мені, тітонько. Зовсім без грошей лишився. Чи не могли б ви позичити мені десять копійок сріблом?.. Бо дуже треба, хай йому лихо!..

— Як то не могла б? І більше можу, коли треба... Принесу... — І Матвіївна вийшла до кухні.

Куховарка Федора перетирала сірим, невибіленим рушником ложки, а Оришка, вже вернувшись, вигрібала коцюбою в печі розжарений прас. Матвіївна поклала на ослоні жмуток Тарасових речей.

— Випрасуєш піджак, Оришко, а хусточки та сорочки поперец, — сказала вона і разом з Федорою пішла до світлиці накривати на стіл. Пораючись коло столу, вона пильно дослухалася до тихої пісні, якої співав за роботою Тарас Григорович в сусідній кімнаті:

Ой не даром ранесенько
Той мак розпускався.

Ой уже ж наш Морозенко
У неволю попався...

Скільки разів чула Матвіївна цю гарну пісню, скільки, бувало, сама її співала, але ніколи не проймалася таким пекучим жалем: вельми вже душевно співав її Тарас. Тяжко зітхнула Матвіївна. Здавалося, що то сам про себе співає чоловік — хіба мало вистраждав він у неволі! Ой, мучили його та кривдили! Недавнічко випустили з арешту, це, либонь, уже третього, але не дають спокою. З України звеліли виїхати. А йому, бач, і виїхати нема за що — жде, поки пришлють звідкись зароблені раніше гроші... А посіпаки ока з нього не спускають! Майже щоднини сновигає коло двору отой песиголовець — жандарм!

З сумної задуми вивела Матвіївну Оришка. Влетіла до світлиці, в одній руці тримаючи випрасуваний піджак, а в другій — складену вчетверо асигнацію — двадцять п'ять карбованців.

— Ось... знайшла у вузлику, в хустинці Тарасовій.

— Ой леле! — зойкнула Матвіївна. — Та це ж нині цілий скарб для нього — сидить же без шеляга! — І майже бігом потягла Оришку в Тарасову кімнату.

Він обернувся, зачувши, що до кімнати зайшли, здивовано глянув на обох:

— Чого це ви раді, наче великдень сьогодні?

— Ось, принесли вам... — Оришка повісила на вішалку піджак, а на краєчок столу, обережно, наче вони були скляні, поклала гроші.

— Нащо мені стільки? — глянув Шевченко на Матвіївну. — Я ж бо просив...

— Це ваші гроші, Тарасе Григоровичу.

— Як то мої?

— Оришка в білизні знайшла.

— Ти бач! Я й гадки не мав, що я такий багач! Здивований Шевченко вдячно глянув на Оришку:

— Спасибі, серденько, що принесла... Я й забув про них — хтозна-доки б пролежали, якби не ти. Йй-богу, молодчина ти, Орисю!..

Дівчина спалахнула од похвали і вискочила з кімнати.

А Шевченко, помовчавши, озвався до Матвіївни:

— Я вам, тітко, з оцих грошей не платитиму за квартиру.

— Як знаєте, Тарасе Григоровичу, мені зараз і не треба...

— Це,— засміявся Тарас,— якісь, вибачайте, дурні гроші. Не ними платити за ваші добрі труди. Ліпше почащую на них отих шибеників, хай ростуть та не кашляють.

* * *

Коли Шевченко вийшов з двору, Івась та Петрик все ще терпеливо чекали, граючись у крем'яхи. Забачивши Матвіївниного пожилця, обидва схопилися на ноги.

— Здорові були, гайдамаки,— привітався до них Тарас Григорович.

— І ви будьте здорові! — статечно відповів Івась, а Петрик розгубився і мовчав, тільки дивився на Шевченка великими чорними очима.

Хлопцям подобалося, що дядько називає їх гайдамаками. Вони ж бо знають, хто такі гайдамаки. Сам же він і розказував про те приорським хлопчикам... О, то були добрі козаки в давнину. Панів били, щоб не кривдили бідного люду. Аби їм, хлопцям, бути такими, як були гайдамаки!

Шевченко сів на лавці, кивнув і хлоп'ятам, запрошуючи й їх сісти, наче маючи звірити якусь таємницю.

— Знаєте що?.. У мене до вас просьба...

Діти пильно дивилися на вусатого дядька, наставляли вуха: боронь боже пропустити хоча б одне слово.

— Сьогодні один з вас, мабуть, ти, Івасю,— ти ж бо он який дужий козарлюга! — піде зі мною до міста. Поможеш мені трохи... Якщо, звісно, не маєш якоїсь нагальної роботи.

— Що ви, дядю! Яка там робота! — аж затанцював Івась.

Зате Петрик враз насупився, скривився і, здавалось, зараз так і ревоне з тої кривди, що не його беруть у помічники.

Та ось Тарас Григорович, завваживши Петриків розпач, нахилився йому до вуха і стиха почав щось шепотіти. Івась ревниво дивився на обох — про що вони радяться? — а замурзане Петрикове личко скоро заяс-

ніло такою радістю, наче йому щойно подаровано принаймні п'ятака. Він мовчки кивав головою, — усе, мовляв, затямив, — і, як тільки дядько скінчив шепотіти, стрімголов кинувся од двору, аж курява стелилася йому вслід. Івась дивувався: куди то Петрик чкурнув, наче за ним з дубцем хто женеться? І що він сам, Івась, робитиме в місті?

Тарас Григорович поклав хлопцеві на плече руку:

— Ну, ходімо, Івасю...

* * *

Якщо з Приорки піти навпрошки до Дніпра, то зразу ж за городами та садами вийдеш до рівчака. А за рівчаком — луг. Пройти трохи лугом — і опинишся коло невеликого озерця, неподалік од якого росте три осокори. А далі — густа шелюга.

Перебрести рівчак для приорських хлопчаків — просто дрібниця. Адже бродок у ньому часом так пересяхає, що косарі переходять його, навіть постолів не замочивши.

Коло цього бродка ополудні й зібралася ціла громада приорської дітлашні. Петрик старанно виконав Тарасове доручення: привів сюди і Одарочку, і Санька, і Михася, і Гриця — усіх-усіх, кого тільки забачив. Бо дядько наказав йому скликати кого де не стріне і ждати гуртом коло трьох осокорів, доки вони з Івасем не вернуть із міста.

Чорна напівгола ватага галасувала, допитувалася в Петрика, що за чудасію має принести дядько Тарас, але дарма: Петрик і сам того не знає. Не сказав дядько. Звелів ждати — і все.

— А знаєте що? — радісно скрикнув Петрик. — Давайте через бродок гатку зробимо. Ітиме дядько Тарас до осокорів — не треба буде черевиків роззувати.

Петрикова вигадка всім сподобалася. Наносили лози, груддя та й вигатили широченьку гребельку. Тільки посередині лишили нешироку дірку — хай вода протікає, не збирається в бродку.

Петрик, коли скінчили ту нехитру споруду, першим перейшов гребелькою на той бік. А за ним Михась, Санько, Одарочка. А хто вже був на тім боці, то перебрів бродком назад та й перейшов до товаришів також по гребельці.

Сонце пригрівало дужче й дужче. Ставало жарко. Покупатися б. Санько, Петрик побігли по скошеному лугу до озерця. А за ними вся дівчора. Ба не вся! Почувши, що до осокорів пішло з Петриком чимале товариство, з усіх кутків Приорки по двоє, по троє надходили хлопчики й дівчатка. Санько, який умів лічити хоч до ста, бо минулої зими ходив до школи, перерахував дитячу громаду. Ой, як багато! Більше п'яти десятків!

Хто вже встиг покупатися, хто купався, хто боровся, хто ганяв навперегінці круг озерця. А Петрик нетерпляче поглядав у бік бродка — чи не йдуть дядько Тарас з Івасем.

Коли це з кущів шелюги:

— Пугу! Пугу!

— Козак з лугу! — радісно озвався Петрик та інші, бо знали, що колись так перекликалися козаки. А це, мабуть, дядько жартує, непомітно забравшись у кущі.

— А чи приймете в товариство? — вийшов із шелюги Тарас Григорович, несучи в руках черевики.

— Приймемо! Приймемо!

Шевченко, ховаючи в вусах посмішку, окинув поглядом громаду, що її скликав Петрик:

— Та ти, Петруську, зібрав ціле військо гайдамацьке! — і опустився на траву під осокором, витираючи хусткою спітніле чоло. «Військо» одразу усілося довкола.

— А ми гребельку вимостили через бродок, — похвалився Гриць.

— Яку гребельку?

— Щоб вам не роззуватися, — пояснив Санько.

Тарас Григорович весело засміявся:

— Ото спасибі! А я не знав та й перебрів рівчак аж ген там!.. Та дарма — назад через вашу гребельку підемо.

На хвильку під осокорами запала тиша. Порухуючи її, Шевченко запитався:

— Ну, що будемо робити, хлопці?

— Казку розкажіть! Казку! — загукали діти. Адже багато хто з них не раз чув од дядька такі цікаві і трохи страшнуваті історії: про Гонту й Залізняка, про Кирила Кожум'яку, про Богдана Хмельницького й Сервину Наливайка.

— Чи мало ви тих казок знаєте?

— Мало! Правду, мало!

— Ну, то слухайте, коли правду. Їхав якось пан дорогою та й здивав мужика. «Ти що за один і куди йдеш?» — питає. «Та я собі наймит, роботи шукаю». «А чому ж ти ніде не служиш?» — знову пан. «Бо мене за правду б'ють усюди». — «То ходи до мене, — каже пан, — мені такого й треба, аби все правду казав. Я люблю правду».

Привів його до покою. А тут і пані вийшла. А з очей пані — непривітна та люта. Отож наймит уклонився та й каже: «Драстуйте, лиха пані!». Пан ударив наймита та як закричить: «Забирайся з покою, не маш у мене служби!» Отак-то пани люблять правду.

Діти засміялися, а Тарас Григорович додав:

— Дарма. Не довіку ж будуть бити за правду...

...До бродка з Приорки торохтіла підвода. Ось вона переїхала бродок, але ніхто з дітей не зважав на неї. А Тарас Григорович устав назустріч. Це ж він ще зранку, заплативши наперед торговцеві, домовився, щоб привезли до трьох осокорів частування для його друзів. Івась мав показати візникові, куди їхати. Отож і сидів він зараз, запишавшись, як пан, поряд з візником. Бо хіба не мав з чого пишатися? Йому, як дорослому, довірив Тарас Григорович супроводити оцю дорогу хуру! А сам, бач, пішов у своїх справах і вже тут, — випередив його, Івася.

Івась усміхнувся дядькові, підморгнув Петрикові, Санькові і на ходу зіскочив з воза.

Вже коли підвода зупинилася і візник, привітавшись до Тараса Григоровича, почав разом з Івасем розвантажувати кошики, кульки, мішечки, діти догадалися, що не лише казкою мав розважити їх дядько Тарас. Вони знали дядькову щедрість та гостинність — хіба раз він їх частував? — але не сподівалися, що сьогодні він накупить для них стільки гостинців. Цілий віз! Наче на ярмарку!

— Частуй, Івасю, дорогих гостей, — звелів Шевченко своєму помічникові. А гостей було стільки, що годі було й думати, щоб якось усадити їх кружка коло тих гостинців. Хай краще Івась обдарує кожного зокрема.

З-поміж несмілої дітлашні першою вийшла наперед і ступила до Івася Одарочка. Хлопець набрав цілі пригорщі цукерок, медяників, бубликів і сипонув дівчині

у підставлений фартушок. До них додав ще груш і яблук. Дівчина стиха подякувала Івасеві, затим підійшла до Тараса Григоровича, вклонилася низько, як навчала її мати:

— Спасибі вам, дядечку!

— Велика рости, дочко!

До Івася один по одному підходили гості, і він по правді наділяв їх ласощами. Почався коло трьох осокорів незвичайний бенкет. Діти, що встигли вже зголодніти, залюбки уминали ватрушки, пряники, бублики, цукерки, запиваючи квасом, якого завбачливо було привезено чималеньке барильце. Шевченко, сидячи під осокором, дивився на збуджену й радісну дітлашню, і на душі йому було так хороше, так спокійно, як віддавна не було.

Ось Одарка, узявшись з подругами за руки, закружляла в таночку, співаючи:

Ой, нумо, нумо
В плетеного шума!..

До дівчаток одразу приєдналися інші, утворили велике півколо, почали заплітати шума. Тарас Григорович став між Івасем та Петриком і разом з різноголосим хором заспівав:

Заплетися, шуме,
Заплетися.
Зелений барвінку,
Розстелися!..

Зроду не зазнавав — та чи й зазнає коли? — лужок під Приоркою таких веселоців.

Додому вертали ген надвечір. Задоволені, розморені сонцем і трохи стомлені. Тарас Григорович перейшов гребелькою на радість Петрикові і всім, хто її мостив.

* * *

Одарочка, найближча сусідка старої Матвіївни, принесла Івасеві та Петрику невеселу звістку: сьогодні дядько Тарас виїздить аж у самий Петербург. Не минуло й години, як про те узнала вся приорська дітлашня і хмарою посунула до Матвіївниного двору. За малими пішли й дорослі.

Коло двору стояв легкий візок, на котрому візник укладав Шевченкові речі. З хати вийшов Тарас Григорович, Матвійвна, Оришка, Федора і ще два якісь чоловіки, мабуть, приятелі Тарасові.

Тарас Григорович здивувався й зняковів, побачивши за брамою таку силу люду, що зійшлася його проводити.

— Спасибі вам, люди добрі... Прощавайте. Не згадуйте лихом!..— уклонився він уліво і вправо, знайомим і незнайомим.

— Прощавай, синку,— озвався найстаріший на Приорці дід Мартин.— Нехай бог береже тебе од всякої напасти!..

— Прощавайте! Щастя вам, доле! — загомоніли люди.

До самого візка протиснулися Івась і Петрик. Шевченко погладив їх по голівках:

— Ну, козацтво, бувайте здорові, ростіть щасливі!

Петрик тихенько, ледве чутно відповів: «Бувайте здорові», а Івась не сказав нічого. Хотів багато сказати й побажати дядькові Тарасові, та щось ніби застряло в горлі, в роті сухо-сухо стало, язиком не ворухнути. Тільки сумно дивився й мовчав.

Тарас Григорович сів у візок. Візник шарпнув віжки. Дорослі й діти махали услід Шевченкові руками, хустинками, брилями.

Люди почали розходитись. Сумні й похмурі йшли вулицею в юрбі товаришів Івась та Петрик.

— А знаєте що? — раптом сказав Петрик.— Ходімо до гатки! Чи не розмило її водою?..

— Ходімо! — одразу пожвавішала й загомоніла дитяча зграйка, завертаючи на вигін.— Полагодимо!.. Щоб стояла довго-довго!.. Аж поки знову не приїде дядько Тарас.

БУКВАР

По неділях та в свята в підсліпуватій Остапчиківій хатині наче видніше ставало. Не більшали, звичайно, в такі дні маленькі, на чотири шибчини, віконця,— як і в будні, замало вливалось через них сонця,— і все ж ніби світлішало. «То од дядьківських усмішок,— гадав Остапчик,— та ще від книжки, що її читає татко».

Сходились дядьки до Остапчикової хати майже з усього кутка. Усідалися круг столу й по всій лаві, од покуття до дверей. Пахкали люльками й, усміхаючись, слухали. Або збивалися в гурт коло татка, роздивлялися та затямлювали букви — читати вчилися.

— Це «аз», — показував татко, — це «буки», це «веді»... Тобто «а», «б», «в»... А коли скласти «б» та «а», то буде «ба». А як двічі підряд написати «ба», то буде «баба»...

— Ова! — дивувалися дядьки. — І не така хитра, бач, штука, а коли не вмієш, то наче сліпий у книжку дивишся.

Дехто з дядьків уже й добре вивчився читати по тій книжці. А дехто ще тільки по складах пробує або букви завчає. І всі дякують Остапчиковому таткові.

— Спасибі, Даниле... І Тарасові спасибі, що про нас, темних, не забуває, хай йому легко ікнеться. Може, й нам спаде полуда з очей, не будемо, як ті кошенята незрячі.

В такі дні Остапчик тихо сидів у запічку й потішався з вусатих дядьків: бач, як он пріють вони над отими «азами». Кумедно! Чистісінько тобі школярі. Але ні, не так трохи... Дядько Пилип та Трохим уже добряче шкварять по книжці! А в книжці тій — усе по-нашому, а не по-церковному. Татко з Чернігова привіз навесні. Каже, що це Тарас Шевченко, той, що «Кобзаря» написав, аж із самого Петербурга прислав букварі, аби грамоти вчилися селяни.

По читанню татко кладе книжку за іконою, за святим Миколаєм. Остапчик виймав її звідти та роздивлявся. «Буквар, — написано на ній. — Уклав Т. Г. Шевченко». А читати по тому букварю Остапчикові легко, і все зрозуміло. Він торік півзими, поки чобіт не зносив, до школи бігав. І лічбу трохи вивчив, і оті «аз, буки, веді, глаголь, добро» знає, і читати вміє, тільки нічого не второпає з мудрого церковного письма. А тут, в Тарасовому букварі, одразу тобі: «Казав пан; кожух дам, та слово його тепле...» Що ж тут незрозумілого?.. Дідька лисого од пана кожуха діждешся!.. Радість Остапчикові — читати той буквар. Але ж і клопіт мав він через нього — трохи не вмер зо страху.

Позавчора татко з мамою пішли на лан. Загадав економ гречку жати. Остапчик за буквар — і на вулицю.

— Гей, Грицьку, Наталю! — гукнув сусідським малякам, що ліпили під тином бабки з піску.— Гайда на Десну!.. Щось покажу!..

— А не збрешеш? — недовірливо глипнула на Остапчика Наталка, якій, видно, не хотілося кидати свою забаву.

— Тю на тебе! — образився Остапчик.— Не віриш, то й просити не буду. На проханого багато треба. Ходімо, Грицьку!

Гриць не був проханим. За Остапчиком ладен піти куди завгодно. Він потовк ногою вологі піщані бабки, і свої, й Наталчині,— та тільки зойкнула і лягнула брата по нозі,— й рушив за Остапчиком. Що було робити Наталці? Не сидіти ж самій під тином — самій нудно гратися. І вона подалася за хлопцями.

Десна — ось вона, поруч. За сизим верболозом, що ним поріс берег, тремтить, плине поволі, лійками закручується на ямах. На березі — зграйка дітвори. Черепашки жбурляють — хто кого перекине. Та це ж справжня школа, як у татка, може бути в Остапчика! Всіх їх можна грамоти вивчити! Але спочатку Остапчик їм просто прочитає.

— Агей, сюди! Гарну книжку маю!

І вже під верболозовим кущем купчиться малеча круг Остапчика, зазирає у книжку, тягне руки до неї.

— Ану, покажи!

— Дай подивитися!

— Цитьте! Ви ж читати не вмієте. Хай сам Остапчик.

— Читай, Остапку!

Гордий Остапчик читає. Зразу ж, за палітуркою, на першій сторінці:

Чи є що лучче, краще в світі,
Як укупі жити,
З братом добрим добро певне
Познать, не ділити!..

— Гарно. По-нашому...

— Авжеж гарно! Тут ще й не таке є. Тут і про Марусю Богуславку, і про Альошу Поповича... А ось,— гортає Остапчик буквар,— ось послухайте лишень: «Багато панів — а на греблю й нікому... Врехнею увесь світ пройдеш, та назад не вернешся...»

Далі Остапчик прочитати не встиг. Упала на Остапчика й на книжку чиясь широка тіль. Підняв хлопець

очі — перед ним отець дякон. З вудками, із сажалкою. Діти й не помітили, як підійшов він і став над ними — чорний, великий.

— А що то в тебе, отроче? — присів на пісок і взяв з Остапчикових рук книжку.

— Це, — пробував пояснити Остапчик, — це, отче дяконе...

Але отець дякон не слухав пояснень — сам грамотний. Окуляри вийняв з чорної жилетки, осідлав покачиному широкого носа.

— Ти ба, — мугикнув здивовано. — «Буквар»... Що воно за мара?.. Побачимо, побачимо.

Отець дякон був у доброму гуморі. Навіть підморгнув Остапчикові, усміхнувся. Видко, риба сьогодні добре бралася — в сажалці тіпалось кілька великих красноперів.

Гортав сторінку за сторінкою, перебігаючи їх очима, і поволі хмурнів, пантеличився. Щось не до ладу в цьому букварі. Перше те, що написано мужичою мовою, а друге — які богопротивні речі написано!.. Замість заповідей господніх та молитов, усяка тобі непотріб — приповідки та примовки крамольні! Де ж таки бачено: «Казав пан: кожух дам!»! Он чому учить цей «Буквар» отроків нерозумних! Непослушанію та богохульству!..

Остапчик відчув, що діло обертається на лихе. Невдоволений отець дякон книжкою, — сердитий зробився. Чому б це?.. А отець дякон вернувся до палітурки, до титульної сторінки.

— Угу, — прогугнявив. — То це того безбожника, того сибірного Шевченка робота!.. Бач, мало йому «Кобзаря», так він ще видумав «Букваря»! — І витріщився на дітей: — Нечестивці! Гріх! Не од бога ця книжка — од лукавого! Гайдамаками, кармалюками виростете, песиголовці, як будете таке читати!.. Бог покарає, поразить вас, грішників!

Полякалися діти. Мов горобці, розлетілися врзнобіч, подалися верболозом: хай йому біс, тому дяконові, — ще справді накличе кару божу.

Лишився тільки Остапчик з Грицем.

— Оддайте, прошу вас, оддайте, — тягнувся Остапчик до букваря.

— Згинь, супостате! — одмахувався од нього отець дякон. — Я ось зараз тобі так оддам, що всіх святих

згадаєш!.. Ану, ходімо до твого батька... Чий ти? — і цупким лапищем схопив Остапчика за плече. Остапчик випручнувся й шелеснув поза кущем. За ним, не відстаючи, лопотів Гриць.

Спинилися, переводячи дух, аж ген-ген!.. Не женеться диякон.

— Ху, щоб ти пропав, ірод патлатий! — одсапувався Гриць.— Щоб ти подавився тією книжкою!..

— Не лайся, дурню,— спинив його Остапчик.— Бо, може, то гріх...

— А однімати букваря не гріх? — не вгавав Гриць.— Та я б йому за те не знаю що зробив!.. А ти одступився, вуха розвісив! Чом не видер з рук йому букваря, а тільки канючив: «Оддайте, оддайте»?..

Іншим разом, мабуть, Остапчик не стерпів би, щоб так докоряв йому хлопчисько, який слідком за ним ходить, слухається у всьому. А тепер що скажеш? Аж плакати хотілося Остапчикові з кривди й страху. Що то нині буде?.. Що татові сказати? Ой же й покаже він Остапчикові за книжку!..

Страх погнав хлопця назад, до диякона. Визирнув Остапчик з-за куців, а диякон уже геть збирається: заіхнув буквар у сажалку, взяв вудки на плече.

Не знаючи, на що сподіватись, ішли Остапчик з Грицем назирці за дияконом. Самого диякона їм не видно — лише вудки пливають, похитуючись, над верболозом... У селі городами, поза хатами та поза хлівами пробирались хлоп'ята, не випускаючи з виду свого кривдника. Он чвалає він повагом по вулиці... А це знову його не видно — вудки над Покотиловим високим парканом. Ось мелькає він поза Андрійшиним частоколом... Доходить до шинку... А трохи далі і його двір. Ляпне за хвилину диякон хвірткою — і все. Не підеш же до нього в хату силоміць буквар однімати.

Аж холодно зробилося Остапчикові, хоч надворі було жарко, наче в печі. Про-о-пав буквар!.. І тут смикнув Остапчика Гриць:

— Диви, Остапку!.. До шинкаря завернув!..

І справді, дияконові треба було чогось зайти в шинок. Поставив коло ганку вудки, бо не влазять у хату, а з ними й сажалку, і щез за дверима.

Остапчикові явно щастило. Але не встиг він і ворухнутися, щоб скористатися із слушної нагоди, як його випередив Гриць: вискочив з-за бабиного Одарчиного

тину, за котрим вони ховалися, метнувся через вулицю й схопив сажалку. Ще мить — і він уже тут, перевалився через тин. На городі сильно запахло рибою.

— Грицьку, розбишако! — аж нетямився Остапчик од радості й збудження.— Ох же й молодчина! Ох і спритник!.. — і заходився відстібати дверцята сажалки. Цурпалок, що ним були приткнуті дверцята, не хотів вийматися. Мусив зубами вчепитися в нього і таки ж висмикнув. Запустив у сажалку руку й витяг буквар.

Ня-а-в! — почулося раптом за Остапчиковою спиною.— Ня-а-в!

Озирнувся Остапчик — бабин Одарчин рудий кіт. Рибу почув, лукавий!

— А тпрусь! — одмахнувся од нього Остапчик і хотів уже знову зачинити дверцята, але Гриць зупинив його.

— Стривай, Остапку! — блимнув очима.— Подарунок отцю дякону пошлемо! — Зловив рудого й давай запихати його в сажалку. Кіт не хотів, пручався, та Гриць швидко з ним упорався.

— Ха-ха-ха! — не міг утриматись од сміху Остапчик.— Ох же й чудасія! Ох і очі витріщить отець дякон од дива!

— Або недобачить через окуляри та ще з'їсть котяру, подумає, що то карась! — реготав і Гриць, застібаючи дверцята.— Шкода буде котика!..

За хвилину сажалка стояла на місці. Хлопці, хоч і вернули собі буквар, додому не квапились. Хто ж би пішов, не подивившись, як то воно буде далі. Припишкли за тином, ждали. Довгенько ждали.

Та ось отець дякон висунув із шинку. Узяв вудки, сажалку, ступив по вулиці крок-другий. І раптом став, наче лобом у стіну стукнувшись,— зашкреблося щось, заборсалосся в сажалці, занявчало несамовито!.. Випустив отець дякон сажалку з рук, осінив себе святим хрестом:

— Свят, свят, свят!.. Господи, ізбави од лукавого і не введи во іскушеніе!..

Хлопці аж давилися, щоб не зареготати, а отець дякон постояв хвилю, хрестячись, потім, видно, щось зміркувавши, нахилився над сажалкою і одчинив дверцята.

Полум'ям метнувся з неї рудий кіт і зник за шинком. Не втрималися хлопці од голосного реготу. Почув той регіт отець дякон, грізно ступив до тину. Остапчик

з Грицем не стали його дождатись — як вітер шугонули поміж соняшниками та кукурудзою. Отець диякон гнав їм услід прокльони:

— Анафеми!.. Грішники окаянні!.. Диявольське зілля!.. Нема на вас геєни огненної, люципери прокляті!..

...То було позавчора, в п'ятницю. А сьогодні знову неділя. Остапчик усівся на лежанці. Смішно йому з позавчорашньої пригоди. А було страшно. Було, та загуло!.. Буквар же он там, за святим Миколаєм.

Татко старанно мие руки — зараз потягнеться за ікону, по буквар. Хай тягнеться.

Рипають двері — починають сходитись в Остапчикову хату вусаті «школярі».

ТЕРНОВИЙ ВІНОК

Від Козиноного болота в'ється вгору стежина. Піднімешся по ній — і опинишся на курному Софіївському майдані. А звідти до Золотих Воріт — рукою подати.

Поглядає на ту стежину з відчиненого вікна Сашко Чужбинський. Тараса дожидає. А того нема та й нема. Пішов ще зранку малювати Золоті Ворота — і наче його там прив'язано...

Та чи знає Сашко, який клопіт випав другові?..

Малювалося Тарасові того дня напрочуд добре. Сидів на ослінчику під кущем терну, яким геть поріс прадавній вал, і штрих за штрихом вимальовував руїни знаменитої споруди. Стиха наспівував і зрідка обводив довгим поглядом пустир, що тягнувся од валу майже до університету.

Он з неглибокого ярка на пустирі вигулькнуло дві кози і бородатий цап. За ними — хлоп'я.

— А куди ви, бодай вас!.. — і малий пастух нагнав свою лукаву худобу назад, у ярк.

Шевченко усміхнувся на те «бодай вас!» і ще старанніше взявся до невикінченого малюнка. Бач, як гарно висвітлені сонцем Золоті Ворота! Отак їх і треба намалювати...

Раптом неподалік почувся дитячий плач. Тарас не звернув спочатку на те уваги. Коли це: ближче, голосніше! Аж заходилася, невтішно ридаючи, дитина. Плач надокучав, не давав зосередитись на малюванні. «Чого це воно? — думалось Тарасові. — Хай би забави-

ли його швидше, щоб не надривалось». Але де там! Кінця немає тому плачу.

Устав зі своєї триніжки, пройшов трохи гребенем валу та й зупинився, здивований: під валом, в порослій чортополохом канаві, блукало дівча, років зо три йому щонайбільше. Як воно, сердешне, сюди попало?.. Збіг униз, до дитини, схилився над нею:

— Що тобі, голубко? Чия ти?

Перелякана дитина заплакала ще дужче й подибуляла геть від незнайомого дядька. Ступив Тарас услід за нею, взяв на руки, оглядаючись, — де ж вона, та мати чи хто там, що загубили дитину? Довкола нікого. Дитина пручалася й репетувала так, що аж у вухах лящало.

Вийшов Тарас зі своєю знахідкою на вал, давай ходити, колихати:

А-а-а, дитино,
Поїдемо по сіно,
А я буду сіно класти,
А ти будеш бички пасти.
А-а-а!

Знесилена дівчинка трохи втішилася, тільки раз у раз болісно хлипала. Тарас вийняв з кишені велику картату носову хустку, розстелив на землі. Посадив дівчинку на хустку, порився в портфелі, дістав сухого бублика.

— На, їж, моя ластівко... Добрий бубличок...

Дівчинка узялася гризти бублик, а Тарас тим часом заходився робити їй іграшку з паперу:

— Гарна доня... Не плаче. Я їй цяцьку зроблю... Ось який човничок по морю пливе!..

— Тарасе! — гукнув раптом, підходячи, Сашко. — Що це в тебе за товариство?

— А, це ти, Сашко? — обернувся Шевченко. — Добре, що прийти надумав. А то я вже не знаю, що мені й робити. Насилу вбавив.

— А хто ж це в тебе?

— Та знайшов у канаві. — І Тарас розповів про свою пригоду.

— Ну й комедія! — сміявся Сашко.

— Ти б краще допоміг, ніж реготати знічев'я. Оббіжи лишень он ті ближчі хати. Спитай, може, хто знає, чие воно.

За чверть години вернув Сашко до Золотих Воріт:
— Шкода моїх ніг, дарма бігав! Ніхто тут поблизу дітей не губив.

— Ото лихо! — бідкався Тарас. — Бери, мабуть, друже, мого портфеля, а я візьму свою галасливу знахідку, та додому підемо. Якось воно буде.

Дівчинка вже обвиклася з Тарасом, довірливо поглядала на нього, коли він підступив до неї. Встала, хазяйновито оглянулася й хустку з землі забрала.

— От і добре, — усміхнувся Шевченко, беручи на руки дівчинку: — Ти хустку нестимеш, а я тебе понесу.

На Софійському майдані між перехожих друзі побачили раптом молоду жінку, що, зойкаючи, бігла понад муром.

— Диви, Сашко, чи не мати?.. — догадався Тарас.

А жінка вже побачила незнайомих, що несли дитину, кинулася навстріч:

— Донечко моя люба! Надієчко моя кохана! — примовляла вона, беручи від Тараса дитину, що тягнула до неї руки.

— Ой, де ж це ви її?.. Ой, спасибі ж вам, люди добрі!.. — говорила жінка, витираючи сльози.

— Заспокойтеся, добродійко, — озвався Тарас. — Блукало та плакало за валом...

— Ой лишенько! Від самого обіду бігаю та шукаю. Вийшло з двору та й пропало, не зогляділася, де й ділося. — Вона горнула дитину до серця, сміялася й плакала од радості.

— Ну, бувайте здорові, — мовив Тарас жінці, а дівчинку погладив по чорній голові. — Рости щаслива! — і рушив з товаришем праворуч, униз до Козиного бота.

Вже дома, пустивши доньку додолу, мати побачила в одній її руці шматочок бублика, а в другій картату хустку.

— А що це в тебе, доню? Чия це хустка?

— Дядьова, — пояснила дитина.

— Ой лихо! То це ж ти його хустку занесла! А ми не знаємо ані хто він, ані де живе!..

Та дитині було байдуже до матиного клопоту. Вона віддала матері хустку й весело застрибала по світлиці.

Діждавшись неділі, жінка одягла Надійку, сама вбралася по-святковому і, взявши випрану та попрасовану

напередодні хустку, вийшла з дому. Надумала пошукати доброго чоловіка, що приніс її дитину,— і хустку віддала б, і ще раз подякувала б... Бачила, що на Козине болото спускався, мабуть, там десть і мешкає.

І таки допиталася. Крамар, що на майдані тютюном торгував, і хату показав:

— Он там він квартирує з товаришем... В домі Житницького. Я його не відсьогодні знаю — живу по-сусідству. Художник він, на прізвище Шевченко... Ходить та всякі дровності перемальовує...

Жінка подякувала балакучому крамареві й пішла з Надійкою до Житницьких. Постукала в двері. Вийшла господиня.

— Нема,— пояснила.— Поїхав десть на Васильківщину могили розкопувати, старовину вивчає.

— Шкода,— промовила жінка. Вона хотіла вже передати хустку господинею, але передумала: — Хай іншим разом прийдемо. Прощавайте.

А іншим разом те саме:

— Нема, в Борзну поїхав.

І ще раз:

— Нема, в Седнів поїхав...

Так і в зиму зайшло, і весна прийшла на київські кручі, вкриваючи їх зеленими килимами. А одної весняної днини лиха чутка розповзлася по Києву: арештували жандарми художника Тараса Шевченка.

«За що?» — не могла додуматись добра жінка.

* * *

Як швидко минають літа! Як швидко тягнуться вгору, виростають діти! Ще ж бо, здається, зовсім недавно була маленькою Надія, а тепер погляньте на неї! Вища за матір!

Скільки разів просила Надія матір розказати їй про ту давню пригоду, коли приніс її на руках від Золотих Воріт Тарас Шевченко! Скільки разів виймала Надія з прискринка картату хустку, ніби розмовляла з нею! Скільки разів читали вони з матір'ю «Кобзаря», журилися й раділи над ним! Які щасливі й горді були вони зі свого незвичайного знайомства з Тарасом!

А як гірко ридали цієї весни, оплакуючи дорогого Тараса! І сьогодні тяжка жалоба й скорбота в їхній хаті.

Струнка, мов тополина, Надія наче зів'яла й поменшала. Прибігла щойно з роботи, впала матусі на груди й заридала невтішно, мов мала дитина:

— Ой матінко ріднесенька, ой, як же мені журно та важко!

І мати витирала сльози, як могла, втішала дочку...

Уже ось котрий тиждень весь Київ,— ба ні! — вся Україна жила чутками. Кожної днини йшли, наслухали люди: що є нового? На вулицях, на майданах, де сплять двоє, до них еднається третій, десятий...

— А що там чути?

— В Москву привезли...

— Уже в Тулі.

— В Глухові.

— В Крелевці.

А оце прийшла Надія додому, каже, що вже в Бровари привезли труну з прахом Тараса.

— Піду стрічати, мамо. Усі наші ткалі йдуть.

— Іди, дитино.

Пішла Надія. А мати, чорна, як смуток, бреде Софійським майданом, то до валу, то понад валом, де ходили Тарасові ноги... Іде, ламає тернове віття. Шпильки жорстокі їй руки колють, та тих уколів вона не чує за болем серця.

...Юрмиться, гомонить неспокійне гаряче юнацтво — майстрові з цеховими знаками, студенти, гімназисти, службовці. Сунуть юрми через Ланцюговий міст, на лівий берег. Несила ждати, поки довезуть поштовими шкапами важку свинцеву домовину. Сунуть на Бровари.

Ось із лісу навстріч юрмі виткнулася підвода, на ній домовина, що каменем давить людові груди, вичавлює з віч сльози. Стогін пройшов юрмищем. Заголосило жіноцтво.

Здрігаються од плачу плечі, важко виснуть на груди чубаті голови. Заплеснула людська лавина підводу. Над юрмою зводиться вгору чиясь рука:

— Тихше, громадо! Тихше!

Здрігаються од плачу плечі, нишкне, німіє юрмище.

— Орле наш сизокрилий,— чується над труною,— батьку наш любий, Кобзарю наш дорогий! Бодай було не діждати отак тебе зустрічати!.. Сльозами кривими оплакують тебе діти твої, друже наш вір-

ний. Твоїми словами щирими, твоїми піснями крилатими, що їх навіки узяли ми у серце, присягаємо тобі на пам'ять вічну.

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Вдарив об землю шапкою промовець, закрив лице руками і залився слізьми. Здригнулася знову громада, риданням роздираючи на шматки гнітючу тишу. А над труною новий промовець — російський юнак говорить щирі прощальні слова Тарасові. За ним — серб, поляк, болгарин. Поклоном доземним вклоняються співцеві, плачуть над його труною.

— Утіштеся, люди! Пора рушати.

— Одступіться! Постороніться!

— Нью-о-о!

— Геть коней! Геть!

І вже квапливо розпрягають юнаки коней, впрягаються самі в пройняті потом шлеї, хапаються руками за посторонки, за люшні, за полудрабки — за що тільки можна взятися — і везуть Тараса до мосту, через міст, на набережну.

З закам'янілим од болю серцем йшла й Надія, вчепившись у посторонок рукою, в тому сумному й неповторному ході. Поруч з нею юнак незнайомий — той, що недавно так ревно ридав над труною.

По цей бік Дніпра зупинились. Пішла юрбою чутка, що до центру міста везти прах поета невільно.

— Катюги! — люто вигукує юнак.

Надії моторошно робиться од того вигуку.

— Тихіше! Тихо!..

Берегом сивого Дніпра, на Поділ, до церкви Різдва. А там уже вирує, юрмиться київський люд. Немає місця усім на майдані, залило живим потоком набережну. Обліпили люди київські гори — хоч здаля поглянути на Кобзареву домовину! А вона, покрита червоною китайкою, заслугою козацькою, ніби полум'я горить, опромінена передзахідним сонцем. Здається, то пламеніє гаряче поетове серце. Повільно пливе те полум'я в церкву. Гора квітів поволі завалює труну. Прощаються люди мовчки — промови в церкві говорити невільно.

Сновигають в юрбі жандарми. Поблизу церкви, в дворі, про всяк випадок заховався загін кінної поліції.

Не спав Київ тієї травневої ночі. Хоч порідшало люду на майдані,— дехто пішов перепочити,— але більшість ждала світання.

...Зарожевів за Дніпром край неба. В гущавині, на схилах Дніпрових, залящали солов'ї. Та не веселив душу їх спів... Тільки виткнулись перші промені й ледь позолотили хмарки на сході, винесли домовину з церкви. Пливе вона над майданом до берега, де стоїть пароплав під парами.

На березі знову спинились. Піднявся над труною літній чоловік — сказати останнє прощальне слово.

Надії не розібрати всього, що він говорить,— не все чути. Але вона серцем ловить, угадує його слова і думки.

— ...Широко й вільно розлився Дніпро, названий брат твій, Тарасе, розбудила весна сонну землю, рястом уквітчала.

А на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Співом зустрічає.

А ти не одгукнешся голосом своїм солов'їним, дорогий наш друже, на весняний привіт матері-землі... Та не вмре, не поляже твоя слава в потомстві — на добру ниву душ чистих упало твоє щире слово-зерно і дасть добрі жнива!..

«Ой, будуть, будуть жнива,— думалося Надії, і в пам'яті їй зринали грізні Тарасові слова: «Розкуються незабаром заковані люди...» — Коли ж то розкуються, Кобзарю, коли?..»

Раптом, протиснувшись поміж людом, до труни підступила жінка, вся чорна, як смуток, хутко простелила на домовині картату хустку й поклала поверх неї терновий вінок, яким з давнини мучеників увінчують. Уклонилася мовчки і мовчки пропала в натовпі. Сколихнувся майдан од приглушеного стогону. Почулося голосіння...

Надія перейняла матір в юрбі,— одступили разом на самісінький берег, міцно тримаючись за руки.

Сполошилася жандармерія. Сухопарий, довгий, наче ворина, жандармський офіцер, штовхаючи людей, силкувався пробратися до труни.

— Заберіть геть! — вказуючи на вінок, сичав він через голови до Тарасових родичів та друзів.

Але його ніхто не чув і не хотів чути. Кам'яною стіною заступила йому дорогу тісна юрба — хоч головою об неї бийся, не протиснешся!..

Коротко прогук, ніби зойкнув од болю, пароплав. Колихнулася домовина і повагом попливла над головами, з берега — вниз, потому — вгору, на сходні. А на ній плив і плив, злегка погойдуючись, подвижницький терновий вінок.

ВІЧНА СТЕЖКА

В малиновій імлі спалахнуло сонце. Знялося на метр од землі й роздвоїлося: одне повисло над гаєм по той бік Дніпра, а друге пірнуло в тихоплинне дніпровське плесо. По зелених схилах ще дужче залящали солов'ї. Стоять понад берегом, наче на чатах, ранні рибалки: вудкарі некліпно гіпнотизують різноколірні поплавці, а спінінгісти завзято шмагають ріку механізованими батогами.

З тридцять, а може, й з п'ятдесят підлітків-туристів шойно зійшли з білого красеня теплохода, на борту якого великими літерами виведено «Тарас Шевченко», помахали йому руками, проводжаючи в дальшу дорогу. А він аж ген потягнув спінений рожевуватий слід, простуючи на Григорівку. Туристи сидять уже на моріжку, тісно збившись довкола єдиного на всю групу дорослого — мабуть, чи не вчителя. Слухають.

...Було це давно-давно. Сто з лишком років тому. Погожого, як оце зараз, травневого ранку причалив отут, до канівського берега, незграбний пароплав. Був тоді Канів невеличким, маловідомим містечком. Ткнувся пароплав тупим носом у кручу, завмер у гарячій тиші. Вуйно цвіла у лісі черемха, цвіли отам по підгір'ю старі розлогі вишні, бриніли в повітрі роботящі бджоли.

Берег усипали тисячні юрби. Зроду-віку не бачили канівські кручі стільки люду!.. Зійшовся увесь Канів, зійшлися ближні і дальні села. З того берега, з-за

Дніпра, припливли на довбанках, на просмолених рибальських човнах, на зв'язаних із сього-того плотах — хто на чому. Стоять, тамуючи подих, у скорботній тиші, зволоженими очима дивляться, дивляться на пароплав. Глибоке гірке зітхання виривається з грудей юрби. Таке глибоке, що здається, ніби то зітхає сама земля.

З пароплава на берег перекинуто широкі сходні. Спускаються по них на берег мовчазні й суворі чоловіки, несучи на дужих плечах важезну свинцеву домовину під червоною китайкою. В домовині — Тарас. В домовині — Великий Кобзар. За домовиною — брати і сестри Шевченкові, небожі й небоги, друзі і знайомі. Пригнічені горем, в тяжкій жалобі.

Привезено тіло поета аж із самого Петербурга. Вчора — в Київ, а сьогодні — сюди, до Канева, щоб поховати за його заповітом:

Серед степу широкого,
На Україні милій.

Отож і стріли велелюдні юрби пароплав, отож і проводжають батька Тараса в останню дорогу, в дім його вічний — на високу Чернечу гору, яка однині й навічно зватиметься Тарасовою. Вибратись на ту гору навіть без ноші нелегко. Яруги та кручі, нетрі та бездоріжжя. А висота — шапка падає з голови, коли дивишся знизу!.. Але ніхто на те не зважає.

Поставили важку домовину на чумацький віз. Та й слухати люди не схотіли, аби впрягти в нього волів чи коней. Як і в Києві, чоловіки самі взялися за війя, за полудрабки, за люшні і тихо та сумовито повезли Тараса через вибалки, через яруги та узгір'я, далеко в об'їзд, прокладаючи на гору вічну стежку. Слідом за возом поволі сунув скорбний люд. Обростала по дорозі домовина польовими квітами, червоними маками...

— Гей, пане,— якась дівчина смикнула за рукав Грицька Честахівського, вірного Тарасового друга, що йшов попереду сумної процесії.— Хай одступляться, пане, чоловіки,— каже крізь сльози.— Дівчата везуть батька Тараса...

— Нехай,— одказує Грицько.— Спасибі вам, дочки.

І вже беруться до воза самі дівчата. Обліпили його з усіх боків. Везуть. А котрим не можна було приткну-

тись до воза, то йшли попереду, ламали білу черемху, ламали зелене галуззя і встеляли дорогу Кобзареві. Чоловіки валили дерева, що заступали ту дорогу, заважали проїхати возові, пройти численному людові...

Верст на вісім, а може, на всі десять простяглася зелена дорога все вгору та вгору, аж поки й не спинився віз із домовиною над глибокою ямою на самісінькому вершечку гори, звідки видко і «лани широкополі, і Дніпро, і кручі».

Гугнявили попи відправу над могилою, як годилось за звичаєм. Говорили Тарасові друзі пройняті слізьми щирі прощальні слова. Прощалися люди зі своїм Кобзарем, дивилися на його портрет, поставлений у головах на високій групі, старалися навіки запам'ятати та зберегти його образ у серці.

Багато хто з людей не пішов того дня на ніч додому. До ранку палали вогнища на горі — вчора ще Чернечій, а сьогодні Тарасовій. А потім хто день, хто два, а хто й тиждень разом з Грицьком Честахівським насипали та насипали височенну могилу. Землю носили кошелями, приполами, шапками — хто чим міг. А за всім тим, від самого початку, наглядала поліція, — царський уряд боявся Тараса Шевченка навіть мертвого...

Ціле століття минуло відтоді. Води, як мовиться, утекло немало. Не залишилося сліду панського на Україні, — як того бажав, як те віщував і за те боровся Шевченко. При Радянській владі на горі збудовано Тарасові величний пам'ятник. А поряд — музей, що розповідає про подвижницьке життя, творчість і боротьбу великого поета-революціонера.

Живе Тарас у пам'яті народній. Не буває нині такого дня, щоб не йшли люди на Тарасову гору, не клали на його могилу свіжих квітів, не вклонялися його прахові. Літом і зимою, в будень і в свято, в годину і в негоду ви побачите в Каневі багато відвідувачів: з ближніх сіл і з далеких, з усієї України, з усіх радянських республік, і навіть з-за кордону. Прокладена сто років тому стежка на Тарасову гору не заростає й не заросте ніколи. Через сто, через двісті, через тисячу років буде вона такою ж людною, як нині. То стежка вічна...

З тридцять, а може, й з п'ятдесят малолітніх туристів урочисто піднімаються вічною стежкою — вгору та вгору. Обабіч — море буйної зелені. Обабіч, як і сто років тому, лящать солов'ї...

З М І С Т

<i>Віктор Кава. Світ добра, краси і людяності . . .</i>	5
---	---

С В І Т О Ч К У, Д О Б Р О Г О Р А Н К У!

Ранок	14
Казка про трьох вітрів	14
Найхоробріша квітка	16
Ой березню, мій березню	16
Травень землю пишню вбрав	17
На маівку	17
Три стежинки	18
Удалася я руда	19
На Дністрі	19
Льон	20
Крилатий хлібороб	20
В полі гречка зацвіла	22
На покосі	22
Гей, хто в лісі, озовись!	23
Співучі колоски	24
Сонях та Осот	24
Хвалько	25
В степу червоні кораблі	26
Нарядний сніп везуть в село	26
По жнивах	27
Ходить повагом жар-птиця	27
Бабине літо	28
Журавлі летять над краєм	28
Теплий сніг	29
Про ріжок пиріжка	29
Хто гуде в димарі	34
Морозенко	35
Карнавал	35

К О Л И Д І Л О Р О Б И Т Ь С Я

Добре діло робиться, наче казка мовиться . . .	38
Піонербуд	39

Старший твій брат комсомол	40
Коли земля дихне теплом	40
Криниця	41
Тьотя Галя	41
Клумбія	42
По дорозі стук-стук	43
Ой яка я зарошена	44
Тату, погреба копай	44
На лану рубають капусту	44
Каштани	45
Ну яка ж вона мала?	45
Я магусю дожидаю	46
Мої квіти	46
Я лишився дома сам	46
Художник	48
Добрий лікар	49
Хто у нас на вулиці головний	50
Детимам і Явсесам	50
Щоб зростати дужаком	51
Про kota Матвія	52
Перший дзвінок	52
Панько занеміг	53
Косарі	53
«Допоміг»	54
По сіль	54
Місяць хмарку продрав	56
Дивувалась коза	56

ДУМА ПРО ЧЕРВОНИХ КОЗАКІВ

Дума про червоних козаків	58
Дума про Миколу Щорса	59
Батько Боженко	63
Юрій Коцюбинський	65
Дума про Віталія Примакова	68
Про кінську підкову	71
По степу ішли матроси	75
Дума про червоних воєнморів	77
Про командира Кропив'янського та партизанську донецку	79
У полі орел помирав	84
Бій точився на Сулі	87
Майя, Майка, Майечка	89
Дума про брата	90
Шумлять тополі в Шумську	93

Червоне на синім	122
Пам'ятник загиблим кораблям	126
Матроська могила	126
Юнга служив на лінкорі	127
Дума про дядька Кліма	128
Ветеран	130
Варта в нас надійна	131
Київська дума	132

Ч А Й К И В І Щ У Ю Т Ь П О Г О Д У

Понад морем табори	136
Чорне море	136
Райдуги-райдужки робимо	137
Море сердите	137
Краб	138
Чайки сідають на воду	139
Морські ворота	139
Пасажирський лайнер	140
Танкер	140
Буксир	141
Пором	142
Старий маяк	142
Морське вовчєня	143
Необачливий бичок	144
Крабєня і морський коник	144
Морський кіт	144
Пелікан	145
Морська капуста	146
Електричний скат	146
Дикі гуси над морем летіли	147
«Перлина»	147
Хай небо не хмариться	148

К О Л О С Т А В У С Т О З В І Р Я Т

Коло ставу сто звірят	150
Коник-стрибунєць	150
Дві синиці	151
Кіт з нічної зміни	151
Перепел	151
Йде мурашка до млина	152
Два і два	152
Майстер бобер	153
Коник-скришаль	154

Зай і лиска	154
Деркач	156
Павучок-телефоніст	157
Грак і ворон	157
Горобцева гостина	157
Курям на сміх	158
Матч у лісі	159
У тхорихи і тхора	159
Шпак та індик	160
Спати хочеться сові	160
Взув я чоботи червоні	161
Соловейкова пісня	161

В НАС ПЛАНЕТА НЕ ТІСНА

Сонце	164
Живий вінок	164
Про дівчину Станку і хлопчика Христо	165
Мачетеро	166
Пісенька індонезійського рибалки	167
У Гвінеї	167
Аквіліо	168
Тисяча журавлів	170
Шапка по колу	172
Про дівчинку на млищах	173
Ореля на баобабі	175
Балада про Нікоса	176
Бамбіно Пачеллі	179
Бабуся Ніч	181
В нас планета не тісна	181

О П О В І Д А Н Н Я

Звідки ти, синку?..	184
Гусак прийшов	188
Поставте мені п'ятірку	191
Завтра новосілля	193
Дикий сніг	195

Оповідання про Т. Г. Шевченка

Од Києва до Лубен	200
А в полі могила	203
Лови	209
Пацин учитель	214
Горич	222
Каракоз	227

Чому звеселіла сопілка	232
Чоботи	236
Гостинці	240
Буквар	249
Терновий вінок	256
Вічна стежка	263

П18 Пархоменко О. І. Вибрані твори в двох томах. Том перший: Вірші, думи, поеми, оповідання. Для мол. шкіл. в. / Мал. В. Є. Савадова; Рецензент і автор передм. В. І. Кава.— К.: Веселка, 1983.— 270 с., іл.

Вірші, думи, поеми та оповідання українського радянського письменника Олександра Пархоменка присвячені героям громадянської і Великої Вітчизняної воєни, людям праці, а також сучасним піонерам і школярам — дружним, веселим, працьовитим.

4803010200—131
П—————89.83.
М206(04)—83

У2

Александр Иванович Пархоменко

**ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
В ДВУХ ТОМАХ**

Том первый

**СТИХИ, ДУМЫ, ПОЭМЫ,
РАССКАЗЫ**

(На украинском языке)

Для младшего
школьного возраста

Рисунки

Владимира Еремовича Савадова

Рецензент и автор предисловия
Виктор Иванович Кава

Киев, «Веселка»

Редактор О. С. Яремійчук

Художний редактор І. І. Литвин

Технічний редактор В. І. Дмухар

Коректори П. М. Коваленко, В. В. Богасевський

Информ. бланк. № 2462

Здано на виробництво 17.12.82. Підписано до друку 09.06.83.
Формат 84×108/32. Папір друкарський № 1. Гарнітура шкільна.
Друк високий. Умовн. друк. арк. 14,28 + 4 вкл. (0,42) = 14,70.
Умовн. фарб.-відб. 15,96. Обл.-вид. арк. 13,44 + 4 вкл.
(0,64) = 14,08. Тираж 50 000 пр. Зам. 2—3221. Ціна 90 к.

Видавництво «Веселка», 252050, Київ-50, Мельникова, 63

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» 252057. Київ-57, Довженка, 3.

ОЛЕКСАНДР ПАВЛОВИЧЪ

1

85 КОП.

